Вытокі Вялікае Літвы

Вытокі Вялікае Літвы

Менск
2021

Вытокі Вялікае Літвы

укладальнік:
Алёхна Дайліда
бакалаўр гуманітарных навук

рэцэнзент:
Сяргей Тарасаў
кандыдат гістарычных навук

Гэтая кніга ёсць сціслым выкладам манаграфіі мовазнаўцы Алёхны Дайліды “*Пачаткі Вялікага Княства Літоўскага: ад стварэння да Крэўскай уніі*”. Манаграфія ёсць зборнікам артыкулаў, у якіх аўтар праз разгледжанне канкрэтных гістарычных фактаў і падзей рэканструе палітычную і рэлігійную гісторыю Вялікага Княства Літоўскага 13-га – 14-га стагоддзяў.
На грунце чысленых гістарычных матэрыялаў паказана, што літоўская шляхта з этнічнага паходжання была не балцкаю, а ўсходнегерманскаю. Гэты германскі элемент утварыў разам з славянамі Панямоння канфесійную супольнасць “літвінаў” евангеліцкага характару, якая існавала да Крэўскай уніі 1385 года. Гэтыя працэсы спрычынілі само стварэнне Вялікага Княства Літоўскага на землях старажытнае Беларусі і далейшае існаванне народу літвінаў у якасці славянамоўнага хрысціянскага народу.

Змест

Прадмова

Гэтая кніжка ёсць сціслым канспектам разлеглай (на 460 старонак) манаграфіі "*Пачаткі Вялікага Княства Літоўскага: ад стварэння да Крэўскай уніі*" (2019 г.), у якой падрабязна разгледжана грамадска-палітычнае, рэлігійнае і культурнае жыццё тытульнага народу Вялікага Княства Літоўскага – літвінаў – у першы перыяд існавання гэтага гаспадарства (у 13-ым – пачатку 15-га стагоддзяў). Для лепшага арыентавання ў гэтай разлеглай тэме ў дадзенай кніжцы прыточаны найважнейшыя урыўкі з манаграфіі.

Нагадаем чытачу, што ў гісторыі нашага народу была толькі адна акупацыя – расейска-пруская акупацыя 1795 года. Да 1795 года, на працягу ўсёй сваёй гісторыі, мы былі вольным народам і ўсправіліся як палітычная нацыя, як суб'ект еўрапейскае гісторыі пад імем *літвінаў*, тытульнага народу Вялікага Княства Літоўскага. У 1780-х гадох Вялікае Княства Літоўскае (у складзе Рэчы Паспалітай) перажывала час надзвычайнага ўздыму. Літоўская Адукацыйная Камісія на чале з віленскім біскупам Ігнацыем Масальскім і падканцлерам ВКЛ Яўхімам Храптовічам усправіла нацыянальную сістэму адукацыі народу літвінаў. У 1791 г. пінскі з'езд царкоўных гіерархаў зацвердзіў вырак аб стварэнні ў ВКЛ аўтакефальнае праваслаўнае царквы. Рэформы, што адбываліся ў гаспадарцы, дзяржаўным ладзе, асвеце, маглі ператварыць Рэч Паспалітую ў адну з вядучых краін свету. Акт "Заручын абодвух народаў" 1791 г. (пакладзены сенату маршалкам Літоўскае канфедэрацыі Казімірам Сапегам і віленскім суддзёй Тэадорам Корсакам) запэўніваў правы "літоўскага народу" ў Рэчы Паспалітай. "Літоўскі народ" у сенаце Рэчы Паспалітай у гэты час прадстаўлялі: канцлер вялікі літоўскі Аляксандр Сапега, гетман вялікі літоўскі Міхал Агінскі, рэферэндар вялікі літоўскі Вінцэнт Тышкевіч, ваявода віленскі Міхал Радзівіл, кашталян берасцейскі Юзаф Шчыт, ваявода менскі Адам Хмара, ваявода полацкі Тадэвуш Жаба, кашталян мсціслаўскі Ігнацы Дашкевіч і г.д.

Пасля акупацыі Вялікага Княства Літоўскага расейская ўлада задумала тытанічную паводле масштабаў і сродкаў мэту – знішчыць ментальна цэлы народ. Уся культура і мова нашага народу – разам з самім імем літвінаў – была ўсказана акупантамі на поўнае знішчэнне і замену ідэнтычнасцю "бело-руссов", правінцыйнае галіны "единого русского народа".

Гэтае грандыёзнае заданне, вядома, не магло быць ажыццёўлена адразу: да 1840 г. на нашых землях працягваў дзейнічаць Літоўскі Статут, а наш люд (прытым, не толькі каталіцкі і уніяцкі, але і праваслаўны) па-ранейшаму, як сведчаць дакументы, усцяж называў сябе “літвінамі” аж да 1850-х гадоў. Яшчэ паводле афіцыйнага спісання жыхарства Расеі 1862 г. “литовцами” называліся каталікі Меншчыны і Берасцейшчыны. Толькі пасля задушэння паўстання Каліноўскага (1864 г.), знішчыўшы самую актыўную шляхту ў нашым краі, расейскі ўрад (праз царскі загад ад 15 жніўня 1866 г.) перанес назоў “литовцев” на жамойтаў. Разам з адміністрацыйнымі захадамі расейскі ўрад, пры падтрымцы прускіх ідэолагаў, праводзіў і заложную фальсіфікацыю гісторыі Літвы: перакінуўшы назоў “літвы” на жамойтаў, расейскі ўрад даў поўную свабоду расейскім, прускім і польскім пісьменнікам прапагандаваць, што гэта і ёсць гістарычны літоўскі народ, што вось гэты “балцкі этнас” быццам стварыў у сярэдзіне 13-га стагоддзя сваё “нацыянальнае” гаспадарства Вялікае Княства Літоўскае і на працягу больш пяці стагоддзяў быў яго тытульным народам.

Аднак гістарычную праўду немагчыма схаваць. І сёння – як і 100, і 200 гадоў таму – лёс зноў задае нашаму народу пытанне: хто мы, адкуль і куды ідзем. Сёння зноў гісторыкі і паспаліты люд звяртаюць свае позіркі на пачаткі Вялікага Княства Літоўскага – гаспадарства, у якім наш народ усправіў сваё нацыянальнае аблічча як гістарычна-палітычны суб’ект. Мы жадаем ведаць, што лёс наканаваў нам у гэтым гістарычным выраку, якія мэты паставіў перад намі, які сэнс заклаў у нашу нацыянальную і культурную адметнасць. Пільна даследуючы і вяртаючы з першакрыніц нашу сапраўдную гісторыю, мы ўсведамляем сваё месца і сваё прызначэнне на гэтай зямлі.

Урывак мапы з “Геаграфічнага атласа Расейскай імперыі” 1851 г.:
надпіс “*ЛИТОВЦЫ*” ідзе ад Беластока да Магілёва.

Какъ ни бѣденъ видъ теперешняго Турова, но все-таки память о Туровѣ, какъ колыбели православія въ Литвѣ, священна для всякаго руссо-литвина. Въ Туровѣ утвердилась первая епископская каѳедра въ Литвѣ со временъ св. Вла-

Урывак першай старонкі з кнігі
“Воспоминание о древнем Православии Западной Руси” (Москва, 1867 г.):
жыхары Тураўшчыны названы “руссо-литвинами”,
а Тураў – “колыбелью православія в Литве”.

Прадмова да манаграфіі

На працягу колькіх стагоддзяў наш народ жыў у створаным ім гаспадарстве – Вялікім Княстве Літоўскім – і называўся літвінамі. Назоў "беларусы" быў прыдуманы і штучна накінуты літвінам расейскімі ўладамі пасля захопу Вялікага Княства Літоўскага з мэтаю асіміляваць наш народ і пазбыць яго гістарычнае памяці. У той час як нашаму народу мець уласныя гістарыяграфічныя погляды і наогул уласную літаратуру ў 19-ым стагоддзі было забаронена, пруская і расейская гістарычныя школы, а ўтроп за імі і польская, стварылі новую, мадэрнавую гістарыяграфію Літвы, збудаваную на адмаўленні народу літвінаў ВКЛ, і пачалі актыўна ўводзіць у паспалітую свядомасць уяўленні аб тым, што тытульнай нацыяй ВКЛ быў "этнічна балцкі народ". Цвярозыя галасы шэрагу гісторыкаў (Ярашэвіч, Барычэўскі, Любаўскі, Леантовіч, Пузына і інш.), якія праўдзіва насвятлялі розныя бакі жыцця сярэднявечнага літоўскага народу – германскае паходжанне яго шляхты, шырокае існаванне сярод яго хрысціянства яшчэ да Крэўскай уніі, яго суцэльную славянізацыю ў ВКЛ, – былі заглушаны афіцыёзнай прапагандай, якая безапеляцыйна грунтавалася на формулах аб "балцкай этнічнасці" і "паганстве" тытульнага народу ВКЛ да Крэўскай уніі. Гісторыя Вялікага Княства Літоўскага (асабліва яе пачатковы перыяд) была паддадзена ўсцяжнай міфалагізацыі з мэтаю цалкам сказіць ролю Вялікага Княства і яго тытульнага народу ў еўрапейскай гісторыі. Ад часу ўрынення літвінам штучнага назову "беларусы" наш народ быў адрэзаны ад сваёй гаспадарствавае і арыстакратычнае спадчыны і лёс нашага народу стаўся нібыта падзеленым на два няроўныя вымярэнні: "літва" – традыцыйнае, сакральнае, гістарычнае; "беларусы" – мадэрнавае, прафаннае, антыгістарычнае. Для разумення сапраўднага месца нашага народу ў гісторыі няма іншых шляхоў апрача вяртання да нашай сапраўднай нацыянальнай гісторыі, да гістарычнай Літвы.

У гэтым зборніку, які складаецца з сямі артыкулаў і многіх дадаткаў, у якіх агулам больш за тысячу спасылак на гістарычныя першакрыніцы, на вялізным гістарычным матэрыяле выяўлена палітычнае, рэлігійнае і грамадскае жыццё народу літвінаў у 13–14 стагоддзях. Паказана, што літоўская шляхта з этнічнага паходжання была ўсходнегерманскаю і да балтаў не мела ніякага дачынення; гэты германскі элемент утварыў разам з славянскім жыхарствам Панямоння канфесійную супольнасць "літвінаў" і паступова цалкам славянізаваўся. На матэрыяле гістарычных крыніц аб рэлігійным жыцці Вялікага Княства Літоўскага насветлены зносіны супольнасцей "літвінаў" і "русінаў" у Вялікім Княстве: паказана, што ў 13–14 ст. гэта былі азначэнні не розных этнасаў (як у мадэрнавай

гістарыяграфіі) – а розных канфесійных супольнасцей. Калі да Крэўскай уніі існавала розніца між літвінамі і русінамі ў рэлігійным, канфесійным плане – то па Крэўскай уніі назоў "літвіны" зрабіўся нацыянальным назовам усяго жыхарства (як каталіцкага, так і праваслаўнага) уласна Вялікага Княства Літоўскага, а назоў "русіны" працягваў быць перадусім праваслаўным канфесіёнімам. Па Крэўскай уніі літвіны маглі быць і католікамі, і праваслаўнымі ("літвіны рускае веры"), і евангелікамі, галоўнае што яны заставаліся тытульным народам свайго гаспадарства – Вялікага Княства Літоўскага. Насвятленне рэлігійнае гісторыі ранняга ВКЛ паказуе, што Вялікае Княства Літоўскае належала да таго шэрагу еўрапейскіх гаспадарстваў (Баўгарыя, Боснія, Чэхія, Нямеччына, Францыя), у якіх яшчэ ў часы сярэднявечча былі моцнымі евангеліцкія (протапратэстанцкія) рухі, – дзеля чаго ВКЛ у 15-ым стагоддзі моцна падтрымала чэскіх гусітаў, а ў 16-ым стагоддзі натуральна далучылася да еўрапейскай Рэфармацыі. Шырокі і разнастайны матэрыял нашага зборніка, спадзяемся, будзе здольны паказаць гісторыю Вялікага Княства Літоўскага 13–14 стагоддзяў у сапраўднай гістарычнай перспектыве і пакласці канец зніТаваным з ранняю гісторыяй ВКЛ спекуляцыям і містыфікацыям, якія заўсёды заснаваны на ігнараванні элементарнага гістарычнага матэрыялу.

Адраджэнне нацыянальна-палітычнае гісторыі народу заўсёды зніТавана з разуменнем таго, што пытанне гістарычнасці народу – гэта пытанне аб нацыянальным гаспадарстве і аб нацыянальнай арыстакратычнай культуры. Можна заўважыць, што наймя ў гэтым пытанні палягае асноўны пафас сучаснае гістарыяграфіі, – бо яна цвердзіць, што Вялікае Княства Літоўскае не было нацыянальным гаспадарствам беларусаў і што ў беларусаў у Вялікім Княстве быццам не было нацыянальнае арыстакратыі і наогул нацыянальнае свядомасці, у той час як паноўнай тытульнай нацыяй ВКЛ, згодна з гэтай гістарыяграфіяй, быў "этнічна балцкі народ" летувісаў ("паганскі" да Крэўскай уніі), які быццам стварыў Вялікае Княства Літоўскае як сваё нацыянальнае гаспадарства. Таму на старонках нашага зборніка нададзена шмат увагі насвятленню дзейнасці паноўных колаў, арыстакратыі Вялікага Княства Літоўскага 13-га – пачатку 15-га стагоддзяў. На вялізным гістарычным матэрыяле паказана, што чыста ўся гісторыя і спадчына тытульнае нацыі ВКЛ – літвінаў – належыць нашаму народу, а сённяшнія летувісы (гістарычныя жамойты) не маюць аніякага дачынення да тытульнай нацыі Вялікага Княства Літоўскага і павінны абмежаваць сваю нацыянальную гісторыю сціплымі прасторамі Жамойцкага староства.

Апошнім часам афіцыйная гістарыяграфія ўсё больш аддаляецца ад сапраўднае гісторыі Літвы, як сярэднявечнае, так і больш позняе, ад поўнага і асэнсаванага яе насвятлення. Гістарычныя факты, падзеі, старонкі жыцця народу

і краю – падмяняюць фантастычнымі інтэрпрэтацыямі, сімулякрамі, фікцыямі, сурагатам гісторыі. Па-ранейшаму дапускаюцца самыя адвольныя напінанні, самыя фантастычныя перакручванні фактаў дзеля адной мэты – каб абгрунтаваць існаванне ў ВКЛ “балцкага народу летувісаў”. Фактычна, уся найбагацейшая гісторыя сярэднявечнае Літвы, яе велізарная роля для лёсаў усёй Усходняй Еўропы 13–15 стагоддзяў у мадэрнавай гістарыяграфіі прынесена ў ахвяру міфу аб “балцкім паганскім народзе” і цалкам захілена ім. Гістарычныя нарысы, ідучы ўтроп за найгоршымі ўзорамі замежнае прапаганды 19-га стагоддзя, па-ранейшаму працягваюць сцвярджаць, што да Крэўскай уніі літвіны былі “паганскім” народам, – хаця ўсе гістарычныя матэрыялы паказуюць, што літоўскі народ яшчэ да Крэўскай уніі вызнаваў хрысціянства дый сам назоў “літвіны” да Крэўскай уніі быў канфесіёнімам. Працягваюць сцвярджаць, што сутнасцю ідэнтычнасці літоўскага народу нібыта была “балцкая этнічнасць”, – хаця сярод літоўскае шляхты не было ніводнага балцкага імя і няма ніводнага сведчання ўжывання ёю якое-кольвечы балцкае мовы. Працягваюць адмаўляць злучэнне літоўскае шляхты з славянскім жыхарствам ВКЛ у адзіны славянамоўны народ і насупраць кажуць аб быццам “арганічнай еднасці” літвінаў з жамойтамі. Усе гэтыя тэорыі не заснаваны ні на якім гістарычным матэрыяле і ёсць проста пладамі замежнае прапагандысцкае міфатворчасці 19-га стагоддзя, якія цалкам узяла на ўзбраенне савецкая гістарыяграфія з мэтаю разбурэння гісторыі Вялікага Княства Літоўскага і нацыянальнае гісторыі беларусаў-літвінаў.

За разбуялым лесам сімулякраў, абстрактных канструкцый сёдня ўжо мала відаць уласна гісторыю Вялікага Княства, жывыя старонкі яго гістарычнага жыцця. Таму змешчаныя ў дадзеным зборніку артыкулы, якія складзены пераважна з цытат з гістарычных крыніц і спасылак на іх, а таксама чысленыя дадаткі мусяць вывесці чытача на ровень добрага ведання гістарычных крыніц і матэрыялаў па айчыннай гісторыі 13-га – пачатку 15-га стагоддзяў, многія з якіх дагэтуль або малавядомы, або чыста ігнаруюцца. Адраджэнне сапраўднае гісторыі Вялікага Княства Літоўскага дазволіць нам выйсці з-за кратаў савецкае антыгістарычнае міфалогіі і вярнуць нацыянальную гістарычную спадчыну нашага народу, якая лучыць нашу цяпершчыну з Сярэднявеччам, з традыцыйнаю хрысціянскаю цывілізацыяй.

Урыўкі з манаграфіі

“Пачаткі Вялікага Княства Літоўскага: ад стварэння да Крэўскай уніі”

З артыкула “***Германскі суперстрат у старажытнай Літве***”:

Радавод Гедымінавічаў ад Палямона (гравюра А. Тарасевіча 1681 г.)

Аб этнічным паходжанні сярэднявечных літвінаў (ПВКЛ, с. 8-15):

Галоўнай ідэяй сённяшняе літуаністыкі ёсць пастулат аб балцкай этнічнасці сярэднявечнага народу літвінаў. Гэты пастулат можна назваць галоўнаю аксіёмаю мадэрнавае гістарыяграфіі Літвы: незалежна ад якіх-кольвечы праяў славянізацыі літоўскае шляхты, славянскага характару гаспадарства і права Вялікага Княства Літоўскага – пастулат “балцкае этнічнасці” літвінаў застаецца ў якасці адзінага падмурка ўсіх рэканструкцый гісторыі Літвы (што выклікае справядлівыя пытанні наконт адэкватнасці ўжывання “балцкае” канцэпцыі для тлумачэння стварэння і развіцця ВКЛ [1]). Праўда, у грамадскім і культурным жыцці Вялікага Княства Літоўскага цяжка знайсці нейкія праявы “этнічнае балцкасці” літоўскае шляхты – таму ейныя неславянскія імёны ёсць абсалютным аргументам сённяшняе гістарыяграфіі. “Балцкія” імёны літоўскае шляхты (дарма што любыя праявы славянізацыі) ёсць дастатковым сведчаннем “захавання каранёў” аўтахтоннага балцкага жыхарства, якое стварыла літоўскае гаспадарства з цэнтрам на сваёй “этнічна балцкай” тэрыторыі, – а значыць сведчаннем існавання балцкае нацыянальнае свядомасці, якая і была адзіным вырочным матывам стварэння і існавання гэтага гаспадарства. Прыблізна так разважае сённяшняя гістарыяграфія. Але – у мэтах навуковае грунтоўнасці –

разгледзім імёны сярэднявечных літоўскіх князёў і шляхты, каб высветліць, ці сапраўды яны ёсць балцкімі. Аналіз гэтага пытання пакажа, якую сапраўдную вартасць мае тэорыя аб “этнічнай балцкасці” як першасным чынніку стварэння Вялікага Княства Літоўскага.

Яшчэ ў 19-ым стагоддзі было адзначана: “Гістарычныя імёны літоўскіх князёў і частка прозвішчаў карэннае шляхты на Літве ўтвараюць цалкам апрычоную лінгвістычную групу, прыкметы і паходжанне якой не тлумачацца ўласна з летувіскае мовы. Рэзка вылучаючыся з масы звычайных сялянскіх прозвішчаў і сваім словаўтварэннем, і сваімі фармантамі і часткамі, яны збольшага самі праз сябе незразумелы” [2]. Як вядома, імёны сярэднявечных літоўскіх князёў і шляхты не тлумачацца з летувіскае (жамойцкае) мовы і наогул з балцкіх моў, што прызналі самі летувісы (гэтак, паводле энцыклапедыі “Літва” 1989 году, сэнс двохфармантных імёнаў сярэднявечнае літоўскае шляхты “цяжка патлумачыць” [3]).

<...>

Апрача тузіну няўдалых спроб, тлумачэнняў іншых чысленых імёнаў старажытнае літоўскае шляхты летувісы прапанаваць проста не здольны. Гэтыя імёны не тлумачацца з балцкіх моў, бо яны не ёсць балцкімі. Яшчэ гісторыкі 19-га стагоддзя пісалі аб германскім паходжанні сярэднявечнае літоўскае шляхты. Ейныя імёны паводле пашыраных у іх фармантаў (-віт-, -скір-, -гайл-, -мунт-, -таўт- і інш.) ёсць яўна ўсходнегерманскімі, а не балцкімі – у чым можна пераканацца, пагартаўшы любы даведнік па старажытных германскіх імёнах. Хаця аб германскім паходжанні літоўскае шляхты пісаў шэраг гісторыкаў [5], афіцыёзная мадэрнавая гістарыяграфія ігнаравала гэтае пытанне і збудавала сваю хісткую тэорыю на тэзе аб “этнічнай балцкасці” паноўнага элемента Вялікага Княства Літоўскага. Нежаданне мадэрнавае гістарыяграфіі разглядаць пытанне германскага паходжання літоўскае шляхты цалкам зразумела: калі літоўская шляхта не была аўтахтонным элементам у Панямонні, то яна не мела патрэбы зближацца з мясцовымі балтамі (якія стаялі ў культурным і ваенным планах куды ніжэй за яе), пераймаць мову і культуру балтаў ды будаваць нейкую “балцкую” этнічнасць і свядомасць – яна магла пераймаць мову і культуру славянаў ды нарэшце злучыцца з славянамі ў адзін народ (што, відавочна, і адбылося). Такім парадкам, з разгледжаннем сапраўднага этнічнага паходжання літоўскае шляхты (якое было, як убачым ніжэй, усходнегерманскім) развальваецца “балцкая” тэорыя мадэрнавае гістарыяграфіі – а разам з ёю ўсе ўласцівыя для мадэрнавай гістарыяграфіі спробы ігнараваць сапраўдны нацыянальна-палітычны характар Вялікага Княства Літоўскага.

<...>

Вотчыны буйнейшых літоўскіх баяраў (адзначаны ♦) у канцы 14-га ст.
(паводле Р. Пятроўскага)

Разгледзім мапу размешчання айчызных сядзіб буйнейшых літоўскіх шляхецкіх родаў (Гастоўтаў, Радзівілаў, Манівідаў, Кясгайлаў, Бутрымаў, Сунгайлаў, Давойнаў і інш.) у канцы 14-га стагоддзя, складзеную Р. Пятроўскім [13]. Гэтая мапа шмат кажа аб працэсах, якія адбываліся ў Панямонні ў 11–13 стагоддзях. Як бачым, амаль усе вотчыны буйнейшых літоўскіх баяраў размешчаны на кампактнай тэрыторыі ў міжрэччы сярэдняга Немана і Віліі. Колькі сядзіб яшчэ размешчаны па буйнейшай прытоцы Віліі – Свенце, а таксама па іншых прытоках Віліі і Немана. Адметнаю рысаю гэтага арэалу ёсць тое, што ён перацінае славяна-балцкую этнічную мяжу: вышняе Панямонне ў 10–11 ст. было апанавана славянамі, якія заснавалі Наваградак, Горадню, Турыйск і іншыя гарады і гарадзішчы (імаверна, і Вільню – аб чым сведчыць яе славянскі назоў), у 12-ым ст. складалі ладную частку жыхарства Вільні, Кернава, развівалі тут рамёствы і гандаль [14]. Такім парадкам, размешчанне на гэтай тэрыторыі ўсіх вотчын буйнейшае літоўскае шляхты выглядае досыць дзіўна ў святле тэорыі аб яе

“балцкім этнічным” характару, які нібыта быў галоўным чыннікам яе палітычнае дзейнасці. Тым, хто разважае пра “балцкую этнічнасць” літоўскае шляхты, варта было б размысліць: чаму айчызныя сядзібы літоўскае эліты не месціліся ў глыбіні балцкага арэалу – дзесьці на поўнач ад Свенты або ў глыбіні Жамойці? чаму гэтыя айчызныя сядзібы месцяцца на мяжы з славянскім арэалам і нават унутры яго? Адказ у тым, што самі гэтыя шляхцічы мелі нябалцкія, германскія імёны і да аўтахтоннага балцкага жыхарства Панямоння не мелі ніякага дачынення. Увесь парадак асваення прыбышамі-германцамі Панямоння (як ён выступае ў летапісных крыніцах ды праз разгледжанне размешчання баярскіх вотчын) паказуе, што прыбышоў цікавіла толькі тэрыторыя ля Немана і яго буйнейшых прыток, а этнічнасць мясцовага жыхарства (балцкага або славянскага) не мела ў гэтым працэсе ніякага значэння.

<...>

Высвятленне германскага этнічнага паходжання літоўскае шляхты дазваляе адказаць на пытанне аб межах летапіснае ўласна “Літвы”, “зямлі Літоўскае” – асяродку Вялікага Княства, які абыймаў Вільню, Коўню, Наваградак і Горадню. Сучасная гістарыяграфія не здольна патлумачыць, чаму гэтая тэрыторыя (якая называлася ўласна “Літвою” ў вузкім сэнсе) абыймала землі як з балцкім з паходжання, так і з славянскім з паходжання жыхарствам, але ў той жа час адрознівалася як ад балцкай Жамойці, так і ад “рускіх” зямель ВКЛ (Полацкага, Друцкага, Пінскага ўдзельных княстваў). Як паказуе разгледжанне вотчын буйнейшае літоўскае шляхты (гл. вышэй), гэта была тэрыторыя адносна кампактнага рассялення ў Панямонні прышлага германскага элемента, што і спрычыніла яе асаблівы статус і адрозненне як ад Жамойці, так і ад “рускіх” удзельных княстваў ВКЛ. Гэта пацвярджаецца тым фактам, што адметны парадак землеўладання (“службы литовские”) захоўваўся на гэтай тэрыторыі да 16-га стагоддзя (гл. артыкул “Літоўскі народ 14-га стагоддзя”).

Між тым, з стварэннем ВКЛ палітычны назоў “Літвы”, “Літоўскага княства” пашырыўся на ўсю тэрыторыю ўласна Вялікага Княства Літоўскага (без Жамойці). Як відаць з гістарычнага матэрыялу, германскі элемент актыўна ўзаемадзейнічаў і злучаўся з славянскім элементам (як з роўным), а не з балтамі. Гэтым тлумачыцца тое, што літоўскія князі імкнуліся заняць княскія стальцы ў Наваградку, Полацку, Дарагічыне і не клапаціліся аб улучэнні Жамойці ў склад Літвы. Уладная эліта ВКЛ злучыла пад імем уласна Літоўскага княства славянскія землі Віцебска, Мазыра, Пінска – у той час як Жамойць была толькі старастваў і не належала да ўласна Літоўскага княства, а жамойты былі далучаны да ліку “родичей и врожонцев” ВКЛ адно ў 1566 г.

Такім парадкам, разгледжанне сапраўднага (усходнегерманскага) этнічнага паходжання літоўскае шляхты дазваляе зразумець падставы стварэння і спачатнага развіцця Вялікага Княства Літоўскага: не маючы дачынення да дзейнасці мясцовага балцкага субстрату, гэтае гаспадарства было створана германскім і славянскім этнічнымі элементамі, дзеля чаго яго тэрыторыя ахапіла зону германска-славянскага ўзаемадзеяння (Неманска-Вілейскае міжрэчча і суседнія княствы Полацка, Друцка, Менска, Мазыра, Пінска), паноўная дынастыя і буйнейшая шляхта мелі германскія імёны, а ўсе атрыбуты гаспадарства (права, мова, герб і інш.) былі славянскімі. Можна з пэўнасцю цвердзіць, што сярод імёнаў князёў і баяраў, што займалі вышэйшыя гаспадарствавыя пасады ў Вялікім Княстве Літоўскім у 13–15 ст., няма ніводнага балцкага імя.

Аб імёнах сярэднявечных літвінаў (ПВКЛ, с. 16-27):

<...> Як бачым, усе імёны сярэднявечнае літоўскае шляхты натуральна тлумачацца з усходнегерманскіх моў і многія з іх маюць наўпростыя адпаведнікі сярод усходнегерманскіх імёнаў. Сярод германскіх рыс літоўскіх імёнаў яшчэ можна адзначыць захаванне спалучэнняў -ск- і -св- (Скірмунт, Свальгед), уласцівае для германскіх моў і неўласцівае для ўсходнебалцкіх, наяўнасць дыфтонгу -эй- (Эйвільд, Эйсмант), якога няма ў жамойцкай мове, а таксама ўласцівыя для германскіх імёнаў канчаткі -ен (Гердзень, Тройдзень, Віцень), -уд/-ут (Гердуд, Кейстут, Яўнут), -унд/-унт (Войшунд, Талунт) і -іла, -ула (Вайдыла, Віршула), якіх няма ў балцкіх імёнах.

<...>

Як бачым, патлумачаныя з усходнегерманскіх моў фарманты ў імёнах літоўскае шляхты добра стасуюцца паводле сэнсу ды наогул выяўляюць яўную прыналежнасць да ўсходнегерманскіх імёнаў. З 289 вышпісаных імёнаў літвінаў 11–15 стагоддзяў 65 маюць дакладныя адпаведнікі сярод германскіх імёнаў (Альгімунт – Alhmunt, Віцень – Wittenus, Таўтыгерд – Teutgerdis, і г.д.). <...> Наогул, у святле ўсяго разгледжанага матэрыялу ўсходнегерманскае паходжанне літоўскае шляхты не можа выклікаць сумневаў.

Адсюль робіцца зразумела, што тэорыя аб аўтахтонным балцкім паходжанні літоўскае шляхты і яе роднасці з жамойтамі, якая была створана і актыўна пашырана езуітамі ў 16–17 ст. і ўжываецца ў якасці адзінае тэорыі этнічнага паходжання літвінаў і сёдня, ёсць проста фікцыяй, кабінетнай выдумкай езуіцкае антыгістарычнае прапаганды, скіраванай на разбурэнне сапраўднае гісторыі Вялікага Княства Літоўскага. “Балцкая” тэорыя не пацверджана нічым наогул (у тым ліку і імёнамі). “Балцкая” тэорыя не адлюстроўвае ніякія гістарычныя рэаліі, яна была проста снасткаю палітычнага змагання езуітаў проці літоўскай

Рэфармацыі і нацыянальнага адзінства тытульнага народу літоўскага гаспадарства. Разам з разбуральнай праграмай Контррэфармацыі, распачатай пасля выбуху евангеліцкага адраджэння ў Літве, езуіты распачалі таксама цэлую ідэалагічную праграму па скажэнні гісторыі Літвы: замест сапраўднае гісторыі славянізацыі германскае шляхты Літвы (выкладзенае ў літоўскіх летапісах і добра вядомае езуітам) езуіцкая тэорыя мусіла распавядаць аб паходжанні літоўскае шляхты і створанага ёю гаспадарства ад мясцовых паўдзікіх балцкіх плямёнаў, што рабіла адзіным "цывілізацыйным" чыннікам гісторыі Літвы вылучна каталіцкі касцёл (з той жа мэтай езуіцкая прапаганда пачала пашыраць гратэскныя, чыста фантастычныя плёткі аб "балцкім паганстве" Літвы, якое быццам было галоўнай рэлігіяй ВКЛ да Крэўскай уніі). Калі за часоў ВКЛ гэтая тэорыя ніяк не была прынята літоўскаю шляхтаю і мела выгляд маргінальных калянавуковых практыкаванняў, то пасля падзелаў Рэчы Паспалітае гэтая езуіцкая прапагандысцкая схема сталася ў 19-ым стагоддзі адзінаю "навуковаю" версіяй гісторыі Літвы.

Астачы ўсходнегерманскае мовы літвінаў (ПВКЛ, с. 28-30):

<...> Такім чынам, сярэднявечныя літоўскія шляхцічы з этнічнага паходжання не былі балтамі – яны былі германцамі, нашчадкамі ўсходнегерманскага народу, блізкага да готаў. Гэта тлумачыць поўную абыякавасць літвінаў да балтаў і балцкай мовы. Жамойць заўсёды заставалася апрычоным ад Літвы краем, што было падчыркнута таксама ў земскіх прывілеях Жамойці вялікіх князёў літоўскіх. Няма ніякіх наогул сведчанняў аб ужыванні літоўскімі князямі і баярамі якое-кольвечы балцкае мовы. "Літоўскаю", народнаю, гутарковаю літоўскія князі і шляхцічы 14–15 ст. наўсцяж называлі беларускую мову, а ацалелыя ў крыніцах рэлікты спачатнае мовы літвінаў ёсць (як убачым ніжэй) усходнегерманскімі, а не балцкімі. Першымі пашыраць балцкую (жамойцкую) мову ў Літве ды называць яе "літоўскаю" пачалі замежныя езуіты ў канцы 16-га стагоддзя. Нават калі жамойцкая мова сталася пісьмоваю і яе актыўна пашыралі ў Літве езуіты і іншыя замежныя дзеячы, літоўская шляхта не пазнала ў ёй сваёй (нібыта "роднай") мовы ды працягвала называць "літоўскаю" беларускую мову.

Робіцца зразумелым, чаму такі магутны народ, як літвіны, не пакінуў амаль ніякіх сведчанняў сваёй спачатнае мовы, – бо ён цалкам славянізаваўся (захоўваючы адно свае імёны) ужо ў 14-ым стагоддзі. Між тым, калі б літоўскі народ быў балцкім з паходжання і быццам наўсцяж захоўваў сваю "балцкую свядомасць" і мову аж да 16–17 ст. (калі езуіты пачалі пашыраць жамойцкую мову пад імем "літоўскае") – то было б чыста немагчыма, каб у створаных ім пісьмовых

помніках не засталося зусім ніякіх сведчанняў аб балцкай мове літвінаў. А такіх сведчанняў няма.

<...>

Між тым, рэлікты ўсходнегерманскае мовы літвінаў засталіся ў пісьмовых крыніцах і ва ўрадавай тэрміналогіі Вялікага Княства Літоўскага. Усходнегерманскае паходжанне мае слова *господар* – ад гоцк. gastbaudes “пан госця” (ад гэтага слова паходзіць таксама царкоўнаславянскае “господь”). Усходнегерманскае паходжанне гэтага тытулу магло б патлумачыць яго прыйманне і шырокае ўжыванне вялікімі князямі літоўскімі. Як вядома, тытул “гаспадар” спярша паўстаў у Вялікім Княстве Літоўскім, адсюль у 14-ым ст. пашырыўся ў Валахію, а пазней у Масковію, дзе займеў форму “государь” [56]. Слова *господа* ў сэнсе жытла шырока ўжывалася ў разнастайных літоўскіх крыніцах. Яркім прыкладам усходнегерманскага запазычання ва ўрадавай лексіцы ВКЛ ёсць тэрміны *сок*, *сочыть* – ад гоцк. sokjan “шукаць, дапытваць”, sokja “следчы (той, хто шукае, дапытвае)”. Тэрміны *сок* і *просока* ўжываліся ў Судзебніку вялікага князя Казіміра 1468 г. як азначэнні старых праўных з’яў (“а просока по-старому”) [57]. Назоў галоўнага падатку ў ВКЛ – *дякла* (натуральнага падатку за дзяльніцу зямлі) – несумнеўна паходзіць ад корня -дзяк- (‘дзякаваць’), які сваім парадкам паходзіць ад усходнегерманскага þagk-. Усходнегерманскім ёсць назоў адной з галоўных літоўскіх гаспадарствавых устаноў – *скарбу* – ад гоцк. і бург. skarpa “аснашчанне, запас, прыправа”. “Скарбам” у ВКЛ у 14-ым ст. называлася сховішча гаспадарствавых даходаў і рэгалій; грамата вялікага князя Вітаўта гарадзенцам 1389 г. згадвала “повинности”, якія трэба было плаціць “до скарбу нашого” [58]. Германскага паходжання ёсць і тэрмін *скарга* (ад герм. schergen). У ВКЛ слова *скарга* ўжо ў 14-ым ст. было праўным тэрмінам: прывілей вялікага князя Вітаўта 1388 г. згадваў аб запазванні ў суд “через скаргу” [59]. Усходнегерманскімі з паходжання ёсць тэрміны *лихва* і *свар*, ужытыя ў прывілеі 1388 г. Усходнегерманскага паходжання ёсць праўны тэрмін *шкода* (ад гоцк. skaþis): ён быў ужыты ў Судзебніку 1468 г. і іншых праўных лістох. Усходнегерманскага паходжання ёсць і слова *хоругва* – ад гоцк. hrugga “кій”. У Вялікім Княстве Літоўскім харугваю называўся сцяг з выяваю белегу павета, а харужым – павятовы кіраўнік баярства. *Хоружыи* былі згаданы ў грамаце вялікага князя Альгерда 1359 г. (гл. дад. №17), аб іхніх абавязках згадвалі і Статуты ВКЛ. Усходнегерманскага паходжання ёсць і тэрмін *скрыня* (гоцк. scrinia), які ўжо ў 15-ым стагоддзі азначаў месца захоўвання ключоў, дакументаў і іншых важных рэчаў розных урадавых устаноў ВКЛ [60]. Германскага паходжання ёсць шырока вядомы ў літоўскіх лістох ад 14-га ст. тэрмін *кгрунт* (гоцк. grundus). Яўна ўсходнегерманскага паходжання ёсць шырока ўжываны тэрмін *рум* (гоцк. rum

‘вольнае месца’). Імаверна, усходнегерманскім з паходжання ёсць шырока вядомы літоўскі тэрмін *копа*, які азначаў пэўную колькасць любога тавару аднаго кошту (ад гоцк. kaupa “купля”). Усе гэтыя словы маглі трапіць ва ўрадавую лексіку адно з жывой усходнегерманскай мовы – такім парадкам, гэтыя праўныя і пабытовыя тэрміны ёсць яркім сведчаннем аб ужыванні яшчэ ў 13–14 ст. літоўскаю шляхтаю ўсходнегерманскае мовы.

Шэраг неславянскіх праўных тэрмінаў ВКЛ (лейці, бонда, борг, коймінцы і інш.), якія сёдня беспадстаўна лічаць “балцкімі”, ёсць яўна германскага паходжання. Гэтак, яўна германскаю з паходжання ёсць літоўская катэгорыя лейцяў, асноўныя рысы якой тоесны германскай катэгорыі летаў (літаў), вядомай яшчэ ў германскіх “барбарскіх” праўдах 6–8 ст. Германскія леты характарызаваліся наступнымі рысамі: 1) леты былі слугамі, якія пры жаданні маглі выкупіцца з служэбнага стану; 2) леты былі паўсвабоднымі: яны знаходзіліся ў залежнасці ад гаспадара, але мелі частковую праваздольнасць; 3) леты былі дзяржаўцамі зямлі гаспадара, за якую плацілі грашовы падатак [61]. Чыста такія ж рысы мелі літоўскія лейці – служкі гаспадарскіх двароў і гаспадарскія зямельныя дзяржаўцы на чыншу [62]. Назоў гэтага старажытнага стану, відаць, паходзіць ад гоцкага leits “дазволены, адпушчаны”. З. Зінкевіч заўважыў, што інстытут лейцяў не мог быць летувіскага паходжання дзеля нястачы ў летувіскай мове дыфтонгу -ей-, і лічыў гэты інстытут у ВКЛ запазычаным [63].

Тэрмін *борг* ‘пазыка’ ёсць яўна ўсходнегерманскага паходжання – ад гоцк. baurgs “пабор, плата”. Шырока вядомы ў літоўскім праве (у тым ліку ў Статутах) тэрмін *бонда* (пабочны набытак прыгоннага селяніна з дзяльніцы гаспадара, таксама рухомая маёмасць прыгоннага) ёсць несумнеўна германскага паходжання: корань -bond- у розных германскіх мовах быў злітаваны з станам нявольніка, прыгоннага (па-гоцку bandja). Яўна германскага паходжання ёсць тэрмін *койминцы* (залежныя сяляне, якія жылі не ў двару гаспадара, а асобнай хатай) – ён яўна паходзіць ад усх.-герм. haims, старагерманскага koimo “хата”. Няма ніякіх падстаў казаць аб балцкім паходжанні катэгорыі “райтынікаў” – слуг, якія пераганялі гаспадарскіх коней [64]: паходжанне гэтага тэрміна ёсць яўна германскім (гоцк. raidjan “ехаць конна”). Назоў падатку *мезлева* можа паходзіць ад гоцк. mimz “мяса” і lewa “нагода, прычына, загад”; такім парадкам, гэтае слова ва ўсходнегерманскай мове магло азначаць падатак мясною страваю – што яно і азначала ў літоўскім праве [65].

Як бачым, ва ўрадавай тэрміналогіі Вялікага Княства Літоўскага былі некаторыя праўныя тэрміны і рэаліі ўсходнегерманскага паходжання, якія дапаўнялі звычаёвае права беларускіх зямель, на якім быў збудаваны ўрадавы лад ВКЛ. Германскі элемент, будуючы гаспадарства, знайшоў у беларускіх

княствах ужо гатовы ўрадавы лад, які быў напоўніцу ўзяты для ўспраўлення гаспадарставае сістэмы Вялікага Княства Літоўскага. У тых месцах, дзе ў беларускім праве не было адпаведнікаў інстытутам, вядомым германцам, былі ўзяты, як бачым, старажытныя рэаліі з звычаёвага права германскага элемента. Такім чынам, заміж таго каб казаць аб нейкім фантастычным “сінтэзе балцкага і рускага права”, насамрэч трэба казаць аб сінтэзе ўсходнегерманскага і рускага права пры ўспраўленні ўрадавага ладу Вялікага Княства Літоўскага.

Хрысціянства літвінаў у 11–13 ст. (ПВКЛ, с. 33-35):

<...> Канфесійны характар назову “літвіны”, які яўна выступае ў крыніцах 13–14 стагоддзяў (гл. артыкул “Літоўскі народ 14-га стагоддзя”), а таксама звесткі кардынала Пятра д’Алы (гл. дадаткі) паказуюць на тое, што ідэнтычнасць “літвы” ўжо ад 11-га стагоддзя мела пэўны канфесійны сэнс. Трэба адзначыць, што ўсе ўсходнегерманскія народы ад 5-га стагоддзя вызнавалі так менаванае амійства, то бо данікейскую навуку аб субардынацыянізме асоб Тройцы (часам няслушна менаваную “арыянствам”), якая сцвярджала абсалютную самаўладнасць Бога-Айца (з поўнаю падпарадкаванасцю Сына Айцу ў міласці) і нават Святому Духу адмаўляла ў самастойнай прычыннай моцы [81]. Гэтая данікейская трыадалогія захавалася і ў пазнейшым (10–15 ст.) богумільстве (катарстве), якое таксама мовіла аб субардынацыянізме асоб Тройцы, абсалютным суверэнітэце Бога-Айца ў збавенні чалавека праз самаўладную міласць абрання і немені свабоды волі ў чалавека [82]. Германцы-амійцы на працягу 5–8 ст. былі вядомы зацятым ахоўваннем сваёй веры ад захадаў рымскае царквы, а пазней, відавочна, спрычыніліся да пашырэння катарства ў тых краёх, дзе яны гістарычна складалі шляхту. Пісьменнікі 11–13 ст. нярэдка менавалі богумілаў і катараў “арыянамі”. Вядома, што ў Францыі і Італіі катарства вызнавала перадусім шляхта германскага паходжання. Тое самае мусіла адбывацца ў Літве 10–11 ст.: амійскае хрысціянства прышлага германскага элемента мусіла злучыцца ў Панямонні з мясцовым рускім богумільствам і ўтварыць “літоўскую” канфесійную супольнасць, аб паўстанні якой у 11-ым стагоддзі пісаў кардынал Пётр д’Алы.

У літвінаў неканоннае хрысціянства, відаць, спалучалася з народнымі абрадамі. І літоўскія летапісы, і замежныя крыніцы кажуць аб шанаванні літвінамі сонца і агня [83], а таксама аб паленні цел нябожчыкаў. Варта заўважыць, што шанаванне агня і паленне нябожчыкаў было ўласціва не для балтаў, а якраз для германцаў, – і гісторыкі ўжо знітоўвалі з’яўленне абраду трупапалення ў Панямонні з з’яўленнем тут германскага элемента [84]. Варта дадаць, што свяшчэнны агонь літвінаў, які гарэў да 1387 г. у іхняй галоўнай бажніцы ў Вільні, называўся славянскім паводле формы словам “зніч” [85] (можа паходзіць ад гоцк.

sniwan “нарынуць, ахапіць”). Між тым, дарма што літоўскія летапісы выпісуюць язычніцкія абрады літвінаў, яны кажуць, што дакрэўская рэлігія літвінаў была вельмі падобнай да хрысціянства: “...в бога одного верыли, иж судный день мел быти, и верыли из мертвых востаня и одного бога, который маеть судити жывых и мертвых” [86].

Аб злучэнні рускага богумільства з літоўскімі народнымі абрадамі і ўтварэнні “літоўскага маніхейства” (Manicheismus Lithuanicus) пісаў кардынал Пётр д’Алы ў 1418 г. Гэты кардынал граў адну з галоўных ролей на Канстанцкім збору каталіцкае царквы 1414–1418 гг., на якім была аблічнаю вялікая літоўская дэлегацыя, ад якой д’Алы меў магчымасць атрымаць звесткі аб рэлігійнай гісторыі Літвы. У сваёй працы “Аб прыхільніках маніхейства на Русі і Літве і аб стыканні іхняе навукі з язычніцтвам”, напісанай у 1418 г., кардынал д’Алы выпісаў, як у першай палове 11-га стагоддзя “рускія маніхеі” (т.б. богумілы) прынеслі сваю навуку ў дамы літоўскае шляхты, якая “наўсцяж гарнулася да гэтага хрысціянства і стварыла нібыта новую сэкту літоўскага маніхейства”. Паводле д’Алы, гэтае “літоўскае маніхейства” было гаспадарстваваю рэлігіяй Вялікага Княства Літоўскага аж да Крэўскай уніі 1385 г. (гл. дадаткі).

<...>

З. Зінкевіч на грунце свайго даследвання антрапаніміі і хрысціянскае тэрміналогіі адзначыў: “Відаць, хрысціянская царква ўсходняга абраду пачала ўплываць на Літву яшчэ ў 11-ым стагоддзі, але асабліва моцным уплыў быў ад другое паловы 12-га стагоддзя. Бальшыня хрысціянскіх (царкоўных) тэрмінаў, у тым ліку і нейкая частка ўласных імёнаў, у літоўскую мову прыйшла ад усходнеславянскіх суседзяў яшчэ да пачатку 14-га стагоддзя” [96]. З. Зінкевіч прыйшоў да высновы, што ўсходнехрысціянская хваля ў Літве 11–13 ст. “была надзвычай напружанаю і пакінула глыбокія сляды ўва ўсёй гісторыі літоўскага народу”: “Да Літвы яна дайшла нашмат раней за заходнюю хвалю хрысціянства. <...> Усходняе хрысціянства дужа паўплывала на будову светапогляду і культуру літоўскага народу задоўга да афіцыйнага хросту Літвы”. З усходнехрысціянскім уплывам быў знітаваны пераход балтаў Літвы на славянскую мову. З. Зінкевіч прыйшоў да высновы, што ў выніку азначаных працэсаў этнічныя балты Літвы яшчэ да стварэння Вялікага Княства Літоўскага “называлі сябе літвінамі” і “размаўлялі іншаю [славянскаю] моваю ды перайшлі з язычніцтва ў хрысціянства ўсходняга абраду”. Каталіцкі хрост літвінаў у канцу 14-га стагоддзя З. Зінкевіч называе “у прынцыпе, ужо наваратным” [97].

Перадумовы і мэта стварэння Вялікага Княства Літоўскага

(ПВКЛ, с. 37-38):

Розныя звесткі гістарычных крыніц паказуюць на тое, што з утварэннем Вялікага Княства Літоўскага канфесійная супольнасць літвінаў значна пашырылася, да яе далучылася новае славянскае жыхарства полацка-менскіх княстваў. Гэтак, рускі летапіс пад 1242 г. кажа, што "в то же лето умножишася языка Литовьскаго" [130], – што, зразумела, не можа азначаць рэзкае павелічэнне этнасу, а можа казаць адно аб шыбкім павелічэнні канфесійнае дэнамінацыі. Літоўскі летапіс кажа, што ў часе стварэння Вялікага Княства літвіны аселі ў рускіх землях ВКЛ, "покумавшыся и побратимившыся з русью хрыстианами" [131]. Паводле папскага ліста 1257 г. польскі Лукаў (у Люблінскай зямлі, недалёка ад Бярэсця) месціўся "in confinio Letwanorum" ("ля мяжы з літвінамі") [132] – то бо мяжа пражывання літвінаў праходзіла недзе ля Бугу. Як можна зразумець з звестак летапісаў, у першай палове 13-га ст. "литва" стала жыла і на Полаччыне.

Такім парадкам, Вялікае Княства Літоўскае падчас стварэння атрымала свой назоў не ад міфічнага "балцкага язычніцкага народу", а ад канфесійнай супольнасці літвінаў – мясцовай богумільскай дэнамінацыі, якая ў першай палове 13-га стагоддзя была пашырана на землях Віленшчыны, Полаччыны, Меншчыны, Берасцейшчыны. На тэрыторыі гэтае канфесіі і *для* гэтай канфесіі і было створана Вялікае Княства. Гэта дазваляе зразумець, чаму з стварэннем Вялікага Княства назоў летапіснае Літвы пашырыўся на ўсё гаспадарства, якое стала называцца "Літвой", "Вялікім Княствам Літоўскім", – бо гаспадарства было створана для

Хрост вялікага князя Міндоўга каталіцкімі святарамі (урывак малюнка "Блаславёны Віт", 17-е ст.)

вольнага вызнання ў яго межах "літоўскае" веры і пражывання канфесіі літвінаў. Гэта пацвярджае і пазнейшае атаесамленне Літвы, "Літоўскае зямлі" з тэрыторыяй Літоўскае мітраполіі 14-га стагоддзя. На чале тытульнага элемента ВКЛ (канфесіі "літвінаў") стаяла шляхта ўсходнегерманскага этнічнага паходжання, якая, аднак, імкліва славянізавалася і паслугоўвалася старабеларускаю моваю і правам як у прыватным, так і ў гаспадарствавым жыцці, што відаць з граматы князя Гердзеня 1264 г., звестак летапісаў і іншых гістарычных крыніц. Як і германцы-русы на Русі 10–11 ст., якія асіміляваліся з яе славянскім жыхарствам праз стварэнне Рускае мітраполіі і пашырэнне свайго назову "русіны" ў якасці канфесіёніму, – гэтаксама і германцы-літвіны кансалідавалі жыхарства свайго гаспадарства праз канфесійную ідэнтычнасць "літвінаў", якая дала свой назоў Вялікаму Княству Літоўскаму і Літоўскай мітраполіі.

Высновы па артыкуле
"Германскі суперстрат у старажытнай Літве" (ПВКЛ, с. 39):

Такім парадкам, як паказуюць усе гістарычныя матэрыялы, супольнасць літвінаў 10–13 стагоддзяў не была супольнасцю балтаў-язычнікаў Панямоння. Этнічнае паходжанне шляхты гэтае супольнасці было ўсходнегерманскім. Спачатна яна, відаць, вызнавала амійства (пашыранае сярод усходніх германцаў) – якое ў Панямонні злучылася з рускім богумільствам і ўтварыла канфесію літоўскага богумільства ("літоўскага маніхейства", аб якім пісаў кардынал Пётр д'Алы). Канфесійны характар гэтае супольнасці і яе паступовае пашырэнне ў старабеларускіх княствах спрыялі яе ўзросту і паступовай славянізацыі. Яшчэ да стварэння ВКЛ гэтая канфесійная супольнасць была пашырана на Берасцейшчыне, Меншчыне, Полаччыне, чым тлумачыцца ўлучэнне гэтых зямель у Вялікае Княства Літоўскае пры яго стварэнні. Гэтая канфесійная супольнасць дала назоў Вялікаму Княству Літоўскаму, а ў 14-ым стагоддзі – Літоўскай мітраполіі.

* * *

З артыкула “***Літоўскі народ 14-га стагоддзя***”:

Аб канфесійным сэнсе назову “літвіны” ў 13–14 ст. (ПВКЛ, с. 48-55):

Сучасная гістарыяграфія ўсё ж прызнае, што прынамсі ў 15–16 стагоддзях Вялікае Княства Літоўскае было беларускім паводле нацыянальнага характару гаспадарствам ды што назоў “літвіны” ў 16-ым стагоддзі быў азначэннем (“у якасці палітоніму”) беларускага народу. Між тым, для сучаснай гістарыяграфіі застаюцца цалкам незразумелымі механізмы ўтварэння такога палітоніму, бо датычна перыяду да Крэўскай уніі 1385 г. сучасная гістарыяграфія ўпарта цвердзіць, што літвіны былі этнічна балцкім і, да таго ж, “язычніцкім” народам, таму пасля Крэўскай уніі стрыжнем ідэнтычнасці літоўскага народу нібыта павінна была заставацца “балцкая этнічнасць”. Этнічнае паходжанне літоўскае шляхты было разгледжана ў папярэднім артыкуле. У гэтым артыкуле разгледзім звесткі рэлігійнага, моўнага і культурнага характару, якія праясняюць змест ідэнтычнасці народу “літвінаў” (Литъвины, Litwini сярэднявечных крыніц), як яна выступае ў гістарычных крыніцах другое паловы 13-га і 14-га стагоддзяў.

Супольнасць літвінаў 13–14 стагоддзяў абыймала элементы рознага этнічнага паходжання. Амаль уся шляхта літвінаў мела ўсходнегерманскае этнічнае паходжанне (гл. папярэдні артыкул). Да супольнасці літвінаў належалі таксама асобы чыста славянскага паходжання (беспярэчнае сведчанне таго – віленскія пакутнікі 1347 г. Кумец, Круглец і Няжыла “родомъ Литвы”, а таксама некаторыя іншыя чыста славянскія імёны літвінаў 14-га стагоддзя (гл. ніжэй)). Кансалідацыя тытульнага народу ВКЛ вакол яго германскай шляхты пашырыла ідэнтычнасць “літвінаў” на ўсе іншыя этнічныя складнікі (славянаў і балтаў) уласна Літвы. Між тым, дзеля таго што супольнасць літвінаў была тытульным элементам Вялікага Княства Літоўскага і гэтае гаспадарства было названа яе імем, зразумела, што кансалідацыя гэтае супольнасці адбывалася на нейкім канкрэтным грунце, то бо прыналежнасць да супольнасці “літвы” мусіла мець нейкі нутраны сэнс. Грунт гэтае кансалідацыі не быў этнічным. Тыя даследнікі, якія проціпастаўляюць назовы “літвіны” і “русіны” ў 13–14 ст. як этнонімы, не маюць бачання на тое, што этнічны (нацыянальны) сэнс назову “русіны” ў той час яшчэ не ўсправіўся: у сярэднявечны назоў “русіны” быў перадусім канфесіёнімам, азначэннем праваслаўных вернікаў Кіеўскае (“Рускае”) мітраполіі. З улікам гэтага можна разгледзець і канфесійны характар назову “літвіны”.

Вельмі пашыранымі ў сярэднявечных крыніцах ёсць азначэнні або эпітэты рэлігійнага характару датычна літвінаў. Тэрміналогія ў дачыненні да літвінаў у замежных (лацінскіх або маскоўскіх) крыніцах ёсць наўсцяж рэлігійнага характару: “няверныя” (infideles), “вераадступныя” (perfidos), “няверныя Хрысту”, “ворагі

каталіцкай веры” (fidei catholice inimicis), “бязбожныя”, “праклятыя”, “нехрышчоныя”, “беззаконныя” літвіны. Сярод гэтых тэрмінаў выяўным ёсць тэрмін “вераадступныя” (perfidos або apostatas у лаціне) – які, безумоўна, ёсць азначэннем не “язычнікаў”, “паганцаў” (нехрысціянаў), а хрысціянаў іншае, непрызнанае (“герэтычнае”) галіны. Напрыклад, вядома, што каталіцкія крыніцы азначалі гэтымі тэрмінамі французскіх катараў (“perfidiae … haeretici Albigensis” у 1223 г.) ды баўгарскіх богумілаў (“gens apostatrix” у 13-ым ст.) [2]. Гэтыя азначэнні (як і азначэнне infideles) ёсць звычайнымі лацінскімі азначэннямі хрысціянскіх “адшчапенцаў”, “герэтыкоў” (а не язычнікаў): напрыклад, у 1481 г. папская курыя загадвала прыймаць у каталіцтва ў Літве і Русі “схізматыкаў, герэтыкоў, вераадступнікаў і наогул няверных” (scismaticos, hereticos et apostatas aliosque infideles), сярод якіх былі пералічаны грэкі, русіны і армяне [3].

<...>

Сярэднявечны евангеліцкі (протапратэстанцкі) рух быў вядомы пад назовам богумільства ва Ўсходняй Еўропе і катарства ў Заходняй. Як і ранейшыя рухі евангеліцка-гнастычнага характару, богумілы цалкам адхілялі старазапаветную этыку ды прызнавалі ў якасці крыніцы веры адно Новы Запавет. Богумілы казалі: “не живемъ по закону Мойсіину, но по Апостольску, ни Давида и Пророкъ послушаемъ, но самаго Евангелія”. Паводле богумілаў, жыдоўскі закон быў дадзены не Богам, а спалым ангелам, які да ўчалавечання Хрыста быў кіраўніком зямнога свету, “князем свету гэтага”. Хрыстос аказаў недасканаласць закону і навучыў сваіх абраных вучняў веры, то бо адзінству з Божай воляй праз дасканалае паслушэнства Айцу ў дасканалай міласці (Лк. 6:35-38; Рым. 8:28-33, 3:20-28, 10:4; Гал. 2:16-21, 3:11-14, 5:18, 5:23; Флп. 3:9). Богумілы чыста адмаўлялі ролю закону ў справе апраўдання і казалі, што хрысціяне апраўдваюцца адно вераю ў абранне самаўладнаю міласцю Хрыста, што вылучае якія-кольвечы справы закону. Богумілы выконвалі хрост у дарослым веку праз старажытны абрад накладання рук (адпавядаў абраду высвячэння святара ў грэцкай і рымскай царкве); усе хрышчаныя вернікі лічыліся “дасканалымі” ў Хрысце і маглі выконваць абавязкі святароў (хрысціць і навучаць аб веры). Навука богумілаў была дужа пашырана па ўсёй Еўропе ў 11–14 стагоддзях: яе вызнаўцы ў Босніі, Баўгарыі, Італіі (патарэны), Францыі (катары) і іншых краёх падтрымвалі ўставічныя зносіны міжсобку і лічылі сябе чальцамі адзінае царквы. З навукаю богумілаў і катараў былі зніцаваны царкоўныя і каляцаркоўныя рухі францысканаў-спірытуалаў, вальдэнсаў, лолардаў, гусітаў. Галоўныя ўставы богумільскае навукі – аб дакананні закону Хрыстом, апраўданні па веры, самаўладным абранні і аказіяналізме Боскае волі – ляглі ў аснову еўрапейскае евангеліцкае Рэфармацыі 16-га стагоддзя.

Звесткі розных гістарычных крыніц сведчаць аб тым, што назоў “літвіны” да Крэўскай уніі 1385 г. быў не этнонімам, а канфесіёнімам – азначэннем мясцовае богумільскае дэнамінацыі. На грунце гэтае канфесійнае супольнасці ўласна і было створана ў сярэдзіне 13-га стагоддзя Вялікае Княства Літоўскае, а ад пачатку 14-га стагоддзя гэтае жыхарства было задзіночана ў межах Літоўскае мітраполіі – гаспадарстваваe царквы Вялікага Княства Літоўскага, створанае ўласна дзеля ўвацаркаўлення гэтае дэнамінацыі.

Зборная царква св. Барыса і Глеба ў Наваградку (13–16 ст.).
У 14-ым стагоддзі тут адбываліся зборы Літоўскае мітраполіі.

Як вынікае з галоўнае крыніцы па стварэнні Літоўскае мітраполіі – роспісу епархій бізантыйскага цэсара Андроніка II – Літоўская мітраполія была створана ў 6808 г. ад стварэння свету, то бо ў 1299 або 1300 годзе. Прытым роспіс епархій кажа аб Літве як аб дыяцэзіі (ενορια), то бо біскупстве, яшчэ да 1300 г.: у роспісе сказана, што “τα Λιτβαδα ενορια οντα της μεγαλης ‘Ρωσίας” (Літва, дыяцэзія Вялікае Русі) была паднесена на ровень мітраполіі ў 6808 г. [5]. Пазнейшы ліст Канстантынопальскага патрыярхату таксама сведчыў аб тым, што літоўская епархія (“найсвяцейшае біскупства Літоўскае”) “спачатна” прыслухала Кіеўскаму мітрапаліту, прытым “складала нямалую частку яго епархіі” [6]. У бізантыйскіх крыніцах адзначана, што Літоўская мітраполія была створана праз жаданне цэсара Андроніка II, які ахвотна падвышаў біскупствы да роўню мітраполій [7].

Першы вядомы мітрапаліт Літоўскі Феафіл тройчы браў учасць у паседзінах канстантынопальскага сіноду: у 1317, 1327 і 1329 гг. Тытул мітрапаліта быў "μητροπολίτης Λιτβων" – "мітрапаліт Літвы". Сядзіба мітрапаліта месцілася ў Наваградку (ад 1416 г. – у Вільні), мітраполія ўлучала Наваградскае, Полацкае і Тураўскае біскупствы [8]. Мітрапаліт меў сваіх намеснікаў у Горадні і Вільні – "из старины", як адзначана ў лісце з 1451 г. [9].

Сведчанні аб тым, што станавіў сабой народ літвінаў у сярэдзіне 14-га стагоддзя, даюць бізантыйскія крыніцы аб высвячэнні ў 1354 г. мітрапаліта Літоўскага Рамана. Ліст 1380 г. сведчыць, што літоўскі народ выказваў жаданне мець уласнага мітрапаліта: "...яго [Альгерда] *народ* не жадаў мець мітрапалітам Алексія" (маскоўскага), а жадаў, каб высвячаны быў на мітрапаліта Раман [10]. У 1364 г. Канстантынопальскі патрыярх Філафей пісаў аб падзеях 1354 г.: "...магутны князь Літоўскае зямлі <...> гатовы быў на ўсё, каб <...> яго край быў самастойным і быў паднесены на ровень мітраполіі, кіраванае ўласным мітрапалітам, аб чым і прасіў свяшчэнны і высокі збор; і гэты збор, занепакоены магчымымі турботамі, якія маглі б паддаць той шматлюдны народ духоўнай небяспецы і зусім адрынуць яго ад святога цела царквы, паставіў пасланага адтуль і прызнанага дастойным кандыдата на мітрапаліта таго краю, згодна з жаданнем *яго народу*, з мясцовымі патрэбамі і жаданнем згаданага князя" [11].

Выяўныя сведчанні аб істасці дакрэўскае "літвы" даюць звесткі гістарычных крыніц пра віленскіх пакутнікаў 1347 г., дваранаў вялікага князя Альгерда – літвінаў Кумца, Кругляца і Няжылу. Жывоты кажуць, што яны былі "родомъ Литвы", "Литовския ж им имена Кроуглець, Коумець, Нежило" [12], – што, вядома, не кажа аб іхняй неславянскай этнічнасці. Што азначала прыналежнасць да "літвы", з'ясняюць далейшыя звесткі жывотаў, якія кажуць, што вялікакняскі пасцельнічы Кумец да свайго наварачэння на праваслаўе "*единславен* тем [літвінам] бе и вероподобен" [13]. Гэтая звестка адзначыла не адно, што назоў "літва" быў канфесіёнімам, але і што праваслаўныя разглядалі літвінаў як проста іншаслаўную хрысціянскую канфесію. Гэтаксама сучаснік тых падзей Нікіфар Грыгара не казаў аб нехрысціянстве літвы, а пісаў адно аб "прымхах" літоўскага народу ды аб яго жаданні прыняць "адзінаслаўную (ὁμόδοξος) з намі веру" [14]. Выяўна і тое, што бізантыйскія крыніцы мянуюць віленскіх пакутнікаў да наварачэння на праваслаўе літвінамі (λιτβοι), а пасля наварачэння ўжо русінамі (ρωσοι) [15], – гэта ясна кажа аб тым, што назовы "літвіны" і "русіны" былі канфесіёнімамі.

Аб канфесійным сэнсе назову "літвіны" сведчыць і здарэнне, якое адбылося ў чэрвеню 1378 году ў Маскве, калі маскоўскі князь адмовіўся прыймаць у сябе мітрапаліта Літоўскага, Кіеўскага і ўсяе Русі Кіпрыяна. Прытым

Канстантынопальскага патрыярха Макарыя (які спрыяў Літве ды спрычыніўся да пастаўлення Кіпрыяна мітрапалітам усяе Русі) служба маскоўскага князя назвала "літвінам", гэтаксама як і бізантыйскага цэсара. Сам Кіпрыян пісаў аб гэтым у сваім лісце з 23 чэрвеня 1378 г.: "...Что же ли створиша патриаршим послом, хуляше на патриарха, и на царя, и на сбор великий! Патриарха *литвином* назвали, царя тако же, и всечестный сбор вселеньский" [16]. Вядома, найменне "літвін" у дачыненні да Канстантынопальскага патрыярха не было этнічным найменнем. Абразаю было не далучэнне патрыярха Макарыя да нейкага этнасу, а звінавачванне яго (як і ўсяго збору) у схільнасці да літоўскага хрысціянства (богумільства) – таму яго і назвалі "літвінам".

Канфесійны характар дакрэўскага назову "літвіны" захаваўся і ў рускім фальклёру: гэтак, у рускіх былінах, якія распавядаюць пра "паганую" ды "праклятую" літву (т.б. пра дакрэўскую Літву), трапляецца выраз "князь веры литовския" [17]. Варта заўважыць, што выява "литвы" ў шэрагу іншых канфесій ёсць на старых рускіх іконах.

Звесткі каталіцкіх крыніц таксама скразна сведчаць аб канфесійным характару назову "літвіны" да Крэўскай уніі. У 1236 г., падчас крыжовае выправы ліфлянцкіх мечаносцаў на Літву, папская курыя заклікала крыжакоў ваяваць проці "няверных літвінаў" (infidelium Letvinorum) і іхняга "вераадступніцтва" (perfidia) [18]. Папеж Інацэнт IV у 1245 г. загадваў прускім крыжаком рушыць проці "*вераадступных хрысціянаў* літвінаў" (*perfidos christianos* Letoinos) [19]. Пра першага каталіцкага біскупа Літвы (у 1253–1255 гг.) Віта, які быў наастатку паранены і выгнаны літвінамі, каталіцкія крыніцы паведамлялі, што Віт "атрымаў раны за абарону святое веры ад вераадступных" (a perfidis) [20].

У пачатку 1257 г. папеж Аляксандр IV загадаў стварыць новае біскупства ў Лукаве (у Люблінскай зямлі Польшчы, непадалёк ад Бярэсця), "на мяжы з літвінамі і іншымі няверным" (да "няверных" тут, як бачым, былі залічаны і русіны Галіцка-Валынскага княства). Біскупам у Лукаве быў прызначаны францыскан Барталамей з Чэхіі, аб якім папеж адзначыў, што ён "у тых землях дбайна рупіцца аб абароне веры проці згаданых няверных". У красавіку 1257 г. папеж даручыў гэтаму Барталамею абвясціць крыжовую выправу "проці літвінаў, яцвягаў, русінаў і іншых паганцаў і схізматыкаў" (contra Litwanos, Jatuenzones et Ruthenos ac alios paganos et schismaticos) [21]. Відаць, гэта быў той самы Барталамей, нямецкі францыскан, якому папеж у тым жа красавіку 1257 г. даручыў кіраванне інквізіцыяй проці катараў у Чэхіі і Польшчы [22]. Адсюль робяцца зразумелымі словы папскага ліста аб намаганнях Барталамея для "абароны веры" ў Польшчы проці "няверных" – літвінаў і русінаў.

Між 1255 і 1257 гг. папская курыя падбухторвала рушыць у крыжовы паход на Літву куяўскага князя Казіміра. Аднак Казімір Куяўскі шукаў пагаднення з Літвою і ўрэшце ўклаў дамову з вялікім князем Міндоўгам. У адказ на гэта ў 1259 г. прускія крыжакі распачалі судовы працэс проці Казіміра, на якім дакаралі яго за чыненне "шкоды хрысціянству і царкве" (ecclesie detrimentium) праз дамову з "ворагамі хрысціянскай веры" (hostibus fidei christiane) літвінамі, ды ў сваім выраку ганілі Казіміра за тое, што ён уклаў мір з "паганскімі літвінамі, то бо вераадступнікамі" (cum paganis Letwinis sive apostatis) [23].

У лісце папежа Урбана IV з 1264 г. вызнаўцам "артадаксальнае веры" (orthodoxe fidei), т.б. католікам, былі проціпастаўлены "рускія схізматыкі і літвіны (Rutheni scismatici et Lituani), якія не сцяць Бога, але ганьбяць імя Ягонае..." [24]. Гэта ясна кажа аб канфесійным сэнсе назову "літвіны" і аб іхняй блізкасці ў рэлігійным плане да русінаў. Папеж Клімент IV у сваім лісце з 1268 г. пісаў аб паходах крыжакоў проці "літвінаў і іншых няверных" (Lituanorum et aliorum infidelium) [25].

"Ворагамі хрысціянства" і "ненавіснікамі хрысціянаў" менаваў літвінаў (Lettones, Litowini) Генрык Латвійскі ў сваёй хроніцы, складзенай каля 1227 г. Прытым, Генрык менаваў "ворагамі роду хрысціянскага" разам літвінаў і палачанаў, якія разам "чынілі падкопы" маладой ліфлянцкай царкве. Хроніка Генрыка нідзе не мянуе літвінаў язычнікамі (pagani) – на адрозненне ад сапраўды паганскіх земгалаў, ліваў ды эстаў. Заміж гэтага яна мянуе літвінаў "ненавіснікамі хрысціянаў", "ворагамі Хрыста" і "ворагамі хрысціянства" (больш ніводны народ гэтак у хроніцы Генрыка не выпісаны) [26]. Пазнейшыя ліфлянцкія хронікі таксама размяжоўвалі літвінаў і язычнікаў [27]. Адмяжоўвалі літвінаў ад паганцаў польскія і прускія крыніцы: гэтак, у 1281 г. на Польшчу ўчынілі напад "літвіны з паганцамі" (Lithuani cum paganis), а ў 1293 г. прускія крыжакі ваявалі "проці паганцаў і літвінаў" (contra paganos et Lithwanos) [28].

Чэскі кароль Пржэмысл II у 1267 г., згодна з дамоваю з Тэўтонскім ордэнам аб вайне на Літву, забавязаўся "вынішчыць барбарскую пастку для хрысціянскай веры" (exterminationes gentilium insidiantium fidei christiane) "у краёх адступнікаў ад веры" (in partibus terrarum a fidei apostatarum) – у Літве і землях "іншых ворагаў крыжа Хрыстова" (Lutowiam et alios inimicis crucis Christi...) [29]. Няма патрэбы падчырківаць, што "пасткаю для хрысціянскай веры" (якая існавала сярод "вераадступнікаў") магло быць менавана не нейкае балцкае язычніцтва, а адно хрысціянская герэзія. Заўважым, што на заклікі Ордэну ды чэскага караля не паўплываў нават той факт, што вялікім князем Літвы ў гэты час быў праваслаўны гаспадар, – як вядома, вялікім князем літоўскім у 1264–1267 гг. быў праваслаўны Васіль-Войшалк, а ў 1267–1270 гг. Шварна Данілавіч. Гэта кажа аб тым, што

“вераадступнікаў”-літвінаў каталікі разглядалі нароўні з праваслаўнымі-русінамі, то бо разглядалі літвінаў таксама як хрысціянаў-адшчапенцаў.

Каталіцкія крыніцы пачасту менавалі літвінаў “ворагамі веры” (inimicos fidei): напрыклад, польскія хронікі пад 1273 г., крыжацкая хроніка пад 1277 г. [30]. Пад 1294 г. крыжацкая хроніка сведчыла, што мазоўскі князь Баляслаў пачасту даваў прытулак “ворагам веры” літвінам (hostes fidei Lethowinos) у замку Візны; паводле меркавання крыжацкага хранікара, побыт літвінаў у Візне гразіў небяспекай “для веры” палякаў і крыжакоў (fidei et fidelibus iterum nova pericula suboriri) [31]. У 1307 г. прускія крыжакі заклікалі да крыжовай выправы “дзеля помсты за знявагу Хрыста, проці народу літвінаў” [32].

Вайна тэўтонскіх крыжакоў з “нявернымі”
(мініятура з Бібліі Тэўтонскага ордэну, 14-е ст.)

Каталіцкія крыніцы нярэдка выяўляюць літвінаў як галоўных ворагаў каталіцкай рэлігіі і кажуць аб пагрозе літоўскае веры для каталіцтва. Гэтак, у 1323 г. вармійскі біскуп пісаў, што “няверныя Хрысту літвіны” (infideles Christi litwini) “імкнуцца скрышыць хрысціянскую каталіцкую веру” [33]. У 1319 г. архібіскуп гнезненскі пісаў папежу Яну XXII, што паходы літвы на польскія землі маюць на мэце прымусіць палякаў “пакінуць святло праўдзівае веры, праз хлусню на Збаўцу” [34]. Аб тым, што ў той час сапраўды адбываўся рэлігійны ўплыў на ўсходнія землі Польшчы і што гэты ўплыў папская курыя лічыла “герэтычным”, сведчаць лісты папежа Яна XXII да біскупа кракаўскага, польскіх князёў і манаскіх ордэнаў з 1318 г., з якіх вядома, што ў кракаўскай дыяцэзіі было нямала

“герэтыкоў” (hereticos), чые “герэтычныя аблуды нявер’я” (heretice infidelitatis error) пагражалі “артадаксальнай” каталіцкай веры; у лістох было адзначана, што гэтаму спрыяла тое, што кракаўская дыяцэзія межавала з краямі “іншаверцаў, язычнікаў” (gentilibus et paganis), варожых каталіцкай веры [35]. У 1319 г. польскі кароль Валадыслаў таксама пісаў у папскую курыю, што Польшчы пагражалі суседнія “язычнікі, схізматыкі і іншыя няверныя, ворагі каталіцкай веры” (paganorum aut scismaticorum vel aliorum infidelium, aut hostium Catholice fidei) [36]. У 1325 г. папеж Ян XXII заклікаў польскага караля і біскупаў натхніцца дзеля абароны каталіцкае веры ад суседніх Польшчы “схізматыкаў і няверных” (scismaticos et infideles) [37].

У 1331 г. вялікі майстар Тэўтонскага ордэну Лютэр фон Броншвік вінаваціў польскага караля Валадыслава ў тым, што той прывёў у Польшчу многіх літвінаў, “ворагаў крыжа Хрыстова” (Litwini ... crucis Christi inimicis), каб “шкодзіць хрысціянам” [38]. У 1337 г. у лісце да ўлад Тэўтонскага ордэну было адзначана, што ордэн ваюе процi “няверных літвінаў” (infidelium Lytwinorum), каб прывесці іх да “артадаксальнай веры” (orthodoxe fidei), “каталіцкай веры” (fide catholica) [39]. У 1343 г. папеж Клімент VI далучаў літвінаў, разам з русінамі і татарамі, да ліку “паганцаў і няверных, ворагаў хрысціянскай веры” (pagani et infideles, videlicet Tartari, Rutheni et Litfani, hostes fidei christiane) [40]. У лісце папежа Клімента VI да польскага караля Казіміра з 1345 г. літвіны былі менаваны “схізматыкамі” (Latwinis scismaticis), то бо хрысціянскімі адшчапенцамі; у сувязі з дамоваю Казіміра з літвінамі і з нямецкім цэсарам Людвікам (дзейным прыхільнікам францысканаў-спірытуалаў) папеж нагадваў, што “герэзіі і расколы” (heresibus et scismatibus) пагражаюць адзінству хрысціянства [41].

Пад 1352 г. каталіцкі хранікар пісаў, што вялікі князь Альгерд “зацінаўся ў ранейшым вераадступніцтве” (in pristina perfidia perseverans) [42]. У 1356 г. папеж Інацэнт VI нагадваў польскім біскупам, што літвіны ёсць “ворагамі каталіцкай веры” (Lituanis, fidei catholice inimicis) і заклікаў да “абароны верных і змагання процi няверных” [43]. У 1357 г. папеж пісаў польскаму каралю Казіміру, што літвіны ёсць “*галоўнымі ворагамі* каталіцкай веры” (catholice fidei *capitalibus inimicis*) [44]. У тым жа годзе Казімір пісаў папежу аб сваіх высілках дзеля пераводу “ворагаў хрысціянскай веры” літвінаў (Lethwani, hostes fidei christiane) “да вызнання артадаксальнай веры” (ad fidei ortodoxe cultum) [45]. У 1363 г. кароль Казімір пісаў папежу, што ў войнах процi “няверных” суседзяў Польшчы – літвінаў і татараў – ён бароніць каталіцкую веру [46]. Калі кароль Казімір у 1360 г. ажаніў свайго ўнука Казіміра, князя шчэцінскага, з дачкою вялікага князя Альгерда Янаю, то пісаў папежу, што праз каталіцкі хрост Яна была адгорнута ад “аблуд нявер’я” (errore infidelitatis), дзеля чаго ў будучыні адчыняюцца магчымасці цалкам

навярнуць на каталіцтва “вераадступны народ літвінаў” (perfide gentis Lithuanorum) [47].

Крыжацкі хранікар Віганд з Марбургу пад 1360 г. менаваў літвінаў “ворагамі веры” (inimicos fidei), а пад 1362 г. “ганьбавальнікамі веры і крыжа” (proscriptores fidei et crucis). Пад 1376 і 1379 гг. Віганд менаваў літвінаў “ворагамі Хрыста” [48]. Папеж Урбан V у лісце да архібіскупа гнезненскага з 1369 г. менаваў літвінаў “няверным і вераадступнікамі” (perfidos infideles) [49]. Падобную тэрміналогію пачалі ўжываць у другой палове 14-га ст. і бізантыйскія царкоўныя ўлады: калі ў 1370 г. адбыўся жорсткі закалот Літвы з Маскоўскім княствам і цверскі ды смаленскі князі ваявалі на баку Літвы, Канстантынопальскі патрыярх Філафей закідаў ім падтрымку “ворагаў нашае веры і крэста” і “грэх проці сваёй веры і свайго хрысціянства” [50]. Папеж Грыгор XI у 1373 г. менаваў веру літвінаў “д’ябальскаю аблудаю няверных” (infidelibus diabolica fraude deceptis...) ды заклікаў вызваліць літвінаў з “моцы шатана, які трымае іх аблудамі нявер’я” (de potencia Sathane, qui per infidelitatis errorem...) [51]. Прускія крыжакі ў 1412 г. пісалі пра сваю колішнюю (каля 1372 г.) выправу на “няверных, ворагаў нашай святой веры літвінаў” (von den vngeloubigen vnd vinden vnszn heligen geloubens Littowen) [52]. Нарэшце, падрабязна выпісаў паноўную ролю богумільства ў Літве кардынал Пётр д’Алы ў 1418 г. (гл. дадаткі). Шмат наўпростых і ўскосных сведчанняў аб хрысціянстве літвы да Крэўскай уніі ёсць у розных лістох канца 14-га стагоддзя (гл. артыкул “Крэўская рэлігійная рэформа...”).

Выясненне канфесійнага характару назову “літвіны” дазваляе надаць сапраўдны сэнс размежаванню літвінаў і русінаў у Вялікім Княстве Літоўскім да Крэўскай уніі. Робіцца зразумелым, што гэтае размежаванне мела не этнічны, а канфесійны сэнс. Больш таго, калі ў крыніцах назоў “Русь” выступаў не ў строга канфесійным, а ў звышэтнічным сэнсе (у якасці азначэння культурнага арэалу былое Кіеўскае Русі), то Літва 13–14 стагоддзяў выступала як частка гэтае Русі (то бо як хрысціянскі славянамоўны край).

Звесткі аб гэтым ёсць ужо ў вышменаваным бізантыйскім роспісе епархій, дзе Літва да 1300 г. названа “дыяцэзіяй Вялікае Русі”. На працягу 14-га стагоддзя бізантыйскія крыніцы почасту адзначаюць, што Літва ёсць часткаю Русі. Бізантыйскі гісторык Нікіфар Грыгара ў 1359 г. пісаў, што народ “Русі” падзяляецца на чатыры “русі”: кіеўскую, навагародскую, маскоўскую і Літву, прытым Літва “амаль непераможная” і не плаціць даніну Ордзе [53]. Міхаіл Вальсамон у 1374 г. пісаў пра віленскіх пакутнікаў, што яны былі русінамі, але не з тых русінаў, што жывуць бліжэй да Бізантыі, а з тых, што жывуць далей на поўнач і завуцца літвінамі [54]. Канстантынопальскі патрыярх Філафей у сваім лісце 1371 г. пісаў пра Літву як пра адну з частак Русі, нароўні з Кіеўскаю і

Маскоўскаю Руссю [55]. Канстантынопальскі патрыярх Антоній у 1389 г. менаваў вобласць Літоўскае мітраполіі "зямлёю Літоўскаю" і таксама казаў аб ёй як аб частцы Русі [56].

У ладнай меры блізкімі ў канфесійным плане часам разглядаюць літвінаў ды русінаў і заходнія крыніцы 13–14 стагоддзяў. У 1264 г. папеж Урбан IV заклікаў навярнуць землі русінаў і літвінаў (terre Ruthenorum et Lituanorum) да "хрысціянскай веры" (ad christianam fidem) і процiпастаўляў "рускіх схізматыкаў і літвінаў" вызнаўцам "артадаксальнае веры" [57]. Каталіцкія крыніцы нярэдка менавалі рускую веру тымі ж эпітэтамі, што і літоўскую: напрыклад, у 1227 г. папеж Ганорый III у пасланні князём Русі заклікаў іх адмовіцца ад "аблуд" (errores) і "спазнаць ісціну каталіцкае веры" [58], а ў 1257 г. папеж Аляксандр IV у сваім лісце да Данілы Галіцкага менаваў яго праваслаўную веру "цемраю нявер'я" (infidelitatis tenebris) – звычайным азначэннем літоўскае веры ў каталіцкіх крыніцах [59]. У крыжацкім лісце з 1298 г. "няверныя" літвіны былі далучаны да рэлігійных "аблуднікаў", нароўні з "схізматыкамі русінамі" (...in medio nationum perversarum positi videlicet Lethwinorum infidelium et schismaticorum Ruthenorum) [60]. У лісце папежа Баніфацыя VIII з 1301 г. сярод вызнаўцаў "аблуд" (errores), якіх трэба было пазбыцца падчас пераходу на каталіцкую веру, былі пералічаны як русіны (Ruthenos), так і літвіны (Lethevinos) [61]. У 1304 г. Тэўтонскі ордэн уклаў дамову з біскупамі і капітуламі Ліфлянтаў і Эстоніі для змагання процi "русінаў, літвінаў ды іншых ворагаў хрысціянскай веры" [62]. У ліставанні польскага караля Валадыслава з папежам Янам XXII у 1319 г. літвіны і русіны разам выступалі як "няверныя", "ворагі хрысціянства" [63]. У лісце папежа Клімента VI да польскага караля Казіміра з 1343 г. русіны і літвіны былі разам азначаны як "няверныя", "ворагі хрысціянскай веры" (infideles ... hostes fidei christiane) [64]. У лістох папежа Інацэнта VI з 1353 г. "няверныя літвіны" (infideles Litwanos) і "схізматыкі русіны" (Ruthenos scismaticos) былі выяўлены як ворагі "хрысціянаў" (christianos), а іхняя падтрымка была атаесамлена з шкодаю для "хрысціянскай веры" [65]. У папскім лісце з 1351 г. русіны былі менаваны "ворагамі хрысціянскай веры" (fidei inimici) [66], а ў 1356 г. літвіны і русіны былі разам менаваны "нявернымі" [67]. З фразеалогіі папскае курыі відаць, што яна магла выпісваць як "аблуды", "цемру нявер'я" і да т.п. і праваслаўную рускую, і літоўскую веру, а звычайна ўжыванае да літоўскай веры азначэнне "аблуды нявер'я" (infidelitatis error) было (як відаць, напрыклад, з вышпісаных папскіх лістоў 1318 г.) звычайным азначэннем хрысціянскае герэзіі.

У хроніцы Віганда з Марбургу пад 1330 і 1331 гг. войска вялікага князя Гедыміна было азначана як войска "русінаў" (Reussen). С. Борнбах, які карыстаўся арыгіналам хронікі Віганда, пісаў, што ў 1331 г. Лютар фон Броншвік

“меў шмат войн з русінамі, а ўласна з літвінамі” (hatte viele Kriege mit den Reussen d.h. Littauern) [68]. Хроніка Альберта з Страсбургу 14-га стагоддзя называе выправу вялікага князя Альгерда разам з пасілкамі Орды ў сакавіку 1352 году на Кракаў выправаю “гаспадара Літвы з пасілкамі татараў” (rex Litoviae cum auxilio Tartarorum) [69]. Хроніка Генрыка з Рэбдарфа называе гэтую выправу 1352 г. на Кракаў выправаю “татараў і паганскіх русінаў” (Tartari et Ruteni pagani) [70]. Такім парадкам, літвінаў у заходніх крыніцах часам маглі менаваць “паганскімі русінамі”. Крыжацкая хроніка пад 1367, 1372 і 1391 гг. менавала Трокі і Коўню землямі Русі (in Rusiam) [71]. Гэтаксама рускі геаграфічны помнік “Имена всем градом рускым”, складзены каля 1394 г., залучаў да “рускіх” гарадоў усе літоўскія гарады, улучна з Коўняй і Вількамірам.

Але калі назовы “літвіны” і “русіны” браліся ў сваім строгім канфесійным сэнсе, пераход з “літвінаў” у “русіны” быў магчымы адно пры змене веры, то бо пры пераходзе ў праваслаўе (“рускую” веру). Напрыклад, як было адзначана вышэй, бізантыйскія крыніцы мянуюць віленскіх пакутнікаў 1347 году да наварачэння на праваслаўе літвінамі, а пасля наварачэння ўжо русінамі. Падобныя прыклады адзначаны летапісамі: гэтак, літоўскія летапісы кажуць пра князя Гінвіла (памёр у 1199 г.), што ён пасля хросту ў “рускую веру” стаўся “русином” [72]. Гэтаксама крыжацкая хроніка мянуе князя Войшалка па пераходзе на праваслаўе не літвінам, а “русінам” (Rutenus) [73] (літоўскі летапіс кажа, што Войшалк “окрестился в рускую веру”) [74]. Літоўскія летапісы кажуць, што вялікі князь Вітаўт, хрысціўшыся ў праваслаўі ў 1384 г., “русином зостал” [75]. Гэтыя паведамленні ясна падчырківаюць рэлігійны грунт змены ідэнтычнасці, то бо што назовы “літвіны” і “русіны” былі канфесіёнімамі.

Тэрыторыя “Літоўскага княства” ў 13–14 ст. (ПВКЛ, с. 55-57):

<...> Даследнікі адзначалі, што ў Вялікім княстве Літоўскім 13–15 ст. уласна “Літвою” (у вузкім сэнсе) называліся не адно Віленшчына ды Ковеншчына, але і землі ля Крэва, Наваградка, Слоніма ды Горадні: такім парадкам, гэтая асяродкавая вобласць гаспадарства, уласна “Літва”, не была монаэтнічнаю вобласцю і яе назоў не меў этнічны характар [76]. У святле нашых высноў аб канфесійным характару “літоўскае” ідэнтычнасці ў 13–14 ст. відавочна, што гэтая ўласна “Літва” (у вузкім, правінцыйным сэнсе) была тоесна вотчыне вялікіх князёў літоўскіх, дзе існаваў адметны “літоўскі” парадак землеўладання (гл. ніжэй) і панавала “літоўская” вера.

У шырэйшым, палітычным сэнсе назоў Літвы пашыраўся на ўсё Літоўскае княства – уласна Вялікае княства Літоўскае (без Жамойці) – якое абыймала ўдзельныя княствы Наваградка, Полацка, Друцка, Менска, Слуцка, Мазыра,

Пінска. Падчас стварэння Вялікага Княства Літоўскага (за часу першага вялікага князя літоўскага Міндоўга) у яго склад увайшлі ўсе тэрыторыі, якія пазней былі вядомы падназовам уласна “Літоўскага княства” – летапісная ўласна Літва з Горадняй, Коўняй, Уценай і Крэвам, сталечнае места і галоўная сядзіба Міндоўга Наваградак, паўночнае Падляшша з Бранскам і Суражам, Полацк, Друцк і Мазыр; вялікі князь Войшалк далучыў да ВКЛ турава-пінскія землі. Полацк і Віцебск былі ўлучаны ў склад ВКЛ яшчэ Міндоўгам – яшчэ да 1249 г. у Полацку княжыў Міндоўгаў пляменнік Таўтвіл [77]. У 1265 г. полацкі князь Ізяслаў у сваёй грамаце пацвярджаў, што “Полотеск и Видбеск одно есть, а в воли есми божии и в Войшелгове” [78] (гл. дад. №2). Каля 1282 г., падчас вайны з Даўмонтам Пскоўскім, літоўскі князь Лаўр-Рымунт адваяваў захоплены Даўмонтам Полацк, “Полоцкое князство до Литовского прывернул, а сам до Витебска поехал” [79]. Каля 1286 г., як вядома з тагачаснае граматы, літва ахоўвала дарогі Віцебскага княства [80] (гл. дад. №4). Падняпроўскія княствы з Друцкам, Оршаю і Рагачовам ды Мазыр таксама ўвайшлі ў склад ВКЛ яшчэ за Міндоўга, аб чым сведчаць літоўскія крыніцы [81]. Аб знаходжанні падняпроўскіх княстваў у складзе ВКЛ кажуць і летапісныя звесткі пад 1258 г. аб паходзе “литвы с полочаны” на Смаленск і пад 1263 г. аб паходзе войска ВКЛ на Бранскае княства [82]. Літоўскі летапіс, апавядаючы аб сойме баяраў усіх зямель Вялікага Княства Літоўскага ў 1264 г., называе прадстаўнікоў гэтых зямель: “Гды таковыи <...> внутрныи незгоды <...> славному панству Великого князства Литовского грозили, обачылися панове, в которых належал порадок <...>, зъехалися до Кернова и радили о выбраню пана и князя собе <...>, а *полочане, новгорожане, городняне, подляшане и мозыране* згожалися едностайными голосами...” [83].

<...>

На працягу 14-га стагоддзя назоў “Літвы” або “зямлі Літоўскае” шматкроць атаесамляецца з вобласцю Літоўскае мітраполіі, якая абыймала Наваградскае, Полацкае і Тураўскае біскупствы. У 1354 г. мітрапаліт Раман быў пастаўлены “на Литовскую землю” [101]. У 1361 г. Канстантынопальскі патрыярх Каліст у сваім лісце менаваў Полацкае, Тураўскае і Наваградскае біскупствы “літоўскімі” (τον Λιτβον) біскупствамі [102] (гл. дад. №18). У 1389 г. патрыярх Антоній менаваў вобласць Літоўскае мітраполіі – Полацкае, Тураўскае і Наваградскае біскупствы – “зямлёю Літоўскаю” [103].

У той жа час, унутры Літоўскага княства існаваў правінцыйны падзел на ўласна Літву (у вузкім сэнсе) і ўсходнюю частку, якая часам называлася “Руская сторона” або “Руские волости”. Гэтак, вялікі князь Ягайла пісаў у сваёй грамаце 1387 г., што Менск, Бабруйск і Рэчыца знаходзяцца “на руской стороне ... Литовского жъ княженья” [104] (гл. дад. №29). Полацкае ўдзельнае княства было названа

“Руская земля” ў граматах полацкіх князёў 1264 і 1338 гг. [105]. Каля 1392 г. вялікі князь Вітаўт ва ўстаўной грамаце Віцебску пісаў: “...нам з Литвы децкого не слати” [106], – такім чынам, адрозніваючы Віцебскае ўдзельнае княства ад уласна Літвы.

Вялікае Княства Літоўскае ў сярэдзіне 14-га стагоддзя

Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае складалася з Літвы (уласна Літоўскага княства), Русі (кіеўска-валынска-падольскіх зямель) і Жамойці

 асяродкі біскупстваў Літоўскае мітраполіі

 “грады Литовьскыи” паводле “Имена всем градом рускым”, каля 1394 г.

· · · · тэрыторыя “вышняе Літвы” (Ober-Littauen), паводле “Littauische Wegeberichte”, каля 1401 г.

Вылучэнне ў ВКЛ уласна “Літвы” ў вузкім сэнсе (яе ўсходняя мяжа ў 14–16 ст. праходзіла прыблізна каля Браслава, Менска і Клецка) адлюстроўвала, відавочна, межы адносна кампактнага рассялення германскага элемента Літвы яшчэ ў 13-ым стагоддзі і звязаны з гэтым асаблівы парадак землеўладання і павіннасцей (“службы литовские”, якія існавалі на гэтай тэрыторыі яшчэ ў 16-ым стагоддзі). Хаця паводле парадку землеўладання і ў правінцыйным сэнсе гэтая ўласна “Літва” адрознівалася ад суседніх “руских волостей” ВКЛ, ва ўрадава-палітычным сэнсе ўсё Вялікае Княства Літоўскае (з Полацкам, Друцкам, Мазыром і Пінскам) як у 14-ым, так і ў 16-ым стагоддзі называлася “Літоўскім княствам”, “Літвою” [107].

<...>

У сваім галоўным, палітычным сэнсе назоў “Літвы”, “Літоўскага княства” ад часу стварэння ВКЛ заўсёды быў тоесны ўласна Вялікаму Княству Літоўскаму (без Жамойці і ўкраінскіх зямель) і не пашыраўся на Жамойць. Напрыклад, у акце размежавання ВКЛ з Ліфлянтамі 1506 г. “граница Жомойтской земли з Лифлянтскою землею” была разгледжана апрычона ад літоўскае мяжы, у той час як “Литовская граница” ішла “до Дрысвета и до Браславля, аж и до Псковского рубежа”, то бо абыймала Полаччыну [119]. Пытанні “границы Литовское” з Жамойцю разглядаліся і на соймах 1542 і 1554 гг. [120].

Жыхарства Літвы 13–14 ст. (ПВКЛ, с. 59-60):

<...> Звесткі гістарычных крыніц сведчаць аб імклівай славянізацыі германскае шляхты Літвы, а таксама аб прыналежнасці славянскага элемента да супольнасці “літвінаў” у 13–14 стагоддзях. Яшчэ за часу вялікага князя Міндоўга сустракаем літвінаў Рушковічаў, Булевічаў, Хвала, Луку Літвіна [121]. У 14-ым ст. сустракаем сярод літвінаў такія імёны, як Юрый Вітаўтавіч, Нацко Чыжэвіч, Васіль Будвойна, Даніла Вісавідавіч, Бутвід Ракутовіч, Бутрым Савічэвіч. Германская шляхта літвінаў, мабыць, яшчэ захоўвала сваю выразную этнічную (германскую) адметнасць і свядомасць у сярэдзіне 13-га стагоддзя падчас стварэння ВКЛ, калі ў 1264 г. на сойме ўсіх зямель ВКЛ “литовские панове” адмаўлялі Данілу Галіцкаму і яго сыном у праве на літоўскі вялікакняскі сталец і згаджаліся пасадзіць на яго толькі Войшалка “боронячы в том и перестерегаючы вольности своей и всего народу своего литовского” [122], – але самі ўмовы стварэння ВКЛ даўнімалі існаванне ідэнтычнасці “літвінаў” у якасці канфесійнае і няўхільную поўную славянізацыю ўсяго жыхарства Літвы, дзеля чаго ўжо ў сярэдзіне 14-га стагоддзя самі літоўскія князі менавалі “літоўскаю” беларускую мову (гл. ніжэй).

Праз пераход значнай часткі жыхарства Вялікага Княства (яшчэ ў часе яго стварэння) да літоўскай веры адбылося пашырэнне гэтае канфесійнае

ідэнтычнасці і кансалідацыя пад імем “літвінаў” жыхарства ВКЛ незалежна ад яго этнічнага паходжання. Напрыклад, для крыжацкіх крыніц канца 13-га – пачатку 14-га стагоддзя, жыхарства Горадні і Гарадзенскага княства – гэта безумоўна “літвіны” (Lethowini), “няверныя” (infideles) [123]. Гэтаксама, папскія лісты 1257, 1351, 1355 гг. казалі аб пражыванні літвінаў на Падляшшы, Берасцейшчыне, Піншчыне: народ літвінаў (Lithwanis) межаваў з Валынню, Люблінскаю зямлёю, Мазоўшам (гл. вышэй). У 1324 г. прускі клерык пісаў, што літоўскую веру вызнавала “ўсё гаспадарства” (toto regno) Гедыміна (гл. ніжэй): з чаго можна вывесці, што літвіны складалі бальшыню жыхарства Вялікага Княства або, прынамсі, у вялікіх лічбах жылі на ўсіх яго землях. Гэта і была тая “літва”, дзеля якой была створана Літоўская мітраполія на чале з “мітрапалітам літвы” (μητροπολίτης Λιτβων).

<...>

Віленскія пакутнікі з 1347 г. Кумец, Круглец і Няжыла (як адзначана вышэй) былі “родомъ Литвы” (“Литовския ж им имена Кроуглець, Коумець, Нежило”). У 1357 г. полацкі князь Андрэй Альгердавіч выправіў у Пскоў у якасці намесніка літвіна Васіля Будвойну [126]. Яшчэ ў 1342 г. Пскоў абараняў літоўскі князь Юрый Вітаўтавіч [127]. Пры падпісанні дамовы аб мяжы між Мазоўшам і Вялікім Княствам Літоўскім у Горадні 13 жніўня 1358 г. з літоўскага боку ў перамовах бралі ўчасць баяры Алізар і Васко Кірдзеевічы [128]. Імаверна, той жа Алізар быў прызначаны вялікім князем Альгердам суддзёй з літоўскага боку па памежных пярэчках з Польшчаю паводле дамовы 1366 г. (гл. дад. №19).

<...>

Сведкамі дамовы Ягайлы і Кейстута з Тэўтонскім ордэнам 1379 г. былі князі Юрый Кажушна і Іван Альгімунтавіч Гальшанскі, стараста лідскі Вайдыла і баяры Буска (продак Кясгайлаў), Саймунт Гірдутавіч і Ядут Сурконтавіч [131]. Паводле сведчанняў летапісаў, у 1382 г. каморнікамі вялікага князя Ягайлы былі Прокша, Крэўлянін, Кучук і Лісіца [132]. Падчас смерці князя Кейстута пры ім у вязні быў ягоны каморнік Грыгор Амуліч (ён быў родам з-пад Трокаў, ягоная жонка звалася Аленаю) [133]. Пры двару Ягайлы ў 1390 г. служыў літвін (Lythuano) Барыс, лоўчыя літвін Кузьма і літвін Цімуш [134]. Ягайлаў сакольнічы зваўся Фёдар Вясна [135].

У паручных граматах літоўскае шляхты вялікаму князю Скіргайлу 1387–1389 гг. поруч з чыста славянскімі імёнамі баяраў бачым славянізаваныя германскія імёны літвінаў: Братошы Гайлютовіча, Бутвіда Ракутовіча, Бутрыма Савічэвіча, Лелюша Герстаўтавіча, Дзерманта Савігінавіча, Данілы Вісавідавіча, Манівіда Гайлігінавіча [136]. Між 1395 і 1411 г. маршалкам гаспадарскага двара (ад 1407 г.

маршалкам земскім) быў Чапурна Радзімавіч, які ўжываў пячатку “ЧОПУРНА РОДИМОВИЧ” [137].

<...>

Акт Віленска-Радамскае уніі 1401 г. прысведчылі: князь Іван Гальшанскі з сынамі Андрэем і Сямёнам, князь Сямён Ямунтавіч, баяры Мінгайла Гедыгоўдавіч, Манівід, Гедыгоўд, Станіслаў Чапурна, Братоша і яго сын Зіновій, Гастоўт, Остык, Войнад Русіловіч (Woynad Rusilowiczh), Воўчка Вялютовіч (Wolczhko Welutewicz), Воўчка Тансаўтовіч (Wolczhko Tonsowtowicz), Няміра з братамі, Раман Мілейкавіч з братам Воўчкам, Юрый Шэліўровіч ды іншыя [141].

Мова літвінаў, “літоўская” мова 14–15 ст. (ПВКЛ, с. 61-64):

<...> Хаця ўласная (германская) мова літвы часткова захоўвалася ва ўжытку недзе да пачатку 14-га стагоддзя, аповеды літоўскіх летапісаў аб жыцці літоўскіх князёў і вялікакняскага двара 13–14 ст. (гл. дад. №3, 7, 13) беспярэчна паказуюць, што пабытоваю моваю літоўскае шляхты тады была старабеларуская мова – якая ў другой палове 14-га стагоддзя ўжо стала называецца “літоўскаю”. Напрыклад, апавяданне літоўскіх летапісаў аб сойме баярства ВКЛ у 1294 г., на якім князь Рымунт мовіў аб паходжанні гербу “Пагоня”, безумоўна, перадае арыгінальную старабеларускую мову Рымунта [151]. Беларускую мову літоўскія князі ўжывалі не толькі для падавання грамат і прывілеяў “рускім” землям ВКЛ, але і ў нутраных справах уласна Літвы – аб гэтым беспярэчна сведчыць звестка Хронікі Літоўскае аб укладанні сынамі Гедыміна на сойме ў Вільні ў 1341 г. пісьмовых дамоў (“такое писанье дали собе”) аб супольных дзеяннях (гл. дад. №14). У 1397 г. віленскі біскуп Андрэй Васіла сведчыў, што яшчэ ў сярэдзіне 13-га стагоддзя літоўскія князі прынялі рускую мову як мову сваіх двароў [152].

У 1351 г. князь Кейстут з ваярамі з Трокаў, Горадні, Дарагічына і Бярэсця цягнуў у паход проці вугорскіх войскаў. Падчас замірэння з вуграмі Кейстут забіў быка на знак міру, пасля чаго Кейстут і літвіны выгукнулі тое, што ў вугорскай хроніцы было запісана “rogachina roznenachy gospanany”. У арыгінале выслоўе, відавочна, гучала: “Рагаціна – розні нашы. Госпад на ны!” – што пацвярджаецца яго перакладам у лаціну (Deus ad nos ... cornutum ... iuramentum per nos...). У хроніцы запісана, што Кейстут і літвіны выгукнулі гэта “па-літоўску” (lithwanice) [153]. Гэта першы ў гісторыі занатаваны прыклад “літоўскае” мовы.

<...>

Напрыклад, у грамаце князя Кейстута торуньскім купцом 1355 г. ёсць выраз “...абы вам не закажали, мы хочем рады то учынити” [155] (гл. дад. №16) – гэта чыста гутарковая беларуская мова. Гэтая народная мова прынамсі ад сярэдзіны 14-га стагоддзя называецца “літоўскаю”. У ёй літвіны 14-га стагоддзя складалі

урадавыя лісты, летапісы, міжнародныя ўгоды (гл. дад. №13–33), называлі яе “гутарковаю”, “народнаю” ў чысленых сведчаннях. Вялікі князь Вітаўт выдаваў беларускаю моваю граматы ваяводзе віленскаму Манівіду на валоданне яго вотчыннымі ўладаннямі Геранёнамі і Жупранамі (гл. дад. №37), маршалку гаспадарскаму Кясгайлу на валоданне Дзявілтавам (“стародавная его отчызна”) [156], судовыя выракі віленскім біскупам, князём Гедройцкім і іншым паном (гл. дад. №38, 43, 47). У пазнейшых лістох захаваліся сведчанні аб тым, што вялікі князь Вітаўт выдаваў у беларускай мове пацвярджальныя граматы на шляхецтва літоўскім баярам (гл. артыкул “Літоўскае права...”). Ваявода віленскі Альберт Манівід (1396–1423) выдаваў віленцам граматы ў беларускай мове (гл. дад. №55). <...>

Такія еўрапейскія навукоўцы, як Энэй Сільвій (у 1440-х гадох), Гартман Шэдэль (1493 г.), Ян Коклес (1511 г.), Ян Багемскі (1538 г.), Філіп Мелянхтон (1566 г.), ды іншыя залічалі літоўскую мову да славянскіх моў ды раднілі літоўскую мову з польскаю ды рускаю, як гэта чынілі і рускія крыніцы [174]. У той час як “рускаю” ў Вялікім Княстве Літоўскім называлася высокая кніжная мова, супольная для Беларусі (Літвы) і Русі-Украіны, гутарковая беларуская мова ад часу першых яе згадак у 14-ым ст. і аж да канца 19-га ст. была вядома як “літоўская”. Дый сама беларуская мова (пад назовам “літоўскае”) сфармавалася на сваім арэале ў якасці самастойнае літаратурнае мовы акурат у дзяржаўных межах Вялікага Княства Літоўскага – што даўно прызнана навукоўцамі [175].

Рэлігійнае жыццё літвінаў 13–14 ст. (ПВКЛ, с. 64-73):

<...> Выяўнымі сведчаннямі хрысціянства літвінаў ёсць вядомыя звесткі аб слюбах літоўскіх князёў і вялікіх князёў з хрысціянскімі (праваслаўнымі ды каталіцкімі) княжнамі. Гэтак, малжонкаю князя Гердзеня (стрыечнага брата вялікага князя Міндоўга), які спярша княжыў у Крэве, а ў 1263–1264 гг. у Полацку, была полацкая княжна Аўпраксія [176]. Зрэшты, аб хрысціянстве Гердзеня кажа і датаванне ім ягонае граматы 1264 г.: “Сию грамоту тогды написана в Рызе коли Бог был 1000 лет и 200 лет и 60 лет и 4 лета по Роженьи Божьи дни за тры дни” [177]. Сын князя Гердзеня Андрэй ад 1289 г. быў біскупам у Цверы (“сий Андрей бяше родом литвин, сын Ерденев, литовского князя”) [178]. Сястра княжны Аўпраксіі (невядомая з імя) была маці князя Даўмонта (гэта вынікае з паведамлення летапісу, які мянуе Аўпраксію “цёткаю” Даўмонта) [179]. Такім чынам, гэта яшчэ адно сведчанне аб слюбе літоўскага князя (невядомага бацькі Даўмонта) з полацкаю княжною ў першай палове 13-га стагоддзя.

Паводле некаторых даследнікаў, малжонкаю сястрычыча Міндоўга князя Трайняты была (ад 1239 г.) дачка мазоўскага князя Конрада – Людміла [180].

Сынам Трайняты быў мясцовы наваградскі святы – вялебны Елісей Лаўрышаўскі, як гэта вядома з яго жывата [181]. Вялікі князь Тройдзень быў жанаты з мазоўскаю княжною Ганнаю, дачкою князя Земавіта. Літоўскія летапісы называюць князя Лаўра-Рымунта сынам гэтае мазоўскае княжны: “Тройдень пак поимет дочку во княжати мазовецкого, и мел с нею сына, реченого Рымонта” [182]. Гэтыя звесткі пацвярджаюць польскія крыніцы [183]. Як вядома з Раўданскага рукапісу, ад 1295 г. малжонкаю Гедыміна была смаленская княжна Вольга Ўсеваладаўна, а ад 1298 г. полацкая княжна Еўна Іванаўна [184]. Вялікая княгіня Еўна (маці Любарта, Яўнута і Карыята) згадана таксама ў Хроніцы Быхаўца [185].

Мініятура з Лаўрышаўскае Евангеліі (другая палова 13-га ст.)

Малжонкаю Альгерда ад 1318 г., як вядома, была віцебская княжна Марыя Яраслаўна. “Родословье князей витебских” паведамляе: “Ярослав Васильевич, последний князь витебский, умре 1320 року. Марья Ярославна выйде замуж за Олкгерда, князя Кревского, Гедыминича 1318 року, умре в Вилни 1346 року” [186]. Ад 1350 г. малжонкаю Альгерда была цвярская княжна Юльянія Аляксандраўна. Калі Юльянія згадзілася выйсці замуж за Альгерда, мітрапаліт Кіеўскі Феагност дабраславіў іхні слюб [187]. Згодна з радаводам князёў Радзівілаў 18-га ст. іхні продак Войшунд Остык да 1366 г. ажаніўся з віцебскаю княжною Яўхіміяй (гл. ніжэй). Князь Вітаўт яшчэ за жыцця вялікага князя Альгерда (то бо да свайго каталіцкага хросту ў 1383 г. і праваслаўнага ў 1384 г.) быў спярша жанаты з

княжною Марыяй Лукомскаю, а потым з смаленскаю княжною Ганнаю Святаслаўнаю [188]. Відымонт, дзядзька маці вялікага князя Вітаўта, да 1382 г. быў жанаты з праваслаўнаю княжною Ульянаю [189]. Гэтыя факты слюбаў літоўскіх князёў з хрысціянскімі княжнамі ёсць яркім сведчаннем хрысціянства літвінаў 13–14 стагоддзяў, аб якім былі добра сведамыя суседнія краіны. Падобным чынам, за богумільскіх князёў Босніі 13–15 ст. выдавалі сваіх дачок суседнія праваслаўныя і каталіцкія гаспадары, бо лічылі баснякоў хоць і “герэтычнымі”, але хрысціянамі.

<...>

Выясненне канфесійнага характару назову “літвіны” можа патлумачыць не толькі слюбы літвінаў з хрысціянкамі, але і такія, здавалася б, незразумелыя з’явы, як факты супрацоўніцтва і звязаў каталіцкага духавенства з літвінамі. Гэтак, у 1273 і 1283 гг. кракаўскія ўлады вінавацілі кракаўскага біскупа Паўла, што ён “злучыўся звязам ды сваяцтвам з ворагамі веры літвінамі”, “чэрыў нязбожнасць сярод клеру” ды праз лісты і пасольствы да Літвы справіў напады літвы на Польшчу. Дзеля гэтых закідаў біскупа Паўла двойчы замыкалі ў вязніцы [198]. Рызскія мяшчане на чале з архібіскупам Рыгі, як вядома, у 1298 г. уклалі з вялікім князем літоўскім Віценем звяз проці рыцараў Ліфлянцкага ордэну ды запрасілі ў Рыгу літоўскую залогу, для якой збудавалі ў Рызе “замак літвінаў” (Castrum Letwinorum), дзе літвіны заставаліся да 1313 г. Пазней рыжане на просьбу вялікага князя Гедыміна падрабязна паведамлялі яму аб справах свайго архібіскупа і, клічучы Гедыміна ў помач проці крыжакоў, зычылі яму ў сваім лісце “здароўя ў Госпадзе” [199]. Клерыка Бертольда за супрацоўніцтва з літвінамі крыжакі нават забілі ў яго ўласным доме ў Рызе [200].

<...>

Падчас ліставання з папскай курыяй і нямецкімі гарадамі ў 1323 г. вялікі князь літоўскі Гедымін пісаў: “...усе гаспадарствы, у тым ліку і нашае, падпарадкаваны ўладзе нябеснага гаспадара Ісуса Хрыста” [213]. У сваім лісце папежу Яну XXII Гедымін пісаў, што “вызнае адзінага Бога Айца, Сына і Святога Духа” [214]. Папеж жа патрабаваў ад Гедыміна “адхіліцца ад аблуд схізматыкаў” (derelictis omnino schismaticorum erroribus) ды прыняць “артадаксальную веру” (fidem recipere orthodoxam) [215]. Яшчэ перш ліст папежа Яна XXII да Гедыміна з 3 лютага 1317 г. змяшчаў досыць складаныя разважанні аб дагматычным баку каталіцтва і заклікаў Гедыміна адмовіцца ад “цемры аблуд” (cecitatis errore) ды прыняць “ісціну каталіцкае веры” (catholice fidei veritatem) [216]. Варта адзначыць, што ў той жа дзень (3 лютага 1317 г.) папеж даслаў ліст такога ж зместу да галіцка-валынскіх князёў, у якім заклікаў іх “пакінуць аблуды схізматыкаў” (derelictis scismaticorum erroribus), “цемру” (tenebris) ды далучыцца да “артадаксальнай

веры” [217]: усе гэтыя выразы беспярэчна сведчаць, што папская курыя разглядала літоўскую веру, гэтаксама як і рускую, у якасці хрысціянскага адшчапенства. У 1324 г. у інструкцыі папежа да легатаў аб наварачэнні Гедыміна і іншых літвінаў не было мовы аб прыйманні літвою хрысціянства: мова была пра пераход літвы ад “цемры аблуд” (errorum tenebris) да “*адзінства* хрысціянскай веры” (*unitatem* fidei christiane), “артадаксальнай веры” (fidem recipere orthodoxam), пра “*вяртанне* да святла праўдзівае веры” (*redeuntibus* ad fidei vere lumen) [218]. <...>

Вядома, што ў 1338 г. князь Альгерд цалаваў крэст на знак укладання дамовы з ліфлянцкімі крыжакамі [239]. Калі псковічы ў 1342 г. звалі Альгерда да сябе на княжанне і прапаноўвалі яму хрысціцца ў праваслаўі, Альгерд адказваў: “уже крещенъ есмь, и християнинъ есмь, второе креститися не хощу я, и на княжении у васъ сести не хощу” [240]. У 1345 г. Альгерд заснаваў у віленскім Вышнім замку царкву Архістратыга Міхаіла, а ў 1346 г. Альгерд заснаваў у Вільні збор Прачыстае, які пазней стаўся катэдральным зборам Літоўскае мітраполіі [241].

<...>

У 1352 г. вялікі князь Альгерд даслаў у Канстантынопаль свайго кандыдата Феадарыта дзеля пастаўлення мітрапалітам. Феадарыта падтрымвалі вяльможы Орды, але ў Канстантынопалю яму адмовілі ў высвячэнні. Тады Феадарыт скіраваўся ў Баўгарыю і атрымаў пасвячэнне на дастойнасць мітрапаліта Літоўскага і Кіеўскага ад патрыярха Тырнаўскага. Феадарыт заняў мітрапалічую сядзібу ў Кіеве і спраўваўся на гэтай пасадзе два гады (да 1354 г.). У чэрвеню 1354 г. законную ўладу Феадарыта прызнаваў навагародскі архібіскуп Майсей [248]. Магчыма, што высвячэнне літоўскага мітрапаліта ў Баўгарыі ад старшыні баўгарскае царквы магло быць часткаю планаў Альгерда па стварэнні аўтакефальнае літоўскае царквы і складанні незалежнае ад Канстантынопаля царкоўнае ўстановы ў складзе Літвы, Баўгарыі і, імаверна, Сербіі [249].

<...>

У 1373 г. у Літву з Канстантынопаля ў якасці пасланніка патрыярха быў выпраўлены баўгарскі манах Кіпрыян. У Літве Кіпрыян зблізіўся з вяльможамі з рады Альгерда і “ўклаў з імі звяз” [253]. У выніку дыпламатычных высілкаў Альгерда Кіпрыян 2 снежня 1375 г. быў высвячаны ў Канстантынопалю на дастойнасць “мітрапаліта Кіеўскага, Рускага і Літоўскага”. Кіпрыян атрымаў права пераходу да яго дастойнасці мітрапаліта “ўсяе Русі” па смерці састарэлага маскоўскага мітрапаліта Алексія: акт выбрання абумовіў, што па смерці Алексія Кіпрыян павінен быў узяць на сябе кіраванне цэлаю Руссю. Кіпрыян ужыў гэтае права па смерці Алексія (12 лютага 1378 г.) і быў зацверджаны бізантыйскім цэсарам і патрыяршым сінодам як мітрапаліт Літоўскі, Кіеўскі і ўсяе Русі.

Мітрапаліт Літоўскі Кіпрыян афіцыйна быў мітрапалітам усяе Русі ад 1378 г. да сярэдзіны 1380 г. і ў такой якасці браў учасць у паседзінах патрыяршага сіноду. Напрыклад, у выраку Канстантынопальскага патрыярхату з 6 кастрычніка 1379 г. стаіць подпіс Кіпрыяна, “мітрапаліта ўсяе Русі” (Ό ταπεινός μπτροπολίτης πάσης ‘Ρωσίας Κυπριανός) [254].

<...>

Віленскі мітрапалічы збор Прачыстае,
збудаваны вялікім князем Альгердам у 1346 г.
Сядзіба мітрапалітаў Літоўскіх, Кіеўскіх і ўсяе Русі ў 15–16 ст.

Усе гэтыя і іншыя звесткі паказуюць, што крыжовыя выправы Тэўтонскага ордэну і заходнееўрапейскіх крыжакоў на Літву 13–14 стагоддзяў былі скіраваны не проці “язычнікаў”, а проці хрысціянаў-адшчапенцаў, абвешчаных герэтычнымі папскаю курыяй. Адпаведна, робіцца зразумела, што славянскае жыхарства Вялікага Княства Літоўскага ды суседніх прыязных яму рускіх княстваў падтрымвала Літву ды на працягу палутара стагоддзяў білася на яе баку з крыжакамі ў чысленых бітвах (як, напрыклад, у бітве на Стрэве 1348 г., на якую прыйшло 40-тысячнае войска літвінаў і русінаў (Letwinis et Rutenis), у тым ліку з Смаленска, Віцебска, Бярэсця, Валадзімера-Валынскага [283]) не за нейкае

“балцкае паганства”, а за богумільскую веру Літвы ды за ўладу вялікіх князёў літоўскіх, якія рабілі магчымым вольнае яе вызнанне.

<...>

Высновы па артыкуле “Літоўскі народ 14-га стагоддзя” (ПВКЛ, с. 80-81):

Азначэнне “літоўскі” пашыралася ў 14–15 стагоддзях на ўсе вобласці жыцця літоўскага народу і гаспадарства. Гэтак, “літоўскае права” (адметная юрыдычная сістэма літоўскага народу, якая ўсправілася ўжо ў 14-ым стагоддзі на грунце звычаёвага права Літоўскае зямлі) паступова набывала ў 15-ым стагоддзі агульнагаспадарствавы характар і было кадыфікавана ў прывілеях, судзебніках і Літоўскіх Статутах (гл. артыкул “Літоўскае права...”). Яшчэ ў 14–15 ст. у ВКЛ склалася ўласная “літоўская” мерная сістэма, якая ўлучала літоўскі рубль, літоўскі грош, літоўскі локаць, літоўскі гарнец, літоўскую копу (або “копу Литовское личбы”). Назоў “літоўскага” ваеннага звычаю таксама азначаў старабеларускі вайсковы звычай: у 1387 г. кароль і вялікі князь Ягайла ў прывілеі літоўскаму баярству пісаў аб старажытным звычаі паспалітага рушэння проці ворагаў Літоўскае зямлі, які “ў народнай мове называецца пагоняю (pogonia)” (гл. дад. №28). Напрыклад, у 1432 г. ваенны звычай друцкага князя Івана Бабы быў вядомы ў Масковіі як “літоўскі” (“изрядивъ свой полк с копьи по литовски”) [349].

Такім парадкам, уся супольнасць гістарычных звестак аб жыцці літоўскага народу 14-га стагоддзя сведчыць аб тым, што назоў “літвіны” ніколі не быў назовам нейкага “балцкага язычніцкага народу” ды наогул у ВКЛ 13–14 ст. не быў этнонімам; “літвінамі” да Крэўскай уніі называлася мясцовая канфесійная супольнасць богумільскага характару, якая была тытульным элементам у Вялікім Княстве Літоўскім, ад пачатку 14-га стагоддзя мела сваю царкоўную ўстанову ў паставе Літоўскае мітраполіі, а ў выніку рэлігійнае рэформы, знітаванае з Крэўскаю уніяй 1385 г., падзялілася на каталікаў і праваслаўных, захаваўшы назоў “літвіны” ў якасці супольнага назову тытульнага народу Вялікага Княства Літоўскага.

* * *

З артыкула “***Літва і Орда ў 13–15 стагоддзях***”:

Ваенна-палітычны звяз ВКЛ з Ордаю ў 13–14 ст. (ПВКЛ, с. 100-104):

Орда мела трывалыя сувязі з Літвою ўжо за часу першага вялікага князя літоўскага Міндоўга. Узімку 1259–1260 гг. войскі Орды, разам з літоўскімі і галіцка-валынскімі пасілкамі, рушылі ў другі паход на Польшчу. Падчас гэтага паходу літвіны (Lithwanis) бралі ўчасць у аблозе ордскім войскам Судаміра, а войскі Міндоўга адначасна плюндравалі Мазоўшу і Прусы [3]. Наконт адыходу Міндоўга ад каталіцтва крыжацкія хронікі кажуць, што Міндоўг стаўся не адно “вераадступнікам”, але і “мамелюком” (Mameluk), – такім чынам сведчучы аб звязе Міндоўга з Ордаю [4]. У верасні 1260 г. папеж Аляксандр IV пісаў, што прускія крыжакі напалоханы наўпростым суседствам татараў, якія цалкам захапілі Літву, і абвясціў крыжовы паход проці татараў (Tartaris), якія пагражалі Ліфлянтам, Прусам і Польшчы [5]. Заходнія крыніцы мянуюць літвінаў супольнікамі татараў, а часам нават атаесамляюць з татарамі. Гэтак, адна заходняя крыніца, апавядаючы аб знакамітай бітве ля ракі Дурбы 13 ліпеня 1260 г., мянуе ворагаў крыжакоў у гэтай бітве “татарамі” (Tartari) [6]. Між тым, летапісы ВКЛ выпісуюць гэтую бітву як перамогу над крыжакамі літоўскага войска вялікага князя Міндоўга [7]. У ліпені 1262 г. літоўскае войска захапіла княскую сядзібу Яздава ў Мазоўшы і забіла мазоўскага князя Земавіта (“Литва ... Сомовита князя убиша”; “Dux Semowitus a Lithuanis occiditur”) [8]. Я. Длугаш пісаў, што Земавіта “забілі татары” [9]. У 1263 г. архібіскуп гнезненскі паведамляў у папскую курыю, што на Польшчу адбываліся частыя спусташальныя напады татараў і літвінаў [10].

<...>

Узімку 1279–1280 гг. літвіны разам з ордскімі войскамі бралі ўчасць у выправе князя Льва Данілавіча на кракаўскую і судамірскую землі Польшчы [20]. У верасні і кастрычніку 1282 г., падчас паходу ордскага ваяводы Тэлябугі на Польшчу, літоўскае войска разбурала Люблінскую і Судамірскую зямлю [21]. У кастрычніку 1283 г. літоўскія загоны бралі ўчасць у аблозе ордскім войскам Судаміра [22]. Адным з буйнейшых стаўся паход ордскага цара Тэлябугі, разам з рускімі і літоўскімі войскамі, на Польшчу ў снежні 1287 г. Злучаныя ордска-руска-літоўскія войскі цягнулі ў Польшчу з Літвы (праз Мазоўшу) і Валыні (праз Люблінскую зямлю) ды палупілі судамірскую, кракаўскую і сярадзкую землі да Татраў; кракаўскі князь Лешка Чорны быў вымушаны ўцячы ў Вугоршчыну [23].

<...>

Калі ў лістападзе 1324 г. Вільню наведвалі легаты папежа Яна XXII, ім аднойчы было адмоўлена ў сустрэчы з Гедымінам, бо ён быў заняты з пасламі Орды (nam

cum tartaris erat impeditus) [35]. Ордскія войскі цара Азбяка разам з войскамі вялікага князя Гедыміна ваявалі процi польска-вугорскіх войскаў у 1325 г., дзякуючы чаму Гедымін замацаваў сваю ўладу над Валынню [36]. У 1325 г. папеж Ян XXII заклікаў польскага караля “дзеля абароны каталіцкае веры” змагацца процi “няверных” татараў і схізматыкаў, якія нападалі на Польшчу [37]. Разгледжанне падзей 1322–1325 гг., калі пад уладу Літвы перайшлі Валынскае і Кіеўскае княствы, паказуе, што гэта магло адбыцца адно за згодаю ўлад Орды. Таму ў Кіеве пачалі гаспадарыць разам літоўскі князь і ордскі баскак (гл. ніжэй). Пад 1325 г. літоўскія летапісы апавядалі аб пасольстве ордскага цара да Гедыміна для абмеркавання даніны з рускіх зямель; падчас гэтага пасольства ў Вільні адбылося спаборніцтва ў дужанні між ордскімі і літоўскімі асілкамі: перамог літоўскі асілак Барэйка, якому Гедымін за гэта надаў Слонім з сёламі [38].

Гіём дэ Машо, сакратар чэскага караля Яна Люксембургскага, які спадарожнічаў Яну ў яго крыжовай выправе на Літву ў 1329 г., у сваіх нататках запісаў, што Літва падпарадкавана Ордзе (“…de Tartarie a qui Letoe est tributaire”) [39]. У 1330 г. польскі кароль Валадыслаў скардзіўся папежу Яну XXII на ўставічныя супольныя напады татараў і літвінаў ды прасіў папежа абвясціць крыжовую выправу процi Орды і Літвы; папеж загадаў уставіць два новыя святы ў Кракаве, увесну і ўвосень, падаткі з якіх мусілі ісці на абарону Польшчы ад татараў і літвінаў [40].

<...>

У 1351 і 1352 гг. ордскія загоны, заклiканыя ў помач Альгердам, ваявалі разам з літвою процi палякаў [50]. У 1351 г. польскі кароль Казімір пісаў папежу, што татары ўклалі звяз з літвінамі, каб ваяваць процi Польшчы [51]. У 1352 г. папеж Клімент VI на просьбу польскага караля абвясціў у Польшчы, Чэхіі і Вуграх крыжовы паход дзеля абароны Польшчы ад літвінаў і татараў [52]. Я. Длугаш пад 1352 г. пісаў, што татары, пабухтораныя Альгердам, рушылі процi палякаў, жадаючы заваяваць Львоўскую зямлю [53]. У сакавіку 1352 г. адбылася выправа вялікага князя Альгерда разам з ордскімі пасілкамі на Кракаў [54]. У дамове з польскім каралём Казімірам 1352 г. князі Яўнут, Кейстут і Любарт ад імя вялікага князя Альгерда пацвярджалі, што знаходзяцца ў ваенным звязе з Ордаю процi Польшчы: “А поидеть ли царь на ляхи, а любо князи темнии, князем литовьскым помагати” (гл. дад. №15).

Атаесамленне назоваў “літвіны” і “татары” ў розных крыніцах
(ПВКЛ, с. 106-108):

<...> У заходнееўрапейскіх крыніцах атаесамленне літвінаў з татарамі мае месца і ў 15-ым стагоддзі. Энэй Сільвій Пікаламіні (пазней папеж рымскі Пій II), які

склаў сваю працу аб Літве (“De Lituania”) у 1440-х гадох, менаваў “татарынам” самаго вялікага князя Ягайлу да яго каталіцкага хросту ў 1386 г.: “…natione Tartarus infidelis, nam gentilis erat” (“...ён быў нацыі татарскае, няверны, дыкжэ ён быў нам іншаверцам”) [84]. Такім чынам, відаць, што ў часы Ягайлы, як і раней, лацінскі тэрмін “tartari” ў каталіцкіх крыніцах выступаў у якасці мянушкі рэлігійнага характару, пад якой былі задзіночаны і літвіны, і жыхары Орды, – то бо гэта была грэблівая мянушка, ужываная папскай курыяй для проціпастаўлення каталікам іхніх рэлігійных праціўнікаў паводле нейкае адметнае прыкметы. Напрыклад, у 1303 г. ліфлянцкія крыжакі пісалі, што яны ваююць проці “літвінаў-сарацынаў” (cum Lituinis Sarracenis) [85]. “Сарацынамі” (т.б. мусульманамі) менавалі літвінаў розныя крыжацкія дзеячы канца 14-га – пачатку 15-га стагоддзя [86]. Наўпростае пацверджанне блізкасці рэлігійных дагматаў літвінаў і татараў ёсць у лісце маршалка гаспадарскага Станька Судзівоевіча да папежа з 1469 г., у якім пан Станько вызнаваў, што надовечы перайшоў у каталіцкую веру з “татарскага язычніцкага абраду” (ritum antea Tartarorum et paganorum), які працягвалі вызнаваць некаторыя жыхары ў ваколіцах Дзявілтава [87]. Супольным пунктам, які задзіночваў богумільства і мусульманскую метафізіку, быў аказіяналізм (навука, якая абвяшчала адзінаю дзейнаю прычынаю ў ствароным свеце Боскую незаслужаную міласць і адмаўляла сапраўднасць натуральных прычынна-выніковых сувязей). Гэты супольны для богумілаў і мусульманаў рэлігійны дагмат (чыста процілеглы тамісцкаму натуралізму) і мог спрычыніць менаванне каталікамі разам літвінаў і жыхароў Орды мянушкамі “татараў” і “сарацынаў”. Гэты рэлігійны дагмат мог таксама спрычыніць збліжэнне літвы з францысканамі (гл. артыкул “Крэўская рэлігійная рэформа...”) і чэскімі гусітамі.

<...>

У 1410 г. заходнееўрапейскія гаспадары адразу ўжылі для менавання небяспечнага для іх звязу Літвы, Орды і гусітаў стары тэрмін “tartari”: зараз па Грунвальцкай бітве збянтэжаны літоўскаю перамогаю чэскі кароль Вацлаў заклікаў чэхаў гатавацца да адпору ад “татараў” і “іхніх супольнікаў”, “няверных”, якія маглі ўваліцца ў Чэхію па перамозе над Тэўтонскім ордэнам [98] (тэрміналогія, як бачым, у пачатку 15-га стагоддзя ўжывалася ў дакладнасці такая ж, як у 13-ым стагоддзі). Калі ўвесну 1422 г. у Прагу, занятую гусітамі, прыехаў князь Жыгімонт Карыбутавіч з літоўскім войскам, нямецкаму цэсару Жыгімонту паведамлялі аб уваленні ў Чэхію “татараў” [99]. Нават кароль Валадыслаў-Ягайла, калі вёў у 1424 г. з Тэўтонскім ордэнам і нямецкім цэсарам перамовы аб лёсе гусіцкага руху ў Чэхіі, менаваў князя Жыгімонта Карыбутавіча “татарынам” [100]. <...>

Звяз Літвы з Ордаю ў 15-ым ст. (ПВКЛ, с. 110-113):

<...> Калі французскі дыпламат Гільбер дэ Лануа ў 1421 г. наведваў вялікага князя Вітаўта ў Камянцу, Вітаўт падарыў яму татарскі лук і калчан, баяры Вітаўта падарылі татарскія нажы, а вялікая княгіня Юльянія падарыла яму "вялікі татарскі фларын" (залатую манету), "каб насіць, – піша дэ Лануа, – на шыі як знак яе двара" [116] (гл. дадаткі).

За часу Вітаўта існавалі пасяленні служылых татараў ля Трокаў, Горадні, Менска. Вядома, што ў 1428 г. татары з ваколіцаў Менска віншавалі Вітаўта і дарылі яму коні і зброю [117]. Каля 1420 году ордскія вяльможы адʼязджалі на службу ў Літву ў такіх лічбах, што цар Эдыгей прасіў вялікага князя Вітаўта не прыймаць да сябе мурз-князёў з Орды [118]. У 1424 г. будучы цар Орды Улу-Мухамед атрымаў помач Вітаўта падчас змагання за ордскі сталец. Дзякуючы падтрымцы Вітаўта Улу-Мухамед задзіночыў пад сваёй уладай землі між Волгай і Дняпром, Астрахань і Крым. У пачатку 1420-х гадоў на ўзбярэжжы Чорнага мора зʼявіліся літоўскія цвержы [119].

<...>

Мусульмане Вялікага Княства Літоўскага і Орды доўгі час шанавалі вялікага князя Вітаўта за яго прыязнь да ісламу: у 1558 г. адзін літоўскі мусульманін пісаў турэцкаму салтану Сулейману, што Вітаўт "быў нібыта стаўпом, што падтрымваў іслам у тых землях <...>; памяць аб ім мы захоўваем дагэтуль і штогод адзін дзень прысвячаем памяці гэтага князя; у гэты дзень мусульмане збіраюцца ў мячэтах і імя яго памінаюць з вялікаю пашанаю" [121].

Сын ордскага цара Тактамыша Дулатберды "жил в Литве у Витофта", а сын Дулатберды Ачжы-Гірэй (цар Перакопскае Орды ад 1434 г.) нарадзіўся ля Трокаў. У 1433 г., у часе закалоту ў Крыму, Ачжы-Гірэй прыехаў у Літву да вялікага князя Жыгімонта, і "князь велики Жыгимонт дал ему Лиду", а потым памог яму апанаваць крымскі сталец. Аб гэтым сведчыў пазней вялікі князь Жыгімонт Стары ў сваім лісце ордскаму цару Саадэт-Гірэю: "Яко ж было то в недавных часех за дяди нашого, великого князя Жыкгимонта, иж Ачжы-Кгирей царь Орды Перекопское также в нещастливую прыгоду свою прыехал к великому князству Литовскому, дядя наш ховал его в почтивости, и коли Бог похотел, а час фортуны его прышол, он его в Орде Перекопской вспоможеньем своим, накладом и выправою на царство посадил" [122].

<...>

У 1492 г. вялікі князь літоўскі Аляксандр пісаў ордскаму цару Мяндлі-Гірэю: "И напоминаем тебе, абы еси впоменул давныи дела, как было из веков за предков нашых и твоих, и за отца нашого и за твоего отца часу прыгоду: коли которому цару або царевичу орды Перекопское прыгода прыгожывалася, нигде

коня потного не розседлал, только у отчыне нашой, у Великом князстве Литовском <...>. Также и тобе ведомо, иж и отец твой цар Ачжы Кгирей в отца нашого хлеб и соль ел и оттоль и стольца царского достал, Мурдовлят, Адар у отца нашого были, хлеб и соль ели и жалованье видели <...>. Как жо из века бывало, Великое князство Литовское с Перекопскою ордою, а Перекопская орда з Великим князством Литовским завжды заодно были против всякому непрыятелю. Про то напоминаем тебе, с прысяги отца твоего с нашым отцом, которую межы собою вчынили и на нас, на дети. Ино отец наш отцу твоему и тобе прысягу свою полну держал, аж и до жывота своего, а николи с нее не выступил; ино и мы памятуючы прысягу отца нашого то держым" [139].

<...>

* * *

З артыкула “***Літоўскае права ў 13–15 стагоддзях***”:

Паходжанне і крыніцы Літоўскага права (ПВКЛ, с. 127-128):

Да этапу кадыфікацыі (то бо ўкладання пісьмовых зборнікаў законаў) галоўнаю формаю развіцця права ў старажытнай Літве быў звычай, “старына”. Уласна юрыдычную норму ўстаўлялі праз абвяшчэнне (“сведецтво”) на судзе або на ўрадзе паноўнага старажытнага звычаю. Юрыдычную норму вызначалі “подле давности обычая и права”. Падобным чынам, устаўная функцыя гаспадара, вялікага князя, перадусім складалася ва ўзаконьванні паноўнага звычаю [11]. Ужо ў прывілеі вялікага князя Альгерда 1359 г. сустракаем выраз: “...а одзыв по ваге речы и *обычаю давному* идеть до нас до Господаря”. І далей *обычай, старына, пошлина* – ёсць галоўнымі юрыдычнымі формамі, да якіх апелююць літоўскія князі і баяры падчас падавання судовых вyракаў, укладання новых юрыдычных норм.

<...>

У канцу 14-га стагоддзя ў Вялікім Княстве Літоўскім галоўнае месца заняў панятак *старыны* – комплекс звычаёвых юрыдычных норм і прынцыпаў, якія існавалі “здавна”, “подлуг давного обычая” і якія разглядалася як праўны і грамадскі ідэал, асвячоныя часам і продкамі ідэальныя грамадскія зносіны і парадкі [16]. Юрыдычныя нормы Літвы 15-га стагоддзя надавалі моц законаў “старыне”, “стародавним звычаям”, якія разумеліся як “правда”, то бо як ідэальная праўная сістэма, проціпастаўленая “крывде”, “новине” [17]. Звычаі “старые” адназначна разумеліся як “добрые” – прытым “новины” пачасту разглядаліся як “крывды” і “тяжкости” [18]. Прынцып “старыны не рухати” робіцца прынцыпам вялікакняскае ўлады. “...Штобы еси вси тые новины отложыл им конечно, а учынил бы еси по давному, как будеть было за дядю нашого, за великого князя Витовта и Жыкгимонта, – піша вялікі князь Казімір віцебскаму намесніку аб тамтэйшых баярах, – а дей все будеть по старому, как было за великого князя Витовта и Жыкгимонта, *бо мы старыны не рухаем, а новины не уводим*” [19].

<...>

Адметнасцю прынцыпу “старыны” ў Вялікім Княстве Літоўскім быў яго ўніверсальны агульнагаспадарствавы характар: ён пашыраўся на чыста ўсе бакі жыцця грамадства – землеўладанне, падаткі і павіннасці, мыты, вонкавую палітыку. Прынцып “старыны” меў пазастанавы характар, пашыраючыся на ўсе станы жыхарства Вялікага Княства [22]. Чыста паўсюль – ад спрэчак чорных людзей з баярамі да міжнародных угод – бакі апелююць да “старыны” як да праўнага ідэалу. У мірнай угодзе вялікага князя Альгерда з польскім каралём Казімірам 1366 г. было абумоўлена: “Такоже и королевым людем не ловити на

князя великого земли и на Кейстутовой и на Евнутьевой и на Любортовой <...>, *но как пошло издавна*” [23]. Гэтаксама ў 15-ым стагоддзі чорныя людзі, спрачаючыся з баярамі аб памеры “помочы” гаспадару, апелююць да таго, што так “здавна было” [24]. Гэта прыкмета глыбокае ўгрунтаванасці літоўскага права ў звычаёвым праве.

Абсалютызм вялікакняскае ўлады ў ВКЛ 13–14 ст. (ПВКЛ, с. 130-131):

<...> Вялікі князь – гэта *господар* жыхароў Вялікага Княства і *отчыч и дедич* яго зямель [36]. Да ўспраўлення ўраду паноў-рады ў першай палове 15-га стагоддзя і выдання шляхецкіх прывілеяў 1434 і 1447 гг. вялікі князь літоўскі меў найвышшую абсалютную ўладу ў гаспадарстве. Для ранняга Вялікага Княства Літоўскага была ўласціва ідэя поўнага суверэнітэту манархічнае ўлады, дзеля чаго можна казаць аб абсалютызме вялікакняскае ўлады ў ВКЛ 13–14 стагоддзяў. Грамата полацкага і віцебскага князя Ізяслава 1265 г. ілюструе тыпова сярэднявечнае ўяўленне аб пакоры волі гаспадара як Боскай, аб вялікім князю як цалкам суверэнным валадару, намесніку Бога ў краі: “Полотеск и Видьбеск одно есть, а *в воли есми божии и в Войшелгове*” [37] (гл. дад. №2). Гэтаксама каля 1387 г. намеснік Ягайлы ў Луцку прысягае “господареви нашему”, абяцаючы: “чынити ми исправно земляном, *как Богу любо и господареви моему*”, “а слушати ми господаря своего во всем <...> и бояти ми ся его как Бога” [38]. У 1442 г. пан Ян Кязгайлавіч, абгрунтоўваючы судовы вырак, піша: “а на то Бог волен и господар наш” [39]. У 16-ым стагоддзі гаспадарскія сяляне падняпроўскіх валасцей былі ўпэўнены, што жывуць “на Божьей да господарской земле” [40]. Жыхары ВКЛ свае праўныя ўчынкі грунтуюць на прыслуханні гаспадару. Гэтак, палачане ў 1405 г. укладаюць дамову з Рыгаю “...надеючысь на бога святого, Софея милость и князя великого Витовта здоровье” [41].

Пра абсалютысцкія ўяўленні літоўскіх гаспадароў аб манархічнай уладзе яўна сведчыць іх тытулатура з словамі “Божьей милостью”, якая ўжывалася яшчэ да Крэўскай уніі (напрыклад, у лістох 1323, 1347, 1382, 1385 гг. – гл. артыкул “Літоўскі народ 14-га стагоддзя”). Гэты складнік тытулатуры паказуе, што вялікія князі літоўскія яшчэ да Крэўскай уніі кіраваліся тыповым для сярэднявечных хрысціянскіх манархій прынцыпам “Боскага права манарха”, то бо ўяўленнем аб падпарадкаванні манарха толькі Божай волі. Абсалютызм княскае ўлады вынікаў з самое сутнасці княскага тытулу, які ў сярэднявеччы даўнімаў выкананне ролі найвышшага суддзі з абсалютнай уладай над падданымі, у тым ліку абсалютнай уладай караць горлам [42] (адсюль звароты да князя: “міласцівы княжа”, “ваша міласць”). У той жа час, абсалютызм улады вялікага князя літоўскага даўнімаў права ўсіх падданых на апеляцыю (*одзыв*) наўпрост да яго як найвышшага суддзі:

у грамаце вялікага князя Альгерда 1359 г. гэтае права “одзыву до Господаря” было названа даўнім звычаем. Лісты вялікіх князёў літоўскіх часам месцяць грозныя засцярогі, нагадуючы аб абсалютнай уладзе гаспадара над падданымі. Гэтак, у граматах 1389 г. Ягайла пісаў: “А который тивун того не учынит, а будет по тым нань скаржыть, будет каран без милости”; “Абы который тивун не учынил того, будет от нас у великим каранью без жалости” [43] (гл. дад. №31). У грамаце 1392 г., звернутай “къ моим воеводам и наместником и къ всим моим тивуном по всей моей державе”, вялікі князь Вітаўт пісаў: “А не преступуйте моего слова, Князя Великого, а которы ся иначей учынит, своей шыей заплатит” [44] (гл. дад. №33). Відавочна, ад абсалютысцкага права Літвы 13–14 ст. паходзяць такія строгія нормы, як каранне горлам за адмову прыслухаць загаду гаспадара, якія захаваліся ў Літоўскіх Статутах.

Між іншым, гэтыя звесткі аб тыповым хрысціянскім абсалютызме вялікакняскае ўлады ў ВКЛ 13–14 ст. і выкананні вялікімі князямі літоўскімі ролі найвышшага суддзі над усімі падданымі (з правам усіх падданых адзывацца наўпрост да суда вялікага князя) беспярэчна адводзяць любыя домыслы аб “паганстве” (нехрысціянстве) літоўскіх князёў і наогул літвінаў да Крэўскай уніі. Богумільская рэлігія Літвы з яе навукаю аб дваістым перадвызначэнні людзей тлумачыць абсалютысцкі і валюнтарысцкі характар літоўскага права 13–14 ст., тлумачыць, чаму асноваю грамадскага ладу была трансляцыя самаўладнае волі гаспадара, а ніжэйшы стан грамадства, нявольных, лічылі за нічога не вартых людзей, “псоў” (гл. храналогію пад 1276 г.).

Звяртае на сябе ўвагу рытуал чалабіцця (*чоломбитье*, *битье чолом*), які быў пашыраны ў Вялікім Княстве Літоўскім яшчэ да Крэўскай уніі. Гэта архаічны хрысціянскі абрад пазыскання міласці ў духоўнага айца. У богумілаў і катараў лічылася, што вечнае збавенне зыскуюць адно “дасканалыя” (асобы, што атрымалі хрост праз накладанне рук) і тыя, хто падаў ніцма (то бо біў чалом) перад імі [45]. У 15–16 ст. чалабіцці былі ў ВКЛ асобнаю праўнаю формаю выражэння прыслухання вялікакняскай уладзе і яе прадстаўнікоў для атрымання пасад і валоданняў, зацверджання розных дамоў і правоў ды іншых праўных учынкаў [46]. Звесткі крыніц 14-га стагоддзя (“чоломбитье ти, княже, у Полочан приймати”, “били чолом великому князю Гедымину” і інш. [47]) паказуюць, што тое ж значэнне гэты абрад меў у Літве і да Крэўскай уніі, – то бо яўна сведчаць аб выкананні літоўскімі князямі ролі носьбітаў духоўнае ўлады для ўсіх грамадзян ВКЛ у дакрэўскім перыядзе.

<...>

Успраўленне стану баяраў-шляхты (ПВКЛ, с. 137-140):

Бояры як вяльможны стан, ваенная арыстакратыя, згаданы ў крыніцах ад пачатку існавання Вялікага Княства Літоўскага. У 1264 г. князя Войшалка "вси панове, бояре и все посполство ... на стольцы Великого князства Литовского ... посадили" [109]. Літоўскіх баяраў (bajari, baioren) ведаюць замежныя крыніцы 13–14 стагоддзяў [110]. У 1341 г. удзельныя літоўскія князі "зложыли сейм там же в Вильни зо всими паны и бояры литовскими" [111]. У земскім прывілеі вялікага князя Ягайлы 1387 г. "баярын" азначае ваенна-служэбнага чалавека (armiger sive *boiarin*) [112]. Ягайла пісаў, што сеў на вялікакняскім стальцу ў 1377 г. за згодаю князёў і баяраў (ducum et boyarorum) [113]. Дамову з Тэўтонскім ордэнам у 1379 г. Ягайла ўклаў з сваімі набліжанымі баярамі (unsir lieben Baiaren) [114].

<...>

Баяры валодалі землямі. Гаспадарскія прывілеі 15-га стагоддзя пацвярджалі зямельныя ўладанні баяраў, "которыи съ стародавна … мели и держали, яко села и иншыи речы держали" [117]. Прывілеі 1387, 1413, 1434 гадоў надалі баярскаму стану дадатковыя правы. Ад часу Гарадзельскага прывілея 1413 г. баярскі стан пазначаецца яшчэ тэрмінам *шляхта* або *бояры-шляхта*. Баяры-шляхта падзялялася на дзве адмены: "кровная", "прыродная шляхта" ("стародавние родичы", "старожытная", "правдивая", "оселая шляхта") – і "ровная", "низшая", "неоселая" (беззямельная) [118]. Баяры з старажытных родаў называліся баярамі "з роду", "прырожоные отчычы", "родовитые", "звечные". Радавітасць вызначалася гаспадарскім выракам і была падставаю для далучэння да новага стану шляхты. Напрыклад, у 1495 г. баяры Неманойцяў пакладалі старыя судовыя лісты, з якіх вынікала, "што ж они з века бояре-шляхта суть". Вялікі князь даручыў мясцоваму дзяржаўцу высветліць, "з роду бояре ль суть". Атрымаўшы станоўчы адказ, гаспадар прызнаў іх шляхтаю [119].

<...>

Ваенная служба ёсць галоўнаю павіннасцю баяраў. Яна называецца *служба доспешная*, *щытная*, *панцырная*, *боярская* [129]. Гэтая служба ёсць умоваю надання баярам зямлі. Напрыклад, у дарчай грамаце караля Валадыслава-Ягайлы 1399 г.: "...слуга наш верный пан Ходко Чемеревич послужыл нам верне. Мы возревшы на его верну службу, и хотяче по нем, аж бы нам верней послужыл, и нашым детем, его дети и его щаткове, дали есмо и даем наше село Надеево ис прыселком <...>. А ис того имають нам *служыть* и нашым наместком, он и его дети, и его щаткове *копьем, а шестью стрельцев*, где коли нам будеть надобно, к нашей потребе" [130]. У дарчай грамаце князя Сямёна-Лінгвена Альгердавіча 1393 г.: "...с которых кгрунтов ныне и на потом будучые потомкове жадное пошлины нам князю и державцом нашым давати не мают, опроч *службы*

военныя, которую посполу из другими боярми нашыми Мстиславскими повинны будуть отправовать” (гл. дад. №35). У судовай грамаце вялікага князя Вітаўта баярам Пуні і Бірштанаў 1420 г.: “Тыи бояре биркштанскии мовили: тую землю держым за слушною прычыною, князь Мотфей Микитинич тую землю нам дал на особную *службу боярскую*. <...> врадник наш пунский Ердей Шваб нам то поведил: иж тот Якуб Станкевич служыт *службою боярскою*...”. Паводле агульназемскага прывілея 1447 г. літоўскім баярам быў дазволены выезд за межы ВКЛ пад умоваю “штобы службы нашы не были замешканы”.

Літоўскія шляхцічы на пахаванні вялікага князя Вітаўта
(урывак малюнка з “Кнігі цэсара Жыгімонта”, 1443 г.)

Землеўладанне (ПВКЛ, с. 144-150):

<...> Стварэнне гаспадарства спрычыньвае з’яўленне апроч асноўнае адмены землеўладання – *отчыны* – яшчэ гаспадарскае *выслуги*, якую гаспадар надае падданаму за службу гаспадарству. Вялікі князь літоўскі надаваў або забіраў зямельныя наданні-выслугі, перамагаючы, калі трэба, вотчынныя правы ўладальнікаў, такім чынам, уставуючы перавагу гаспадарствавых пачаткаў над вотчыннымі. Паходжанне буйнога прыватнага землеўладання ў Вялікім Княстве Літоўскім злучана з вялікакняскімі наданнямі-выслугамі і, такім парадкам, непарыўна знітавана з вялікакняскаю ўладаю, з гісторыяй Літвы як гаспадарства [154].

“Больш за тое, для гаспадара ВКЛ – гэта яго “вотчына” і “паньство”, у якім ён “пануе”. Сяляне, мяшчане, баяры і службовыя асобы ВКЛ – гэта мяшчане, баяры і службовыя асобы гаспадара. Такі погляд на ВКЛ не адмаўляе і самае блізкае кола памочнікаў вялікага князя – паны-рада. Ён выяўляецца ледзь не ў кожным выказванні і дзеянні вялікага князя. Вялікі князь не проста раздае маёнткі, пасады, розныя льготы і іншае – ён іх “жалует” і “дарует” і робіць гэта з “ласки” ці “особливой ласки”. Да яго не проста звяртаюцца, а “бьють челом” [155].

Вялікі князь жалуе землі, грунтуючыся на сваім суверэнітэце (“з ласки нашое”), за добрую службу падданага гаспадарству: “...ино мы *з ласки нашое* на то дали ему сесь наш лист; <...> нехай он тыи вси вышеписаныи земли и сеножати и гай и пруд держыт <...>, а нам с того *службу земскую заступует*” (1347 г.); “дали есмо ему зо всими лесы и з дубровами, <...> и зо всими пожытки, <...> то есмо учынили, с паны радами нашыми, *за его верныи послуги*” (1383 г.); “*пожаловали* есмо пана Копача *за верные службы его*...” (1416 г.).

<...>

Вотчына – гэта старажытная адмена родавага землеўладання, якая ўвайшла ў літоўскае права. Земскім прывілеем 1387 г. літоўскім баярам было дадзена права адчужаць вотчыну; але (паводле “прав земских”) перадаваць можна было адно трэць яе і за згодай усіх “близких”, астатнюю частку можна было адно аддаваць у заклад [157]. Земскі прывілей 1440 г. замацаваў правы вотчын баяраў і месцічаў [158].

<...>

Выслуга, на адрозненне ад вотчыны, не была здабыткам роду, яна надавалася адно асобнаму падданаму і яго наўпростым нашчадкам. Напрыклад, умова “особно от братьи” была ў дарчым лісце вялікага князя Казіміра яго лоўчаму Мішку Вештартавічу з 1466 г. [166]. Выслугаю-наданнем можна было распараджацца без згоды родзічаў. Гэтак, княгіня Агаф’я Астрозская, надаючы ў 1461 г. сваёй дачцэ два сёлы, пісала: “Она вольна по моем жывоте кому отдати, продати, по душе отдати, бо то не есть вотчына мужа моего ани детей моих, бо то ми дал господарь мой князь великий Витовт” [167].

<...>

Архаічнаю рысаю землеўладання ў Вялікім Княстве Літоўскім была повязь сплат і павіннасцей не з суб’ектам (уладаром зямлі), а з аб’ектам – з зямлёю [174]. Паводле розных служб і павіннасцей існавалі розныя адмены зямель – *тяглые*, *дякольные*, *на боярскую службу*, *путницкие*, *ловецкие*, *соколничьи*, *конокормцевы* і іншыя. Адпаведна службам называліся залежныя людзі на адпаведнай зямлі: *путные* (якія выконвалі нейкі “пуць”, напрыклад, развозілі лісты), *куничники* (якія давалі дань куніцамі) і іншыя. Напрыклад, у

грамаце вялікага князя Жыгімонта 1435 г.: “...тым бы есте подавали по чоловеку, обыйскав таковские, штобы ся годили, штобы не путные, не данные, не куничники, а не такие, што на наше сено идуть” [175]. Вялікі князь мог памяняць прызначэнне зямлі.

<...>

У дарчых лістох літоўскіх князёў і баяраў звычайнымі ёсць выразы аб наданні зямлі “зо всими пожытки” (1383 г.), “с данью и с землею и с людьми и со усеми доходы” (1387 г.), “зо всим, што к тому прыслушает” (1396 г.), “со всим правом <...> и со всими ужытки” (1407 г.), “со всими доходы и прыходы, з даньми, з мыты, <...> и со всими пожытки и податьми, што к тым селом слушало и тягло” (1427 г.) – такім парадкам, зямлю надавалі разам з усімі належнымі ёй павіннасцямі. Літва мела развітую сістэму зямельных павіннасцей.

<...>

Адметнасць Літоўскага права (ПВКЛ, с. 154-155):

Як відаць з зместу літоўскага права, амаль усе яго тэрміны – пачынаючы з галоўных урадавых тэрмінаў *велики князь*, *бояры*, *урад* і г.д. – былі славянскімі (старабеларускімі), што ёсць выяўнаю ілюстрацыяй палітычнага жыцця літоўскага народу ў 13–14 стагоддзях. У літоўскім праве таксама было нямала тэрмінаў усходнегерманскага паходжання (*скарб, дякло, бонда, сок, лейти, борг* і інш.), якія паходзілі ад звычаёвага права германскае шляхты Літвы (гл. артыкул “Германскі суперстрат у старажытнай Літве”). Балцкае жыхарства Літвы не ўчыніла ніякага ўплыву на ўрадавыя інстытуты Вялікага Княства Літоўскага. Як адзначыў А. Краўцэвіч, “невядома ніводнага дзяржаўнага інстытута ў ВКЛ, які б можна было лічыць летувіскім па паходжанню” [228].

Паўстаўшы на грунце права старажытнае Русі, літоўскае права мела пэўныя асаблівасці, знітаваныя з грамадска-палітычным жыццём старажытнае Літвы. Поўнае развіццё такое адмены землеўладання, як вотчына, давяло да існавання вялікае лічбы асабіста вольных сялянаў і малых памераў баярскага землеўладання (у раннім часе існавання гаспадарства), што спрычынілася да перавагі натуральнага падатку – дзякла (скасаванага на прыватных землях адно прывілеямі 1434 і 1447 гг.) [229]. Відаць, з традыцыйнаю перавагаю індывідуальных вольных гаспадарак знітаваны такія нормы літоўскага права, як вельмі строгія пакаранні за крадзяжы (адлюстраваныя яшчэ ў Судзебніку 1468 г.), а таксама перавага прысягі, а не судовага супарства, у якасці крытэру судовага даводу [230].

<...>

Галоўнаю гістарычнаю адметнасцю літоўскага права 13–14 ст. была яго прынцыповая апазіцыя рымскаму праву ва ўсіх галоўных падставах арганізацыі грамадскага жыцця, якая вынікала з антынамісцкай богумільскай веры Літвы. Калі рымскае права ставіла ў сваю аснову гарызантальную арганізацыю грамадства паводле прынцыпу "справядлівасці" (роўнасці і аўтаномнасці праўных суб'ектаў на грунце "натуральнага права") – то літоўскае права заложна захоўвала традыцыйны хрысціянскі феадальны прынцып вертыкальнай арганізацыі грамадства паводле прынцыпаў трансляцыі волі гаспадара і службы падданых гаспадару. Калі рымскае права было заснавана на панятку асабістых "заслуг" (які быў перанесены рымскаю царквою і ў вобласць тэалогіі), то літоўскае права, у духу традыцыйнае хрысціянскае валюнтарысцкае тэалогіі, захавала ўяўленні аб адопцыі і апецы гаспадаром падданага, увасобленыя ў прынцыпах *службы* і *дару*. Прынцып *дару*, абаронены ў ВКЛ 15–16 ст. афіцыйнымі ўстановамі, у тым ліку судом, палягаў у аснове грамадскага жыцця ВКЛ як да, так і пасля Крэўскай уніі: прынцып *дару* вызначаў зносіны між уладай і падданымі падчас размеркавання пасад, уладанняў, пацверджання прыватных дамоў і якіх-кольвечы правоў, зносіны між прыватнымі асобамі дзеля атрымання паслуг або вызвалення ад абавязкаў і іншыя грамадска-праўныя сітуацыі [233]. Пранікненне прынцыпаў рымскага права ў ВКЛ, знітаванае з Крэўскаю уніяй, было нязначным і да 16-га ст. амаль не сказіла агульнага адметнага характару літоўскага права, якое, як і ў дакрэўскі перыяд, было заснавана на тыпова хрысціянскім персаналісцкім валюнтарызме.

Высновы па артыкуле "Літоўскае права ў 13–15 стагоддзях"

(ПВКЛ, с. 155):

Вышпісаныя матэрыялы далі нарыс галоўных тэрмінаў і норм літоўскага права 13–15 стагоддзяў. Усе галоўныя тэрміны і нормы сярэднявечнага літоўскага права пазней увайшлі ў Літоўскія Статуты. Славянскі характар літоўскага права і яго паходжанне ад мясцовага звычаёвага права ярка выяўляюць характар палітычнага і грамадскага жыцця народу літвінаў 13–15 стагоддзяў. Такім парадкам, пытанне літоўскага права задзіночвае гаспадарствавы і нацыянальны аспекты гісторыі Літвы: з высвятленнем гісторыі літоўскага права выяўляецца сапраўднае аблічча літоўскага народу і гаспадарства 13–15 стагоддзяў.

*   *   *

З артыкула “***Крэўская рэлігійная рэформа і яе наступствы***”:

Крыніцы сведчаць аб тым, што пераводзілі іншую хрысціянскую дэнамінацыю на каталіцтва (ПВКЛ, с. 162-165):

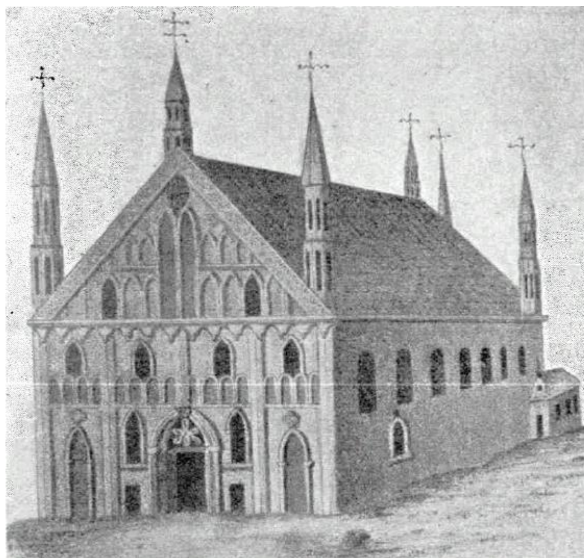
Канфесійны характар назову “літвіны” да Крэўскай уніі (то бо факт вызнання супольнасцю літвінаў некаталіцкае адмены хрысціянства) пацвярджаюць сведчанні разнастайных крыніц (як літоўскіх, так і замежных) аб уласна чынох пераходу на каталіцтва вялікага князя Ягайлы і іншых літвінаў. Разгледжанне ўсіх крыніц па гэтым пытанні дазваляе цвердзіць, што няма жаднае гістарычнае звесткі, якая б сведчыла, што Ягайла і іншыя літвіны прыймалі “хрысціянства”, пакінуўшы нейкае “паганства” (то бо быццам нехрысціянства): усе крыніцы па гэтым пытанні кажуць, што Ягайла ды іншыя літвіны прыймалі “каталіцкую веру” або “*артадаксальную* веру” (а не “хрысціянства”). Датычна ж былое веры Ягайлы і іншых літвінаў заходнія крыніцы ўжываюць звыклыя выпісальныя фразы няпушч “цемра простанароднае веры”, “народныя аблуды” і да т.п., пераходзячы нарэшце да скразнае характырыстыкі яе як “вераадступніцтва” (perfidia), то бо да наўпростага прызнання яе хрысціянскаю герэзіяй.

<...>

Яшчэ ў 1384 г. крыжакі менавалі Ягайлу і іншых літоўскіх князёў “вераадступнымі”: “…Litwanorum rex nomine Jagel adjunctis sibi regibus XI similis perfidie...” – “…князь літвінаў на імя Ягайла, далучыўшы да сябе адзінаццаць князёў, такіх жа вераадступных…” [19]. У прэлімінарным акце Крэўскае уніі з 14 жніўня 1385 г. Ягайла сведчыў, што ён сам, а таксама літоўскія князі, баяры і зямяне імкнуцца і жадаюць прыняць “каталіцкую веру” (fidem katholicam) (а не “хрысціянства”) [20]. У прывілеі Ягайлы літоўскай каталіцкай шляхце з 20 лютага 1387 г. было абвешчана, што літоўскія баяры і зямяне прыймалі “праўдзівую, то бо каталіцкую веру”, “каталіцкую веру або рэлігію”, “каталіцкую веру” (ortodoxae ac catholicae fidei ... fidei atque religionis catholicae ... fidem catholicam) [21]. У прывілеі для літоўскага касцёла з 22 лютага 1387 г. Ягайла пісаў, што літоўскі народ пакінуў “многія абмылы і аблуды” (multis errorum et dubiorum), “язычніцкія аблуды” (errores paganorum) ды прыняў “каталіцкую веру” (fidem catholicam), перайшоў да каталіцкай веры і рымскай царквы (ad fidem catholicam et S. Romanae Ecclesiae); літвіны былі неафітамі не ў “хрысціянстве”, а ў “каталіцкай веры” (Lituani in fide catholica neofiti) [22].

Досыць выяўным сведчаннем аб стаўленні самаго Ягайлы да прынятае ім веры ёсць словы з граматы Ягайлы князю Скіргайлу з 28 красавіка 1387 г.: “Аж ся нам то прылучыло *тая вера* прыняти и держати...” (гл. дад. №29). Ягайла зноў не кажа аб прыйманні ім “хрысціянства”, а выпісуе каталіцтва проста як “тая вера”

(то бо як адну з некалькіх хрысціянскіх канфесій), то бо не бачыць вялікіх адрозненняў між сваёй старой верай і каталіцтвам, такім чынам ускосна сведчучы аб сваім хрысціянстве да Крэўскай уніі.

Віленская катэдра св. Станіслава за часу вялікага князя Вітаўта [23]

У актах фундацый і ўпасажанняў першых літоўскіх касцёлаў і каталіцкіх дыяцэзій таксама няма нічога аб прыйманні літвінамі “хрысціянства” – усе яны кажуць аб прыйманні Літвою “каталіцкае веры” або “артадаксальнае веры”. Гэтак, у лісце караля і вялікага князя Ягайлы з 2 траўня 1387 г. аб упасажанні касцёла ў Лідзе мова была аб пераходзе літвы “да святой каталіцкай веры” (ad sacram fidem catholicam) [24]. У лісце Ягайлы аб заснаванні парафіяльнага касцёла ў Абольцах з 1 чэрвеня 1387 г. мова была аб пераходзе літвы з “аблуд” (erroreque) да “артадаксальнай веры” (orthodoxae fidei) [25]. Папеж Урбан VI у 1388 г. у лісце з зацверджаннем Віленскае архідыяцэзіі таксама не пісаў, што Ягайла і літвіны прынялі “хрысціянства”, – Ягайла і літвіны пакінулі былое “нявер’е” (infideles) ды прынялі “каталіцкую веру” (fidei catholice), “ісціну каталіцкае рэлігіі ды артадаксальнае веры” (verae catholicae et orthodoxae fidei) [26].

<...>

У лісце, выдадзеным каралём Ягайлам і вялікім князем Вітаўтам у Лідзе 20 траўня 1397 г. з падзякаю першаму віленскаму біскупу Андрэю Васіле, зноў не

было анічога аб прыйманні Літвою “хрысціянства” – Ягайла і Вітаўт пісалі, што літоўскі народ быў “прыведзены ад цемры народных аблуд да пазнання *каталіцкага адзінства*” (...gentem Lithuanicam, noviter de tenebris gentilitatis ad agnicionem *catholice unitatis* eductam...) [34]. У прывілеі караліцы Ядзвігі Кракаўскаму ўніверсітэту 1397 г., які разгалашаў, што ўніверсітэт павінен служыць мэце пашырэння каталіцкае навукі ў Літве, адзначалася, што Літва надовечы перайшла ад “*вераадступніцтва*” (perfidiae), “цемры аблуд” (tenebrescat erroribus) да адзінства з рымскаю, то бо агульнаю царквою (sacrosanctae Romanae ac universalis Ecclesiae unitatem). У такіх жа выразах выказваўся прывілей караля Ягайлы аб той жа рэчы: Літва перайшла ад “народных аблуд” (de gentilitatis erroribus) да прыймання “каталіцкае веры” (per assumptionem sacrae fidei catholicae). Кракаўскі біскуп Пётр Выш у сваёй грамаце Кракаўскаму ўніверсітэту ў 1401 г. перамаўляў словы вышменаванага прывілея Ягайлы, а таксама паставіў Літву ў адзін рад з Валахіяй і Руссю, якія дзеля руплівасці Ягайлы “пакінулі слепату старажытнага *нявер’я*” і “далучыліся да *артадаксальнай* веры” (... terras ipsas videlicet Lytwaniae, Walachiae et Russiae incolentium, quad vetusta *infidelitatis* coecitate deordinatas, iam senescentibus saeculis, ad sui nominis agnitionem et *orthodoxae* fidei integritatem...) [35].

У Гарадзельскім прывілеі 1413 г. зноў было адзначана, што Ягайла некалі прыняў “каталіцкую веру” (fidei catholicae). У гэтым жа прывілеі было адзначана, што сярод “вернікаў хрысціянскае рэлігіі” (cultores Christianae religionis) у Літве былі не адно “падданыя рымскай царквы”, але і “схізматыкі і іншыя няверныя” (scismatici vel alii infideles) [36]. У пасланні сіноду гнезненскае правінцыі да вялікага князя Вітаўта 1420 г. з падзякаю Вітаўту за клопат пра літоўскі касцёл зноў не было нічога аб прыйманні Літвою “хрысціянства”: у Літве была ўвязана і шырылася “каталіцкая вера” (fidem katholicam) [37]. Энэй Сільвій у 1440-х гадох пісаў, што Ягайла, хрысціўшыся ў каталіцтве, “распусціў сваю сэкту” (secta sua dimissa) [38]. Ян Длугаш пісаў, што Ягайла і яго браты, пакінуўшы “простанародную цемру” (tenebra gentium) і “народныя аблуды”, прынялі “святую артадаксальную веру” (fidem Sanctam orthodoxam gentili errore obiecto profitentar et suscipiunt) [39]. Ёсць і іншыя сведчанні, якія выпісуюць пераход на каталіцтва Ягайлы ды іншых літвінаў як пераход “з цемры аблуд да святла ісціны” і да таго падобнае [40]. <...>

Ягайла і яго двор у Кракаве (ПВКЛ, с. 166-169):

Вышпісаныя сведчанні крыніц аб “вераадступніцтве” Ягайлы да Крэўскай уніі і пакіданні ім сваёй “сэкты” падчас каталіцкага хросту досыць выяўна кажуць аб тым, што да пераходу на каталіцтва Ягайла, як і іншыя літвіны, вызнаваў

некаталіцкую адмену хрысціянства. Вядома, што выхаванне Ягайлы, як і ўсіх сыноў вялікага князя Альгерда, было хрысціянскім, аб чым сведчылі розныя крыніцы. Я. Длугаш пісаў: “Альгерд ... меў дванаццаць сыноў. <...> Усіх юнакоў маці ўзгадавала паводле грэцкага звычаю, на грунце грэцкага веравызнання” [45]. Аб тым жа сведчаць і рускія крыніцы [46]. Наконадні слюбу Ягайлы з Ядзвігаю прадстаўнікі крыжакоў пры польскім двару намагаліся зганіць літоўскага гаспадара, выяўляючы яго ледзьве не напаўзвярынаю істотаю, што нават вымусіла Ядзвігу выправіць да Ягайлы пасольства, каб даведацца, ці сапраўды ейны жаніх ёсць дзікім і жорсткім “язычнікам”. Аднак пасольства, вярнуўшыся ў Кракаў, запэўніла каралеўну: “Што датычыць веры хрысціянскае, то Ягайла, разам з іншымі братамі народжаны ад маткі хрысціянкі, ужо ад сама малых гадоў усмактаў хрысціянскую веру” [47].

<...>

У прывілеях літоўскім касцёлам 1389 г. Ягайла менаваў касцёлы “церков” ды старажытным беларускім словам “божница”, а каталіцкіх святароў менаваў “попы” [51] (гл. дад. №31). Сведчаннем аб хрысціянстве Ягайлы да Крэўскай уніі ёсць таксама ўжыванне ім (як раней Гедымінам і Альгердам) тытулатуры “Божаю міласцю вялікі князь літоўскі”. Гэтак Ягайла пісаўся ў Дубіскай дамове 1382 г. і ў акце Крэўскае уніі 1385 г. (Nos Jagalo, virtute Dei dux magnus Litwanorum) [52]. Гэтую тыталатуру прызнавалі і палякі: гэтак, “Божаю міласцю вялікім князем літвінаў” (principem Jagalonem Dei gratia summum ducem Litvanorum) менавалі Ягайлу польскія паслы ў Ваўкавыску ў студзені 1386 г., калі запрашалі яго на польскі сталец [53].

<...>

Польскі гісторык М. Кучынскі піша: “Што да яго асабістай культуры, то, па-за якімі-кольвечы сумневамі, сваімі звычкамі і асабістаю ахайнасцю кароль быў на галаву вышэй усяго свайго польскага асяроддзя. Па-першае, ён не ўжываў нічога хмяльнога і таму меў цвярозую галаву і заўжды панаваў над сабой. Ён еў простую ежу і сціпла апранаўся. <...> Куды б ён ні ехаў, ён заўжды браў з сабой галяк, нажніцы, шорскі і грэбень з слановае косці. Ён галіўся штодня, ужываў ільняныя хусткі да носу і ўразіў палякаў сваёй звычкай штодня браць ванну. У часы, калі багатыя купцы ды магнаты спалі ў вопратцы і на палку, кароль спаў на аксамітных сяннікох, мякка напханых ды накрытых прасцінёй. Адно пыхлівасць польскае шляхты 15-га стагоддзя ды нацыянальны шавінізм і заходняя ментальнасць гісторыкаў 19-га стагоддзя закажалі прызнаць, што ў сапраўднасці так менаваны “дзікі барбар” з усходу шмат у чым меў гору над “заходняй” польскай шляхтай” [61].

Сеўшы на польскі сталец, Ягайла прывез у Кракаў мала не ўвесь свой віленскі двор. З Вільні ў Кракаў разам з Ягайлам прыехалі лоўчыя, мастакі, музыкі. Сярод прыдворных музыкаў Ягайлы ў Кракаве былі арфісты Гапанас, лютністыя Андрэйка, Ходзька, Кацька, Падалян, Сцечка, Шудліч, флейтыстыКівала і каралеўскі бубеніта русін Білява [62]. Пры двару Ягайлы ў 1390 г. служылі лоўчыя літвін (Lythuano) Кузьма і літвін Цімуш [63].

<...>

Фрэска з выяваю Ягайлы ў капліцы замкавага касцёла св. Тройцы ў Любліне, размаляванай у бізантыйска-праваслаўным стылю на заказ Ягайлы.

Кароль Валадыслаў-Ягайла даспануе з гусіцкімі багасловамі (урывак фрэскі 1418 г.)

Ягайла да скону не авалодаў польскай мовай і размаўляў (як сведчылі самі польскія гісторыкі) вылучна “па-руску” ды іншых моў не ведаў [67]. Аб пабытовай мове Ягайлы сведчыць і занатаваная ў польскіх крыніцах звестка аб тым, што ўпершыню зайшоўшы ў кракаўскую катэдру і ўбачыўшы вялікі абраз Багародзіцы, Ягайла сказаў “Га што?” (Ha ssto) (перакладзена як “Quid est” – “Што гэта?”) [68].

Аб уплыве ў той час старабеларускае мовы ў Польшчы сведчыць выданне Ягайлам Варцка-Вісліцкіх статутаў (зборнікаў крымінальных і цывільных законаў Польшчы) у 1420–1423 гг. па-беларуску кірыліцаю (гл. дад. №45). <...>

Сведчанні крыніц аб нацыянальным характару і мове “літоўскага народу” (“nacione Lithvanos”, “gens Lithuanica”) – для якога стваралі каталіцкія касцёлы і парафіі ў ВКЛ (ПВКЛ, с. 175-178):

Пасля выдання прывілеяў каталіцкаму касцёлу Ягайла на працягу 1387 году з почтам літоўскіх і польскіх вяльможаў і святароў ездзіў па Літоўскай зямлі і фундаваў парафіяльныя касцёлы. У 1387 г. на землях Вялікага Княства Літоўскага паўсталі, апроч катэдры ў Вільні, яшчэ каталіцкія парафіі: у Вількаміру, Майшаголе, Няменчыне, Медніках (на Віленшчыне), у Крэве (цяпер Смаргонскі раён Гарадзенскае вобласці), Гайне (Лагойскі раён Менскае вобласці) і Абольцах (Талачынскі раён Віцебскае вобласці) [97]. Да канца 1390-х гадоў каталіцкія касцёлы паўсталі яшчэ ў Лідзе, Ашмяне, Быстрыцы, Мерачы (да 1391 г.), Менску (1390 г.), Наваградку (1393 г.), Горадні, Бягомлю, Ваўкавыску, Бярэсці, Пінску (да 1396 г.) і іншых местах. Да канца княжання Вітаўта паўсталі яшчэ касцёлы ў Старых Троках (1400 г.), Новых Троках (1409 г.), Полацку (1409 г.), Салечніках (1410 г.), Ліпнішках, Геранёнах (1411 г.), Вавёрцы (1413 г.), Слуцку (1419 г.), Браславе (1423 г.), Вішневе (1424 г.), Ляцку (1424 г.), Коўні, Даўгах, Дубінках, Ганязі (на Падляшшы) і іншых местах [98]. Такім парадкам, літоўскі касцёл ужо ў першыя гады свайго існавання развіваўся на землях, жыхарства якіх было беспярэчна славянскім паводле мовы, культуры і самасвядомасці. Акты заснавання першых каталіцкіх касцёлаў і парафій у Літве (у тым ліку ў паўночнай яе частцы), імёны аўтараў і сведкаў гэтых грамат, ужытыя імі ў лацінскіх граматах выразы народнае (vulgariter) мовы літвінаў – досыць выяўна паказуюць, што станавіў сабой дакрэўскі літоўскі народ (“nacione Lithvanos”, “gens Lithuanica”, для якога, паводле слоў Ягайлы і Вітаўта, будаваліся касцёлы ў межах Віленскага біскупства), то бо для каго і ў якіх умовах быў устаўлены каталіцкі касцёл у Вялікім Княстве Літоўскім.

Яшчэ ў першых прывілеях літоўскаму касцёлу 1387 г. вялікі князь Ягайла ўжываў у лацінскім тэксце гэтых прывілеяў народныя назовы падаткаў ды іншыя тэрміны: “устаўнае лукно” (stawne lukno), “падводы” (podvodis), “серабшчызна” (srzebrzczysna), “дзецкія” (dzeczskye) [99]. Такія ж словы народнае мовы, нават гутарковыя выразы, трапляюцца ў лацінскіх тэкстах іншых фундацыйных і дарчых грамат. У грамаце 1390 г., якою Ягайла ўпасажваў віленскую катэдру і капітулу, была згадана мера, менаваная “пуд” (*pud* dicta), а сярод наданняў былі згаданы “гаі” (*gaiis*) [100]. У грамаце касцёлу ў Медніках, выдадзенай Ягайлам у 1391 г.,

трапляецца выраз “паўустаўнае” (dictam *pulstawne*); падобны выраз (“поў уставы”) сустракаўся ў дарчай грамаце касцёлу ў Ашмяне віленскага ваяводы Альберта Манівіда з 1407 г. (vulgariter dictam *pol ustavy*) [101]. У лацінскай дарчай грамаце капліцы св. Міхайлы віленскага францысканскага кляштара з 1392 г. віленскі намеснік Гануль пісаўся як “наместнік” (*namestnik* Vilnensis) [102].

У лацінскай дарчай грамаце вялікага князя Вітаўта віленскай катэдры з 1410 г. было ўжыта “простанароднае” слова “прысёлкі” (*przysolky* vulgariter dictis) [103]. У дарчай грамаце маршалка дворнага Станіслава Чупурны віленскаму францысканскаму касцёлу ў 1410 г. быў ужыты тэрмін “устаўнае” (dictam *stawne*). Сведкамі гэтае граматы былі Монтрым Эйгірдавіч (Eyrdowicz), Ягінт з братам Рамейкавічы (Romeikowicz), Давыд Квачошавіч (Kwaczozowicz), месцічы і радцы віленскія Андрэй Мацеевіч (Andrea Matheiowicz), Лаўрын Андрэевіч (Lawrin Andreiowicz), Лугіна Мычновіч (Luhina Mycznowicz) і іншыя [104]. У дарчай грамаце вялікага князя Вітаўта віленскаму біскупу Мікалаю з 1411 г. былі ўжыты словы “ўстаўнае лукно” (*stawna lukna* mellis) і “палюддзе” (stacionis *poludze* appelato); ваявода віленскі Альберт Манівід прысведчыў гэтую грамату як “*voyevoda*” [105]. Князь Жыгімонт Кейстутавіч выдаў у 1411 г. грамату аб упасажанні фундаванага ім касцёла ў Геранёнах, якая была змацавана яго пячаткаю з надпісам “ПЕЧАТЬ КНЯЗЯ ЖИКГИМОНТА”. У лацінскім тэксце граматы былі згаданы “менаваныя ў народнай мове” (vulgariter dicitur) меры “шасціпяднае пудла” (*szesczipanthne pudlo*) і “пуд воску” (*pud vosku*) [106].

У дарчай грамаце віленскага мяшчаніна Мацея Волаха і яго жонкі Дароты віленскаму кляштару францысканаў з 1422 г. лацінскі выраз “situm circa fluvium Niemesz” (“размешчаны ля ракі Нямежы”) быў патлумачаны гутарковым выразам “на Нямежы” (in vulgari comuniter dicendo *na Nemeszi*) [107]. У 1423 г. вялікі князь Вітаўт зацвердзіў дарчую грамату віленскага ваяводы Альберта Манівіда капліцы пры віленскай катэдры св. Станіслава, якою было загадана тром “сем’ям” (familiae vulgariter *siemie*) Цярэнцевічаў (Terentiewiczy) даваць “лукно пяціпяднае” (*lukno petypedne*) мёду, а братом Львовічам (Lwowiczy) і Небутовічам (Nebutowiczy) – “лукно шасціпяднае” (vulgariter *lukno szescipedne*) мёду на карысць тое капліцы [108]. У грамаце, якою вількамірскі баярын Міхайла Раковіч (Michael Rakowicz) фундаваў капліцу пры парафіяльным касцёле ў Вількаміру ў 1425 г., быў згаданы прэзбітар Мікалай Сасноўскі (Nicolao Sosnowski), служэбныя людзі Андрэй Гайдзюн, Фомка Дайліда, Мікола Цвікла, Пётр Міхна, Багдан і Марка Лянцеі, Станўль Буртнік, Ян Буяк і іншыя. Сведкамі граматы былі: Івашка Бутрымавіч (Iwaszko Butrymowicz), Аляксандр Гельтульдовіч (Alexandro Gieltuldowicz), Войтка Даўмонтавіч (Woitko Dolmontowicz), Каспар Дайкловіч (Gasparo Daiklowicz), Янушка Яцковіч (Januszko Jaczkowicz) і іншыя [109].

Касцёл Панны Марыі ў Троках (збудаваны ў 1409 г.)

У дарчай грамаце, якою маршалак дворны Ян Гастоўт запісаў віленскай капітуле сваё сяло Рэшнікі ў 1433 г., конюх віленскі Візгайла быў згаданы як “*coniucho* Vilnensi” [110]. У 1434 г. у дарчай грамаце, якою Андрэй Саковіч, дзедзіч Няменчына, надаваў віленскай катэдры дзесяціну з свайго двара ў Свянцянах, былі згаданы мясцовыя жыхары Войтка, два Мікіты, Кузьма Сямашыч (Cusma Semaszicz), Кастусь Пуршка (Costhus alius Purschka) і іншыя. Некаторыя з іх былі ўчаснікамі суполак бортнікаў, якія па-народнаму называліся “сябрылы” (alias *sabrili*); учаснік такое сябрылы называўся “сябрыч” (alias *sabricz*) [111]. У дарчай грамаце 1434 г., якою вялікі князь Жыгімонт запісаў віленскай катэдры наданні ў медніцкай, дубінскай, лынгменскай і няменчынскай валасцях, былі згаданы гаспадары зямлі Івашка і Федзька Карэвічы (Iwaszko et Fedko germani Koreviczy), кмет Андрусь (Ondrusch). Таксама былі згаданы загароджы на рацэ, якія па-народнаму называліся “язы” (vulgariter *jazi*). Сведкамі граматы выступілі паны: кашталян віленскі Остык, ваявода віленскі Даўгерд, ваявода троцкі Лелюш, Пятрашка Мантыгердавіч, Ходзька Юр’евіч, Івашка Гастоўтавіч, Алёхна Давойнавіч і іншыя [112]. У грамаце 1436 г., якою Конрад Кучук (Cunradus alias Kuczuc), дзедзіч Жырмуноў, чыніў наданне віленскаму касцёлу францысканаў, была згадана мера мёду, якая па-народнаму называлася “шацец” (vulgariter dictam *szathec*) [113]. У грамаце 1437 г. Станіслаў Даўгайла, харужы віленскі,

надаваў віленскай катэдры сваю зямлю Навіны (Nowiny) на дзесяць “бочак” (ad decem tunnas alias *beczki*) [114].

<...>

У 1451 г. кашталян віленскі Сямён Гедыгоўдавіч упасажыў касцёл у сваёй вотчыне Вішневе (ля Ашмяны) і надаў яму зямлю “з пашняй” (cum agro alias *z pasznia*) і лугі, па-народнаму менаваныя “сенажаці” (prata alias *sianozaczy*) [124]. У 1452 г. Магдалена, удава старасты лідскага Ягінта, надала віленскаму кляштару францысканаў “пашню” (agrum alias *pasznia*) з людзьмі ў Тракелях [125]. У 1459 г. пан Андрэй Даўгердавіч надаў касцёлу ў Лынтупах (ля Ашмяны) людзей, якія павінны былі даваць “бязмен” мёду (*bezmien* mellis) або “пуд” мёду (*pud* mellis), а таксама пэўную меру “грэчыхі” (*hreczychy*) і тры “бочкі” ячменя (tres *beczkas* hordei) [126]. У 1476 г. канцлер Вялікага Княства Літоўскага Міхайла Кясгайлавіч у наданні капліцы віленскае катэдры згадваў “пуды” (*pvdy*), “устаў” (*vstaw*), “ушатцы” (*vszaczcze*) і чатыры “кулі ліпцу” (*kule lipczv*) (збаны ліпавага мёду), а ў наданні касцёлу ў сваёй вотчыне Дзявілтаве згадваў меру “грычыхі” (*griczychi*), “конюхаў” (*conyvchi*) і “пуды” (*pvdy*) мёду [127]. <...>

Аб ролі францысканаў ва ўвязанні каталіцтва ў ВКЛ (ПВКЛ, с. 180-182):

<...> Богумільская вера Літвы, відаць, не знікла чыста адразу па рэлігійнай рэформе 1387 году. Па-першае, у святле вышпісаных звестак, трэба казаць аб улучэнні ў ладнай меры элементаў старое літоўскае веры ў літоўскі касцёл, што адбывалася найперш праз учасць у літоўскім царкоўным жыцці францысканаў. Францысканскі ордэн, асабліва тая яго галіна, якая была вядома пад імем спірытуалаў, а пазней абсэрвантаў (бернардынаў), займаў адметнае месца ў каталіцкай царкоўнай арганізацыі, шырачы скрайнія аўгустынісцкія і аказіяналісцкія погляды, што дазваляла яму знаходзіцца ў шчыльным кантакце з евангеліцкімі (богумільскімі і калябогумільскімі) рухамі ў розных краёх Еўропы. Гэтак, на працягу 14-га стагоддзя францысканскія місіі досыць паспяхова наварачалі на каталіцтва богумілаў у Босніі і Баўгарыі. Тое самае адбывалася і ў Літве: не здзіўляе, што ў будаванні каталіцкага касцёла ў Літве вёў рэй наймя францысканскі ордэн, які знаходзіў шмат спагады сярод літвінаў. Гэтак, яшчэ ў 1360 г. польскі кароль Казімір паведамляў папежу Інацэнту VI, што літоўскія “няверныя заўсёды выяўляюць вялізную прыхільнасць да казаней францысканаў” (ad Minorum predicationem infideles eis contigui maiorem devotionem habere videntur) [140]. Мова была, відавочна, пра дзейнасць францысканаў у Літве, знітаваную з выправай пасольства пражскага архібіскупа Эрнэста да Літвы ў 1358 г.: мабыць, невыпадкова гэтая выправа адбылася адразу пасля таго, як Грыгор Рымінійскі быў прызначаны генералам аўгустынскага ордэна, а яго навука аб дваістым

передвызначэнні (па сутнасці, тоесная сатэрыялагічнай догме богумільства) сталася афіцыйна прызнанаю каталіцкім касцёлам.

Да 1374 г. старшынёй францысканскае місіі ў Літве быў польскі францыскан Андрэй Васіла. Вядома, што ён ведаў мову літвінаў і вялікі князь Альгерд часам клікаў яго да сябе на раду [141]. У часе Крэўскае рэлігійнае рэформы фактычна ўсю працу па наварачэнні літоўскага люду і заснаванні касцёлаў рабілі мясцовыя францысканы на чале з Андрэем Васілам, які быў прызначаны на пасаду віленскага біскупа. Францысканская місія ў Лідзе, заснаваная яшчэ ў 1366 г., імаверна, была падчас рэформы адным з яе асяродкаў: у Лідзе Ягайла выдаў у студзеню 1389 г. прывілеі літоўскаму касцёлу (гл. дад. №31). Падчас стварэння літоўскага касцёла францысканы занялі ў ім паноўнае становішча: двума першымі віленскімі біскупамі (і прытым, як адзначаюць крыніцы, гарлівымі казнадзеямі) былі францысканы – паляк Андрэй Васіла (1388–1398) і літвін Якуб Пліхта (1398–1407) [142]. <...>

У школе пры віленскай катэдры, заснаванай у 1387 г., выкладчыкамі былі таксама францысканы [144]. Ужо за радаў першых біскупаў паўсталі францысканскія кляштары ў Быстрыцы (1390 г.), Медніках (1391 г.), Ашмяне (да 1397 г.), Пінску (1396 г.), Дарагічыне (1407 г.), Віцебску (да 1413 г.), Вавёрцы (1413 г.) [145]. Францысканская місія ў Наваградку існавала яшчэ ад 1312 г., у Вільні – ад 1323 г., у Лідзе – ад 1366 г. Поруч з кляштарамі францысканаў літоўскія князі засноўвалі кляштары блізкага ім ордэну аўгустынцаў – у Быстрыцы (1390 г.), Бярэсці (1412 г.). Захаванне ў ладнай меры спадчыны дакрэўскае рэлігіі літвы і ўлучэнне ейных элементаў у літоўскі касцёл відаць у пашырэнні ў касцёле народнае мовы і ў адметным характару літоўскае рэлігійнае літаратуры таго часу. <...>

Віленскае біскупства ў 15-ым стагоддзі (ПВКЛ, с. 182-189):

<...> Прынамсі ад сярэдзіны 14-га стагоддзя пад назовам “літоўскае” ў розных крыніцах вядома беларуская мова і толькі адна гэтая “літоўская” мова вядома ў часе Ягайлы і Вітаўта. У гэтую мову яшчэ за часу Ягайлы былі перакладзены для католікаў-літвінаў асноўныя каталіцкія тэксты – сымбаль веры, малітвы, катэхізм (у “літоўскай” мове пад уласнаручнай рэдакцыяй Ягайлы) і іншыя рэлігійныя творы (гл. р. 10). Ад 1387 году гэтая літоўская мова (lingua Lithuana) была моваю казаней і адукацыі ў літоўскім касцёле. Першы каталіцкі віленскі біскуп Андрэй Васіла (1388–1398) у сваім лацінскім тэстаменце пакінуў гутарковыя словы “нашыць” (naszycsz) ды “лысы жрэбеч” (lyssy szrzebyecz), запісаўшы, што гэта словы “простанароднае” (vulgariter) мовы віленцаў [151]. Аб народнай мове літвінаў сведчылі ў сваіх наданнях касцёлам вялікі князь Вітаўт (“vulgariter *lukno*

szescipedne” – “па-народнаму “лукно шасціпяднае” – у грамаце для віленскай катэдры 1423 г.) і князь Жыгімонт Кейстутавіч (“vulgariter dicitur *pud vosku*” – “што па-народнаму называецца “пуд воску” – у грамаце для касцёла ў Геранёнах 1411 г.) (гл. вышэй).

Віленскі біскуп Якуб Пліхта
(1398–1407 гг.)
(малюнак 17-га ст.)

Віленскі біскуп Мацей
(1422–1453 гг.)
(малюнак 17-га ст.)

На працягу 15-га стагоддзя віленскімі каталіцкімі біскупамі, апрача двох палякаў – Мікалая Баркоўскага (1407–1414) ды Пятра з Кустыня (1415–1421), былі літвіны. Другі віленскі біскуп Якуб Янавіч Пліхта (1398–1407), абраны на сваю пасаду віленскаю капітулаю, паходзіў “з народу і мовы” Літвы (Jacobum … natum quodam Joannis dicti Plychta … vicarium Lythuanie, eiusdemque nacionis et lingue) [152]. Прыроднымі літвінамі былі і віленскія біскупы: Мацей з Трокаў (1422–1453) (Mathiam origine Lytwanum), Мікалай Дзяжковіч з Салечнікаў (1453–1467) (Nicolaus Dzierzgowicz dictus, natione Lituanus), Ян Ласовіч з Вільні (1468–1481) (Johannes Lossowicz civilis Vilnensis Lithuanus), Андрэй Пятровіч Гасковіч з Вільні (1481–1491) (Andreas Petri Goschovicz de Vilna, natione Lituanus, Vilnensis) ды

Альберт Табар з Мерачы (Albertus Tabor de Merecz, Lythwanus) (1492–1507) (яго брат Барташ заўсёды быў менаваны ў лістох "Табаровіч" (Taborowicz)) [153].

Усе гэтыя біскупы падтрымвалі ўстаўлены ад пачатку афіцыйны статус народнае мовы ў літоўскім касцёле. Інакш і быць не магло, бо прывілей вялікага князя Казіміра 1447 г. пацвярджаў існы звычай прызначаць святарамі адно прыродных літвінаў: "Которая ж то церква головная, зборная, кляштырная, иж бы пуста была, а пастыря не держала, <...> не иного, а любо не иных, пастыря, а любо пастырев давати маем, нижли Великого Князьства Литовского *прыроженого*, аж достойными обычаи найден будеть..." (гл. дад. №56).

У 1397 г. віленская капітула ў акце абрання біскупа Якуба Пліхты (славянскае прозвішча) адзначыла, што ён паходзіў не толькі "з народу", але і "*з мовы*" Літвы (vicarium Lythuanie, eiusdemque nacionis et lingue) – і, як паказуюць розныя дакументы, гэтая "літоўская" (беларуская) мова была не толькі моваю казаней і адукацыі, але і часткова моваю касцёльнага набажэнства і таемстваў у Віленскім біскупстве. У той жа час, Мацея з Трокаў, пробашча віленскага і прыроднага літвіна (origine Lithuanum), вялікі князь Вітаўт у 1417 г. прызначыў біскупам жамойцкім, бо Мацей "быў дастаткова навучаны жамойцкай гаворцы" (de ydiomate Samagitico sufficientissime institutum) [154]. Жамойцкая мова ў крыніцах ніколі не згадуецца ў сувязі з касцёльнай адукацыяй ды пагатоў з набажэнствам – веданне жамойцкае мовы патрабавалася ад святароў у Жамойцкім біскупстве адно для тлумачэння народу падстаў веры ды наўчання сама простым асновам касцёльнага жыцця. А школьная адукацыя ў Жамойцкім біскупстве адбывалася, безумоўна, у беларускай мове (тагачаснай "літоўскай") – адсюль і беларуская лексіка ў жамойцкай царкоўнай тэрміналогіі. Што ж тычыцца тагачаснае "літоўскае" (беларускае) мовы (lingua Lithuanica), то яна згадана ў розных крыніцах дый у саміх лістох літоўскага касцёла як мова школьнае адукацыі, мова казаней, навучання народу ды нават як мова набажэнства і таемстваў у межах усяго Віленскага біскупства (то бо ў межах уласна Вялікага Княства Літоўскага). Дый іншае "літоўскае" мовы ў 14–15 стагоддзях, апрача беларускае, увогуле не існавала (гл. артыкул "Літоўскі народ 14-га стагоддзя").

Польская мова ў 15-ым стагоддзі ў набажэнстве літоўскага касцёла не ўжывалася, бо польская мова ў той час не была моваю набажэнства ў самой Польшчы [155]. Для польскіх святароў, што прыязджалі ў Літву, было абавязковым веданне літоўскае (беларускае) мовы. Напрыклад, вядома, што ў 1453 г., калі кароль Казімір прапаноўваў на пасаду віленскага біскупа выдатнага багаслова паляка Судзівоя з Чэхла, той адмовіўся дзеля таго, што не ведаў літоўскае мовы ("Generose mi Rex, Lithwanicum ydioma ignoro...") [156].

Як паказуюць дакументы Віленскае архідыяцэзіі, літоўская (беларуская) мова ўжывалася тады ў касцёле не адно пры дадатковым набажэнстве і навучанні народу, але і пры чыненні таемстваў. Аб гэтым сведчыць статут Віленскае дыяцэзіі 1528 году, які загадваў скасаваць стары звычай прамаўлення сакральных формул пры таемствах па-літоўску і загадваў прамаўляць такія формулы адно ў лаціне: "Дзе літоўская мова (lingua Lithuana) ёсць мясцоваю ды паспалітаю і дзе не патрэбна большае істотнасці і дзейнасці таемства, там могуць дапускацца прыкрыя памылкі ў выказе слоў, калі прыймаюць хрост немаўляты, слоў, якія прамаўляць пры хросце. Няхай вышменаванае мовяць не *літоўскаю гаворкаю* (*Lithuano idyomate*) <...>, а ў лацінскай мове" [157]. "Літоўскаю" тут магла быць менавана адно беларуская мова. Жамойцкую мову пад імем "літоўскае" замежныя прапагандысты тады пашыраць яшчэ не пачалі, дый ужыванне нейкае балцкае мовы ў такой якасці было чыста немагчымым: жамойцкая мова не мела ніякае богаслоўскае літаратуры ды лексікону нават для пачатковае царкоўнае адукацыі, не кажучы ўжо аб ужытку яе для касцёльнага набажэнства або таемстваў. Першыя рэлігійныя творы ў жамойцкай мове, якія з'явіліся ўпершыню ў другой палове 16-га стагоддзя, мелі надзвычай прымітыўны характар. Дый сама царкоўная лексіка жамойцкае мовы была суцэльна славянскаю (гл. вышэй): яшчэ Даўкша, стваральнік літаратурнае жамойцкае мовы, пакінуў у ёй увесь пласт славянскае царкоўнае лексікі [158].

Такім парадкам, статут 1528 г. засведчыў ужыванне тагачаснае "літоўскае" (беларускае) мовы ў касцёле пры чыненні таемстваў. Той жа статут зацвярджаў старую практыку выкладання ў парафіяльных школах Евангеліі і лістоў апостала Паўла ў літоўскай і польскай мовах: "Уставуем і даручаем <...> каб рэктары касцёлаў <...> дакладна тлумачылі тутэйшым вучням у *літоўскай* і польскай мовах (pariter utroque *Lithuano* et Polono idiomate) Святыя Евангеліі і Лісты апостала Паўла" [159].

Аб тым, што ўжываная ў літоўскім касцёле "літоўская" мова была беларускаю, сведчыць і грамата вялікага князя Аляксандра 1501 г., якая загадвала стала прамаўляць казані ў літоўскай мове (Lythuanici idiomatis) прэзбітарам у 28 парафіяльных касцёлах Літвы, у тым ліку ў касцёлах: Вільні, Ліды, Дубінак, Свянцянаў, Быстрыцы, Беліцы, Дубічаў, Слоніма, Краснага Сяла, Валожына, Маладэчна, Радашковічаў, Койданава, а таксама Трысцянкі, Далістава і Ганязі на Падляшшы [160]. Відавочна, у гэтых парафіях меў месца вялікі наплыў ксяндзоў і казнадзеяў з Польшчы, якія прамаўлялі да народа па-польску, таму і спатрэбіўся адмысловы загад гаспадара аб казанях у народнай мове. Такія ж акалічнасці і тую ж "літоўскую" мову выяўляе дамова, укладзеная ў 1521 г. магістратам і мескай радай Вільні з плябанам віленскага Свята-Янскага касцёла немцам

Леанардам Радыянам: у ёй была, між іншым, умова аб утрыманні плябанам пры касцёле "літоўскага казнадзея" (praedicatores vero plebanus Lithvanum), то бо казнадзея, які мусіў мовіць казані ў літоўскай мове (поруч з "польскім казнадзеем", якога таксама ўтрымваў Свята-Янскі касцёл). Сярод чальцоў мескае рады, якія ўклалі гэтую ўгоду з гэткім патрабаваннем, не было ніводнага неславянскага імя – сведкамі гэтае ўгоды былі: Бабіч, Мікалаевіч, Адзвернік, Янушка Чорны, два Міхавічы, Сырамятнік, Воўк, Лаўрын (сваяк віленскага войта Юхны Лаўрыновіча) і Мішусь. Гэтая ўгода змяшчала таксама ўмову аб пасцівым абхаджэнні плябана з парафіянамі "паводле старажытнага звычаю" [161].

<...>

Ва ўласнай кнізе будучага каноніка віленскага літвіна Адама Якубовіча з Вільні (Adam Jakubowicz de Wilno, Lithuanus), які навучаўся ў Кракаве ў 1478–1488 гг., стаіць запіс: "Книга Адамова Якубовича с Котры с Литвы з волости Городенское Зброшкова брата, ему ж накладался на науку до Кракова болей десять лет, из детинства ест пры школе виленской ласкаво ховался, небожчык князь Иондрый, негды каноник и кустош костола виленского святого Станислава" [173]. Як відаць з гэтага запісу, накладаўся на навукі для Адама Якубовіча князь Андрэй Свірскі, канонік і кусташ віленскае капітулы, адзін з старшыняў віленскае катэдральнае школы.

Школа пры віленскай катэдры св. Станіслава была адчынена ў 1452 г. і была прызначана перадусім для выхавання літоўскага каталіцкага духавенства. Вялікі князь Казімір выдаў у 1452 г. гэтай школе прывілей у народнай мове, якім запісваў "...мистру школьному у Вильне церкви светого Станислава осмъ коп грошей с корчом виленских на кожды год" [174] (гл. дад. №58). Ад часу яе заснавання навукі ў гэтай катэдральнай школе выкладалі ў лаціне і ў народнай славянскай мове [175]. <...>

Наступствы Гарадзельскае уніі (ПВКЛ, с. 189-190):

Разгледжанне падзей Крэўскае рэлігійнае рэформы вымагае разгледзець таксама яе наступствы нацыянальна-палітычнага характару, у тым ліку падзеі Гарадзельскае уніі 1413 г. і яе ўплыў на нацыянальнае і палітычнае жыццё народу літвінаў. Імёны ўчаснікаў гэтае уніі (47 літоўскіх шляхецкіх родаў) мадэрнавая гістарыяграфія, у духу сваёй "балцкай" канцэпцыі, дагэтуль падае як быццам беспярэчнае сведчанне "этнічна балцкага" характару літоўскага гаспадарства, а сам факт гэтае уніі як быццам перавагу нейкага "балцкага нацыяналізму" над тэндэнцыямі славянізацыі літоўскае шляхты. Між тым, сярод гэтых імёнаў няма ніводнага балцкага імя: большыня імёнаў ёсць усходнегерманскімі (гл. артыкул "Германскі суперстрат у старажытнай Літве"), а

некаторыя чыста славянскімі. Гарадзельская унія ніякім чынам не спыніла поўную славянізацыю літоўскае шляхты, а была толькі натуральным этапам успраўлення шляхецкага стану ВКЛ.

Імёны літоўскіх баяраў з актаў Гарадзельскае уніі [176] можна падзяліць паводле крытэру этнічнасці на тры групы: 1) германскія імёны без прыкмет славянізацыі; 2) германскія імёны з прыкметамі славянізацыі або германска-славянскія імёны; 3) славянскія імёны. Да першай групы належаць 29 імёнаў: Манівід, Яўнут, Мінгайла (двойчы), Сунгайла, Гостык, Бутрым, Гелігунт, Байлімін, Карэйва, Вісігерд, Мантыгерд, Таўтыгерд, Гастоўт, Ядат, Даўкша, Бойнар, Гетаўт, Даўген, Сангаў, Сака, Цвербут, Монствільд, Вісігін, Монстаўд, Радзівіл, Гердуд, Чупа, Эйвільд, Сургут. Да другой групы належаць 13 імёнаў: Ян Рымавідавіч (Rimovidovicz), Бутаўт Мантыгайлавіч (Montigalowicz), Гінет Канчэвіч (Konczevicz), Воўчка Ракутовіч (Rokutowicz), Войшнар Віркалевіч (Vircolevicz), Начко (Naczko), Войшын Данейкавіч (Daneycovicz), Воўчка Кульва, Андрэй Даўконтавіч (Dewknetovicz), Мінімунд Сашніковіч (Sessnicovicz), Міцусь Вільчковіч (Vilczcovicz), Вайдыла Кушаловіч (Kussolovicz), Станіслаў Бутаўтавіч (Butowtowicz). Наастатку, да чыста славянскіх трэба аднесці 4 імёны: Няміра, Качан, Рала і Качан Суковіч (Sukovicz).

Такім парадкам, удзельнікам Гарадзельскае уніі была не міфічная “этнічна балцкая летувіская шляхта”, а германска-славянская шляхта Літвы, якая знаходзілася на апошнім этапе сваёй поўнай славянізацыі. У часы Гарадзельскае уніі славянізацыя германскае з паходжання шляхты Літвы не спынялася і прывяла нарэшце да поўнага злучэння германскага элемента Літвы з яе славянскім народам: літоўскія князі і баяры (у тым ліку буйнейшыя паны – удзельнікі Гарадзельскае уніі) бралі народныя славянскія імёны, называліся імем і імем па бацьку паводле рускага звычаю, менавалі беларускую мову “літоўскаю”, “народнаю”. Напрыклад, сыны старасты віленскага Андрэя Гастоўта зваліся Івашка, Андрушка, Войтка і Юшко. Івашка Гастоўтавіч, маршалак дворны ад 1426 г., у лацінскіх лістох пісаўся Iwaschko Gastoltowicz. Сын ваяводы віленскага Гедыгоўда зваўся Сенькам: ад 1429 г. ён займаў пасаду маршалка дворнага, ад 1451 г. кашталяна віленскага; Сенькам (Senko) менаваў яго ў лацінскіх лістох вялікі князь Вітаўт. Брат Гедыгоўда Рымавід меў сыноў Алёхну і Юшку: ад Алёхны (быў намеснікам гарадзенскім, пазней маршалкам дворным) пайшлі шляхецкія роды Аляхновічаў і Дарагастайскіх, а ад Юшкі Рымавідавіча – род Забярэзінскіх. Сыны намесніка полацкага Мантыгерда зваліся Алёхна і Пятрашка. Алёхна Мантыгердавіч у 1410 г. быў падчашым дворным і вялікі князь Вітаўт менаваў яго ў лістох Olechno. Пятрашка Мантыгердавіч ад 1422 г. быў маршалкам дворным і змацоўваў лісты пячаткаю з надпісам “П. ПЕТРАШОВА МОНДКІРДВІЧА”. Баярын

Валімунт меў сыноў Яўнута (ваявода троцкі ад 1412 г., пісаўся Yownis Wolimonthowicz), Кясгайлу, Ромвальта, Шадыбора (меў пячатку “ПЕЧАТЬ ШЕДИБОРОВА ВОЛИМОНТОВИЧА”), Судывоя і Гудыгерда. Ад Кясгайлы пайшоў шляхецкі род Кясгайлаў, ад Станька Судывоевіча – Станьковічы, а ад Кандрата Гудыгердавіча – Кандратовічы. Кашталян віленскі Остык меў сыноў Радзівіла, Міцька, Станька і Бартка. Ад Радзівіла пайшоў шляхецкі (пасля княскі) род Радзівілаў, а ад Станька род Остыкавічаў. Пляменнік Остыка Судымонт меў сыноў Алёхну (ад 1477 г. ваявода віленскі, ад 1478 г. канцлер ВКЛ) і Міхайлу. Сунгайла, у 1410 г. намеснік ковенскі, а ад 1413 г. кашталян троцкі, ужываў пячатку “ПЕЧАТЬ СУНЬГАИЛОВА” і меў сыноў Федзьку і Івашку. Баярын Сака з акту Гарадзельскае уніі ўжываў пячатку з надпісам “peczeth sakowycz” і меў сыноў Андрушку і Івашку. Андрушка Саковіч ужываў пячатку “ПЕЧАТЬ АНДРИЯ САКОВИЧА” і быў ад 1458 г. ваяводам троцкім, а яго сын Багдан Андрушкавіч быў маршалкам земскім і ваяводам троцкім. Пан Даўгерд (ад 1424 г. маршалак дворны, ад 1433 г. ваявода віленскі) меў сына Андрушку, які пісаўся Andruszko Dowgyrdowycz. Баярын Давойна (сын Вісігерда з акту Гарадзельскае уніі) меў сыноў Алёхну, Андрушку і Івашку. Алёхна Давойнавіч ад 1434 г. быў старастам лідскім, а ад 1459 г. кашталянам троцкім і ўжываў пячатку “s. olechno dowonowicz”. Андрушка Давойнавіч ад 1440 г. быў старастам гарадзенскім і ўжываў пячатку “ПЕЧАТЬ ПАНА ОНЪДРЮШКА ДОВОИНОВИЧА”. Сваякамі ваяводы троцкага Пятра Лелюша былі Станіслаў (Станько) Касцевіч, стараста ковенскі, і яго брат Алёхна. Баярын Гайлігін з акту Гарадзельскае уніі меў сыноў Алёхну і Андрушку Гайлігінавічаў, якія гэтак пісаліся ў лістох (Олехно Кголикгинович, Olechno Goliginovicz; Andruszko Golgynovicz). Сыны баярына Вештарта зваліся Мішка (дзяржаўца слонімскі ў 1441 г.) і Яцко Вештартавічы [177]. Як адзначана вышэй, буйнейшыя літоўскія паны – Радзівілы, Кясгайлы, Гедыгоўды і іншыя – у сваіх лацінскіх лістох 15-га ст. шматкроць падавалі лацінкаю словы і цэлыя выслоўі ў беларускай мове, называючы гэтую мову “народнаю” (vulgariter). Гэтыя прыклады можна множыць і множыць.

У святле ўсіх гістарычных фактаў не даводзіцца казаць аб тым, што Гарадзельская унія нібыта спыніла славянізацыю літоўскае шляхты (не кажучы ўжо аб тым, што яна быццам ёсць даводам нейкае “балцкае” этнічнасці літоўскае шляхты). Насамрэч, галоўнаю мэтаю Гарадзельскае уніі было палепшыць міжнароднае становішча ВКЛ пасля паразы Тэўтонскага ордэну ў Грунвальцкай бітве, а ейныя абмежавальныя пастановы, як даўно было заўважана, мелі неюрыдычны, прапагандысцкі характар [178], не выконваліся на практыцы і неўзабаве былі амаль цалкам скасаваны ў выніку прывілеяў Гарадзенска-Троцкае уніі 1432–1433 гг. <...>

Пераход значнае часткі літоўскага народу ў праваслаўе (ПВКЛ, с. 190-195):

Вялікі князь Ягайла, прыймаючы ўмовы Крэўскае уніі, забавязаўся перавесці ў каталіцтва "ўвесь народ літвінаў" (omnes nacione Lithwanos). Але гэтага па выніках Крэўскае рэлігійнае рэформы не адбылося, перадусім, дзеля самастойнае палітыкі вялікага князя Вітаўта па займанні ім вялікакняскага стальца ў 1392 г. Палітыка Вітаўта, скіраваная на падтрымку вольнасці веравызнання, спрычыніла вальны пераход у канцы 14-га – пачатку 15-га стагоддзя літвінаў у праваслаўе – пераход, які на стагоддзі абумовіў дваістую канфесійную прыналежнасць літоўскага народу.

<...>

Як мы бачылі з розных сведчанняў (гл. артыкул "Літоўскі народ 14-га стагоддзя"), для замежнікаў 14-га стагоддзя "межы літвінаў" (confinibus Lithwanorum) пачыналіся ля Бярэсця, а пад назовам "літоўскае" мовы была наўсцяж вядома беларуская мова.

Такія прыклады паказуюць, што нацыянальны сэнс "літоўскае" ідэнтычнасці будаваўся ўжо ў той час. Але да Крэўскай уніі пабудова ідэнтычнасці "літвы" ў якасці агульнанароднае была немагчымаю, бо першасным сэнсам "літоўскае" ідэнтычнасці была богумільская канфесійная прыналежнасць (якая вылучала праваслаўных "русінаў"). Пасля ж Крэўскае уніі праекту "літоўскае" ідэнтычнасці, збудаванае на адзінай канфесійнай (каталіцкай) прыналежнасці, не наканавана было ўжыццявіцца. Гэтаму праекту (распачатаму Ягайлам і польскай клерыкальнай партыяй) вялікі князь Вітаўт проціпаставіў свой праект, які даўнімаў вольнасць выбару літвінаў што да пераходу ў каталіцтва або праваслаўе. Уважаючы даўнія традыцыі праваслаўнае царквы ў Літве, Вітаўт заклаў мадэль больш вольнае нацыянальнае канфесійнае палітыкі, якая ў будучым абумовіла адметны характар нацыянальна-канфесійнага жыцця літоўскага народу.

<...>

Неўзабаве па займанні ў 1392 г. віленскага вялікакняскага стальца Вітаўт выдаў грамату-загад аб тым, як трэба хрысціць "Литву, которые ся не крестили". Грамата загадвала: "А которы Русин будет а усхочет по своей воли ся крестить, той ся нехай крестит; а который не хочет, он будет у своей вере" [190] (гл. дад. №33). Гэтая грамата была, па сутнасці, загадам не прымушаць да пераходу на каталіцтва тых літвінаў, якія пераходзілі на праваслаўе. Гэтая грамата была адрасавана "къ моим воеводам и намесником и къ всим моим тивуном *по всей моей державе*" – гэта паказуе на тое, што нехрышчонае яшчэ (у каталіцтве або праваслаўі) літвы ў пачатку княжання Вітаўта (у 1392 г.) было шмат і яна ў тых ці іншых лічбах жыла "па ўсёй дзяржаве" Вітаўта, то бо *на ўсіх наўсцяж землях* Літоўскага княства (таксама і Ягайлаў прывілей 1387 г. вызнаваў, што літвіны

жылі не адно ва ўласна Літве, але і на Русі (in nostris dominiis Lithvanie et Russie), а з грамат Ягайлы 1389 г. (гл. дад. №31) відаць, што нехрышчоная літва жыла “по всей земле Литовской”). Дзякуючы далейшай палітыцы вялікага князя Вітаўта гэтая літва была збольшага пераведзена ў праваслаўе, а не ў каталіцтва. На адрозненне ад Ягайлы (які імкнуўся перавесці на каталіцтва ўвесь літоўскі народ цалкам і нават у 1387 г. усказаў на смерць двох вяльможаў-літвінаў, якія прынялі праваслаўе і адмовіліся пераходзіць на каталіцтва), Вітаўт абраў палітыку шматканфесійнасці і не закажаў літве пераходзіць на праваслаўе.

<...>

Вядома, што ў 1405 г. тураўскі праваслаўны біскуп Антоній за згодаю Вітаўта пераводзіў літву ў межах Тураўскага біскупства на праваслаўе (гэтаму выпіраліся каталіцкія клерыкі) [193]. У 1406 г. праваслаўнымі біскупствамі былое Літоўскае мітраполіі кіраваў архібіскуп Феадосій з тытулам архібіскупа Полацка-Літоўскага [194]. Тады ж, у 1406 г., вялікі князь Вітаўт запрапанаваў канстантынопальскім уладам кандыдатуру Феадосія на пасаду мітрапаліта Літоўска-Кіеўскага. Бізантыйскія ўлады прапанавалі Вітаўту прызнаць уладу над праваслаўнымі епархіямі сваіх зямель маскоўскага мітрапаліта Фотыя. Пасля доўгіх перамоў з бізантыйскімі ўладамі Вітаўт у 1415 г. наважыўся самастойна ўсправіць праваслаўную царкву ў сваім гаспадарстве: на загад Вітаўта праваслаўныя біскупы ВКЛ на збору ў Наваградку паставілі самастойна зборам, паводле царкоўных правілаў, Літоўска-Кіеўскім мітрапалітам баўгарскага манаха Грыгора Цамблака (пляменніка былога мітрапаліта Літоўскага Кіпрыяна). Гэта азначала, фактычна, стварэнне аўтакефальнае Літоўска-Кіеўскае мітраполіі.

<...>

Вялікі князь Вітаўт і іншыя літоўскія князі і паны будавалі і ўпасажвалі праваслаўныя цэрквы: гэтак, каля 1423 г. у Браславе віленскі ваявода Альберт Манівід апрача парафіяльнага касцёла заснаваў праваслаўную царкву і манастыр пры ёй; у канцу 14-га ст. была збудавана праваслаўная царква ў Крэве; другая малжонка Вітаўта Ганна Святаслаўна заснавала царкву Ўзвіжання Крэста ў Бярэсці, а трэцяя малжонка Вітаўта Юльянія Гальшанская каля 1418 г. заснавала царкву св. Юрыя ў Троках; каля 1407 г. вялікі князь Вітаўт заснаваў царкву Архангела Міхайлы ў Сынковічах, а ў 1427 г. Малецкую царкву ля Пружанаў [198]. У 1424 г. Вітаўт “добре позволившы и збудовать росказати рачыл” царкву Ражства Хрыстова ў Троках [199]. Таксама вялікі князь Вітаўт упасажыў Тураўскае праваслаўнае біскупства (гэтае наданне было пазней пацверджана і вялікім князем Казімірам): “...всех добр Туровских трейтюю часть <...> в моц и владность, в держане и вжыване вечное ку владычеству Туровскому и Пинскому от великого господаря князя Витолта и от великого короля Казимира надано есть...” [200].

У 1407 г. была заснавана праваслаўная царква ў Мала-Мажэйкаве “фундушу его милости пана Шымка Мацкевича Шкленского, подконюшого Виленского, державцы Ушпольского, Пенянского и Радунского <...> року 1407, мая 10 дня” [201]. Вялікія князі і гаспадарскія ўраднікі рупіліся аб царкоўных і манастырскіх добрах (напрыклад, гл. дад. №46). Вялікі князь Вітаўт рупіўся і аб праваслаўнай асвеце: напрыклад, вядома, што ў 1428 г. у Смаленску на загад Вітаўта былі перапісаны творы Ісаака Сірына “волею и хотением великого князя Александра, зовомого Витовт” [202].

<...>

Царква архангела Міхайлы ў Сынковічах,
заснаваная каля 1407 г. вялікім князем Вітаўтам

Аб пераходзе вялікіх лічб літвінаў у праваслаўе падчас Крэўскае рэформы сведчаць і пазнейшыя звесткі, якія згадуюць літвінаў, якія “крещены были в Рускую веру” ў Віцебску ды ў іншых землях ВКЛ (гл. ніжэй). Дзейная падтрымка літоўскімі князямі справы аднаўлення Літоўска-Кіеўскае мітраполіі сведчыць аб тым, што вельмі вялікая лічба літвінаў па ўсім Вялікім Княстве Літоўскім на той час перайшла да праваслаўнай царквы і прыслухала праваслаўнаму Літоўска-Кіеўскаму мітрапаліту.

<...>

Між іншым, звесткі разнастайных крыніц аб вельмі вялікай лічбе літвінаў, пераведзеных у канцы 14-га – пачатку 15-га стагоддзя на праваслаўе (на парадкі вышэй, ніж лічба літвінаў, пераведзеных на каталіцтва), пацвярджаюць, што літвіны (богумілы) да Крэўскай уніі складалі значную долю жыхарства Вялікага Княства Літоўскага – да паловы, а імаверна і больш. Як бачым, пераважная частка гэтае канфесійнае супольнасці падчас Крэўскае рэформы была пераведзена (пераважна на паўднёвых і ўсходніх землях ВКЛ) на праваслаўе. Адсюль зразумела ўжыванне ў ВКЛ 15–16 стагоддзяў такіх азначэнняў, як “литвины руское веры”, “литвины кгреческого закону”, якія азначалі літвінаў у нацыянальным сэнсе, але праваслаўных у канфесійным сэнсе (гл. ніжэй).

У 1440-х гадох Энэй Сільвій Пікаламіні ў сваёй працы “Maximi Historia Rerum” пісаў: “Літва <...> мяжуе з Польшчай з усходу. <...> Мова народу – славянская. <...> Некаторыя [з славянскіх народаў] трымаюцца веры грэкаў, як баўгары, русіны і *многія з літвінаў*”. Падобныя звесткі падаваў у 1538 г. Ян Багемскі ў сваёй “Omnium Gentium Mores”: “Літва месціцца на ўсход ад Польшчы. <...> Мова народу – як і палякаў, славянская. <...> Іншыя ж застаюцца ў грэцкім абрадзе, напрыклад, баўгары, русіны і *многія з літвінаў*” [207].

Такім парадкам, усе гістарычныя звесткі паказуюць на тое, што ладна большая частка *літвінаў* (гістарычнага літоўскага народу, то бо дакрэўскае “літоўскае” (богумільскае) дэнамінацыі ВКЛ) у канцу 14-га – пачатку 15-га ст. была пераведзена ў праваслаўе, у ладнай меры праз канфесійную палітыку вялікага князя Вітаўта. Як бачым, пашыранае дагэтуль меркаванне аб тым, што ўсе або амаль усе літвіны падчас Крэўскае рэформы былі пераведзены ў каталіцтва, ёсць яшчэ адной фікцыяй, то бо элементам антыгістарычнае прапаганды (які вынікае з падмены разгледжання гісторыі сапраўднага народу літвінаў разгледжаннем фіктыўнае канструкцыі “этнічна балцкага народу летувісаў”).

Нацыянальны характар літоўскага народу па Крэўскай уніі

(ПВКЛ, с. 197-212):

Да Крэўскай уніі назоў “літвіны” меў чыста канфесійны сэнс: германская з паходжання шляхта Літвы не мела этнічнага самаазначэння, але мела адно канфесійную ідэнтычнасць “літвінаў”, адчыненую таксама для славянаў (гл. артыкул “Літоўскі народ 14-га стагоддзя”). У той жа час у выніку славянізацыі гэтае шляхты і кансалідацыі жыхарства ВКЛ яшчэ да Крэўскай уніі назоў “літва” пакрысе пачаў ужывацца ў сэнсе блізкім да нацыянальнага, у сэнсе адзінства жыхарства ўласна Вялікага Княства Літоўскага – незалежна ад “літоўскае” або “рускае” веры. Па Крэўскай рэлігійнай рэформе, падчас якой многія літвіны па ўсім Вялікім Княстве перайшлі на праваслаўе, сталася магчымым пашырэнне

назову “літвіны” на ўсё жыхарства ўласна Вялікага Княства Літоўскага незалежна ад канфесіі, то бо пабудова нацыянальнага сэнсу назову “літвіны”. Наколькі гэта было немагчымым да Крэўскай уніі (калі назоў “літвіны” быў чыста канфесіёнімам), настолькі магчымым гэта сталася па Крэўскай уніі, калі назоў “літвіны” пазбыўся чыста канфесійнага сэнсу, а літоўскі народ стаўся падзеленым на католікаў і праваслаўных. Пабудова новага – нацыянальнага – сэнсу назову “літвіны” адбывалася на грунце адзінства тэрыторыі, мовы і самасвядомасці ўсяго жыхарства ўласна Вялікага Княства Літоўскага. Гэта тлумачыць адно з падставовых пытанняў гісторыі Літвы (якому не здолелі даць рады тыя даследнікі, якія адштурхоўваліся ад тэорыі “этнічна балцкага народу летувісаў”) – пытанне аб тым, чаму нацыянальны назоў “літвіны” па Крэўскай уніі абыймаў праваслаўнае славянскае жыхарства ўсходніх зямель ВКЛ і не абыймаў жамойтаў. Ігнаруючы германскае этнічнае паходжанне шляхты ВКЛ і яе поўную славянізацыю ды будуючы сваю “балцкую” канцэпцыю, такія даследнікі бачылі стрыжань ідэнтычнасці літоўскага народу па Крэўскай уніі ў “балцкай этнічнасці” – што, аднак, не пацвярджаецца ніякім гістарычным матэрыялам і цалкам супярэчыць сапраўднай гісторыі Літвы.

Галоўнаю праблемаю сучаснае гістарыяграфіі ёсць неразуменне пытання аб тым, якім чынам на “русінаў” усходніх зямель ВКЛ (то бо на жыхарства, якое заўсёды вызнавала праваслаўе і, адпаведна, да Крэўскай уніі не вызнавала “літоўскую” веру і не называлася “літвінамі”) пашырыўся назоў “літвіны” ў нацыянальным сэнсе. На гэтае пытанне лёгка адказаць, калі спаважна разглядаць сапраўдную рэлігійную гісторыю літоўскага народу і належным чынам рэканструяваць падзеі Крэўскае рэлігійнае рэформы. У часе Крэўскае рэформы пераважная лічба літвінаў па ўсім Вялікім Княстве перайшла на праваслаўе (гл. вышэй) і, натуральна, засвоіла *канфесійную* ідэнтычнасць “русінаў”. У той жа час гэтыя літвіны захавалі памяць пра сваю гістарычную адметнасць і свой стары назоў “літвы”: аб гэтым кажуць чысленыя звесткі крыніц, якія азначаюць гэтых праваслаўных літвінаў як “литвины руское веры”, “литвины кгреческого закону люди”, “люди релеи греческой народу Литовского” і да т.п. [227]. Азначаючы сябе як “русь” (“русінаў”) паводле канфесійнае прыналежнасці (праваслаўя), такое жыхарства называла сябе старым назовам “літвы”, памятаючы, што да Крэўскай уніі яны былі наймя “літвінамі”: гэты назоў, такім чынам, выступаў у новых умовах у ролі *нацыянальнага* і злучаў у нацыянальным сэнсе праваслаўных літвінаў з літвінамі-католікамі. Але, між тым, у праваслаўным асяроддзі такія “літвіны-русіны” (праваслаўныя з літвінаў) нічым не розніліся – ані моваю, ані культураю, ані ўжо і вераю – ад праваслаўных “русінаў” (не літвінаў); такім чынам, паводле чыста ўсіх прыкмет гэтыя дзве групы жыхарства ВКЛ станавілі сабой адзін народ.

Відавочна, што наймя гэтая тоеснасць праваслаўных “літвінаў” з праваслаўнымі “русінамі” ВКЛ, разам з агульнымі чыннікамі адзінства мовы і гаспадарства, спрычыніла пашырэнне назову “літвіны” на праваслаўных ВКЛ (якія цяпер называлі сябе “литвины руского роду”, “литвин руский по паходжаню”, “наш народ хрыстианский русский литовский” і г.д.) – то бо на ўсё жыхарства ўласна Вялікага Княства Літоўскага, у *нацыянальным* сэнсе. Гэта было спрычынена пераходам вялікае часткі літоўскага народу (і, у ладнай меры, пераходам многіх літоўскіх князёў) на праваслаўе ў часе Крэўскае рэформы, а таксама наогул адзіным характарам (ва ўсім, апрача веравызнання) жыхарства Вялікага Княства Літоўскага яшчэ да Крэўскай уніі.

<...>

Разгледжанне прыточанае схемы і адпаведных матэрыялаў дазваляе зразумець, што “літоўская” нацыянальная ідэнтычнасць па Крэўскай уніі будавалася не праз апеляванне да неславянскага каталіцкага (былога нібыта “язычніцкага”) складніку жыхарства ВКЛ (дзяльніца 1 – нават без уліку таго, ці лічыць яго германскім, ці балцкім) – а праз апеляванне *да ўсёй* дакрэўскай ідэнтычнасці “літвы” (усё вялікае кола з дзяльніцамі 1, 2, 3, 4 і 5 на схеме), якая адпавядала дакрэўскаму канфесіёніму “літвіны” ў межах старое Літоўскае мітраполіі. Гэты гістарычны *літоўскі народ* (“nacione Lithvanos”, “gens Lithuanica” актаў Ягайлы і Вітаўта) абыймаў германскі і славянскі з этнічнага паходжання элементы, задзіночаныя канфесіёнімам “літвіны”, і яшчэ да Крэўскай уніі быў хрысціянскім і славянамоўным (гл. артыкул “Літоўскі народ 14-га стагоддзя”). Пераход невялікай яго часткі ў каталіцтва, а большай часткі ў праваслаўе падчас Крэўскае рэформы азначаў адно падзел яго на дзве канфесійныя часткі – католікаў і праваслаўных, якія былі аднолькавымі паводле мовы, культуры і самасвядомасці ды па-ранейшаму складалі адзін народ з адзінаю ідэнтычнасцю “літвы”. Праваслаўная частка літоўскага народу (дзяльніцы 3 і 4 схемы) па Крэўскай рэформе была чыста аднолькаваю паводле сваіх нацыянальных рыс і нават паводле канфесійнае ідэнтычнасці (“русь”) з праваслаўнымі “русінамі” ВКЛ (дзяльніца 6), дзеля чаго яна пашырыла на іх назоў “літвінаў” у нацыянальным сэнсе.

Складаючы адзін народ, каталіцкая і праваслаўная часткі жыхарства ўласна Вялікага Княства Літоўскага па Крэўскай уніі ўжывалі назовы “літва” і “русь” у вузкім (канфесійным) сэнсе адно дзеля канфесійнага адрознення дзвюх частак адзінага народу ўласна ВКЛ, літоўскага (то бо старабеларускага) народу – што адзначалі такія гісторыкі, як І. Чаквін і Ю. Гардзееў [230]. Падзел на “літву” і “русь” у магістратах і іншых установах гарадоў ВКЛ ды на “літоўскіх” і “рускіх” бурмістраў, радцаў і іншых ураднікаў меў, безумоўна, чыста канфесійны, а не этнічны сэнс,

што выяўна відаць з імёнаў чальцоў мескае рады той жа Вільні (напрыклад, яшчэ ў 1410 г. наданне маршалка дворнага Станіслава Чупурны віленскаму францысканскаму касцёлу прысведчылі каталіцкія “месцічы і радцы віленскія” (civibus et consulibus Vilnensibus) Андрэй Мацеевіч, Лаўрын Андрэевіч, Лугіна Мычновіч ды іншыя, а сярод чальцоў віленскае мескае рады, што выдалі ў 1521 г. ліст аб утрыманні пры Свята-Янскім касцёле “літоўскага” казнадзея, не было ніводнага неславянскага імя – гл. вышэй).

<...>

Калі ў 1432–1438 гг. у ВКЛ адбыўся шэраг закалотаў “літоўскае” і “рускае” палітычных груповак (прытым да апошняй належалі Свідрыгайла, князі Гальшанскія, Юрый Гедыгоўд і Ян Манівід) – то ў 1447 г. вялікі князь Казімір (які ўвасабляў сабой задзіночанне гэтых груповак) выдаў агульнагаспадарстваы прывілей, у якім не было ані нацыянальных, ані канфесійных адрознасцей народу Вялікага Княства Літоўскага. Гэты прывілей, дэманстратыўна выдадзены ў народнай мове і перанасычаны матывамі літоўскага патрыятызму, устаўляў асноўныя правы ўсяго жыхарства ВКЛ, не змяшчаў аніякіх канфесійных абмежаванняў і загадваў даваць дзяржаўныя ўрады “*только родичам*” Вялікага Княства Літоўскага (гл. дад. №56): гэтая фармулёўка прывілея 1447 году ёсць выяўнаю вяхою поўнае нацыянальнае кансалідацыі тытульнага літоўскага (старабеларускага) народу Вялікага Княства Літоўскага. Варта адзначыць, што ў 1441 г. Казімір выдаў асобны земскі прывілей Жамойці, у якім яна выразна адрознівалася ад Літвы (гл. дад. №54).

У летапісным апавяданні аб бітве пад Хойніцамі 1454 г. вялікі князь Казімір менаваў “мои верныи слуги литва” паноў Алёхну Судымонтавіча, Багдана Андрушкавіча, Яна Кучука, Станька Касцевіча і Івана Ілляніча [253]. У дамовах вялікага князя Казіміра з Псковам і Вялікім Ноўгарадам 1440 г. палачане і віцьбічы называюцца асобна ад літвінаў (“А што моих людей, или Литвин, или Витбленин, или Полочанин...” – бо Полацк і Віцебск мелі асобныя земскія прывілеі і карысталіся асобным ад уласна Літвы правам), але ў той жа час ёсць і ўжыванне назову “літвін” у якасці азначэння ўсяго жыхарства ВКЛ (“А мне великому князю Казимиру блюсти Псковитина как и своего Литвина; також и Псковичом блюсти Литвина, как и Псковитина”) [254]. А ў пасланні вялікага князя Казіміра ў Пскоў 1480 г. назоў “літвін” ужо стала азначае ўвесь народ Вялікага Княства Літоўскага: Казімір менаваў віленцаў і палачанаў разам “нашы купцы”, “люди нашы”, а таксама ўжываў да іх выраз “нашого Литвина” [255].

Аб тым, што ў 15-ым стагоддзі назоў “літвіны” быў азначэннем народу ўласна Вялікага Княства Літоўскага (без “земель прыслухаючых” – Русі і Жамойці) сведчыць і земскі прывілей 1507 г. Кіеўскай зямлі, які абумоўліваў “...а Киянина,

как и *Литвина*, во чти держати" ды згадваў, што "князи и панове и бояре *Литовские* держат именья в Киевской земли" [256] (падобных выразаў няма ў тагачасных прывілеях Віцебскай зямлі, Полацкай зямлі, Магілёўскай воласці, месцічам Пінска або Горадні). Напрыклад, маскоўскі летапіс пад 1445 г. пералічае літву: "Приходиша к Колузе Литва: пан Судивой, пан Родивил Остикович, Андрюшка Мостилович, Якуб Ралович, Андрей Исакович, Николай Немирович, Захарья Иванович Кошкин, а рати с ними 7000" [257].

Літва
(выява з "Сусветнае хронікі"
Гартмана Шэдэля, 1493 г.)

Гэтыя звесткі – як і прыклады згадкі "Мікалая русіна або літвіна" (Rutheno seu Lythuano) пад 1390 г., пералічэння многіх праваслаўных "літоўскіх" князёў пад 1399 г., азначэння як "литвы" праваслаўнага атачэння князя Аляксандра Гальшанскага пад 1405 г. або азначэння як "литвина" праваслаўнага князя Міхайлы Бабы пад 1431 г. (гл. вышэй) – паказуюць, што старая ідэнтычнасць "літвы" па Крэўскай рэформе пашыралася як на літвінаў-католікаў, так і на праваслаўных літвінаў і ў новых умовах ператварылася ў нацыянальную, а ідэнтычнасць "русі" ў межах уласна ВКЛ працягвала мець перадусім канфесійны характар. Гэта выразна відаць, напрыклад, у вядомым пасланні да папежа "от княжат и панов *руских* з Вильни" 1476 г., якое прысведчылі, у тым ліку, князь Міхайла Алелькавіч, князь Фёдар Бельскі і гетман вялікі літоўскі Іван Хадкевіч [258], ды іншых падобных прыкладах, якія выяўна сведчаць аб тым, што, будучы "рускімі" паводле канфесійнае прыналежнасці, праваслаўныя літвіны не пераставалі быць "літвінамі" паводле нацыянальнае прыналежнасці. Літвіны – як католікі, так і праваслаўныя – працягвалі ў 15-ым стагоддзі называцца "літвінамі" ўжо не ў чыста канфесійным (як да Крэўскай уніі), а ў агульнанародным сэнсе, і літоўскі народ наўсцяж выступаў як славянскі, як у літоўскіх звестках, так і ў сведчаннях замежнікаў. Энэй Сільвій у 1440-х гадох пісаў, што літвіны ёсць славянскім народам, а літоўская мова – славянская (Sermo gentis Sclavonicus est).

Падобныя звесткі падавалі іншыя заходнееўрапейскія і рускія дыпламаты ды навукоўцы [259]. І рускія, і заходнееўрапейскія пісьменнікі ў 15–16 ст. працягвалі лічыць Літву, Кіеў і Масковію часткамі адзінае Русі, як і да Крэўскай уніі (гл. артыкул “Літоўскі народ 14-га стагоддзя”). Напрыклад, польскія пісьменнікі 15-га і 16-га стагоддзяў пісалі: “Люд літоўскі, рускі і маскоўскі – гэта адна і тая ж Русь, адно і тое ж племя” [260].

Факт поўнае асіміляцыі паноўнага германскага элемента ў славянскім народзе Вялікага Княства Літоўскага відаць у неіснаванні якіх-кольвечы адміністрацыйных меж для вылучэння нейкага асобнага неславянскага этнічнага элемента ўнутры ўласна Літоўскага княства (затое Літоўскае княства заўсёды было адміністрацыйна апрычоным ад Жамойці) ды наогул ва ўсіх іншых гістарычных звестках аб нацыянальным жыцці ВКЛ. Аб нацыянальным абліччы літоўскага народу пачатку 16-га стагоддзя выяўна сведчыць Попіс войска Вялікага Княства Літоўскага 1528 году [261], які не пакідае ніякага месца гіпотэзам аб існаванні нейкага “летувіскага этнічна балцкага народу”.

Тое, што тытульным “літоўскім народам” у Вялікім Княстве 15–16 стагоддзяў называўся беларускі народ, відаць у элементарных фактах палітычнае гісторыі ВКЛ. Гэтак, на Парчаўскім сойме 1453 г. Літву прадстаўлялі князі Юрый Гальшанскі, Барыс Глінскі, кашталян троцкі Начко Гінвілавіч, намеснік полацкі Андрэй Саковіч і маршалак дворны Ян Неміровіч: ад імя ўсяго паспольства ВКЛ яны патрабавалі ўстаўлення мяжы з Польшчай як за часу Вітаўта [262]. У 1456 г. падчашы літоўскі Алёхна Судымонтавіч выправіў да караля Казіміра пасольства ў складзе баяраў Мікалая Няміры, Таўтвіла і Яўстаха, якія “ад імя ўсяго літоўскага народу” патрабавалі, каб Казімір вярнуўся ў Літву, у выпадку адмовы пагражаючы пасадзіць на вялікакняскі сталец князя Сямёна Алелькавіча (спраўцамі гэтае зрады былі ваявода віленскі Ян Гастоўт, князь Юрый Астрозскі і сам падчашы Алёхна Судымонтавіч) [263].

У 1492 г. падчас паднясення на вялікакняскі сталец Аляксандра маршалак дворны Літавор Багданавіч Храбтовіч ад імя ўсіх літоўскіх князёў і паноў (былі аблічныя князі Алелькавічы, Глінскія, Гальшанскія, Мсціслаўскія, Гедройцкія) выступіў з прамовай да гаспадара, у якой казаў: “памятай, што над літвой販нуеш” і “просім цябе, каб ... праўдзівым літоўскім і Вітаўтавым прыкладам нас радзіў і судзіў” [264]. У 1499 г. умовы Кракаўска-Віленскае уніі ад імя паноў і “ўсіх прыродных зямянаў” (universitas terrigenarum) Вялікага Княства Літоўскага пацвярджалі канцлер і ваявода віленскі Мікалай Радзівілавіч (Rodvilovicz), кашталян віленскі Аляксандр Гальшанскі, маршалак земскі і ваявода троцкі Ян Забярэзінскі, кашталян троцкі Станіслаў Янавіч (Janovicz) Кясгайла, маршалак дворны Грыгор Остыкавіч (Osticovicz), харужы земскі і намеснік ковенскі Войтка

Янавіч (Janovicz), наместнік полацкі Юрый Пацавіч (Paczovicz), стараста дарагічынскі Якуб Давойнавіч (Dovoynovicz), стараста лідскі Станіслаў Петрашовіч (Petraschovicz), стараста дубіцкі Мікалай Юндзілавіч (Jundzilovicz) і іншыя літвіны [265].

У 1569 г. Рэч Паспалітая, як вядома, была створана як дзяржава "абодвух народаў" – польскага і літоўскага; і ад імя "*літоўскага народу*" ў актах уніі выступалі: гетман вялікі літоўскі і кашталян віленскі Грыгор Хадкевіч, ваявода троцкі Стэфан Збаразскі, падканцлер і кашталян троцкі Астафей Валовіч, маршалак вялікі літоўскі і стараста ковенскі Ян Хадкевіч, біскуп віленскі Валяр'ян Пратасевіч, падскарбі земскі Мікалай Нарушэвіч, маршалак дворны Мікалай Крыштаф Радзівіл, крайчы літоўскі Ян Кішка, стольнік літоўскі Мікалай Дарагастайскі і іншыя літвіны (варта адзначыць, што Грыгор Хадкевіч быў праваслаўным, а Стэфан Збаразскі, Астафей Валовіч і Ян Хадкевіч былі евангелікамі). Усе гэтыя ўраднікі, а таксама прадстаўнікі ад усіх паветаў ВКЛ сведчылі аб "уставічнай павіннасці нашай проці айчыны сваёй Вялікага Княства Літоўскага" і згадвалі аб "звязе абодвух народаў", "польскага і *літоўскага*", які "*мы маем* ад часу прадзеда яго каралеўскае міласці" (то бо ад часу Ягайлы – згадка аб Гарадзельскай уніі 1413 г.) [266]. Гэтыя афіцыйныя заявы не пакідаюць ніякіх сумневаў у тым, што шляхта ВКЛ яшчэ ад часоў Ягайлы лічыла тытульным "літоўскім" народам ВКЛ народ уласна Вялікага Княства Літоўскага (без Жамойці). Сярод вышпісаных імёнаў няма жаднага балцкага імя – нават Жамойць падчас уніі 1569 г. прадстаўлялі стараста жамойцкі Ян Хадкевіч і біскуп жамойцкі Юрый Пяткевіч. Ян Хадкевіч у сваёй прамове на адным з соймаў 1569 г. мовіў аб "нашых продках літве" і "нашай славе, чэсці і пажытку літоўскага народу" [267]. Гэтыя і ўсе іншыя факты гісторыі Вялікага Княства Літоўскага цалкам разбіваюць абсурдныя антыгістарычныя выдумкі аб існаванні ў ВКЛ нейкага "балцкага летувіскага народу".

Усе гэтыя і многія іншыя прыклады паказуюць, што ў 15-ым стагоддзі, па Крэўскай рэформе, літоўскі народ станавіў сабой такі ж славянскі (паводле мовы, культуры і самасвядомасці) народ, як і да Крэўскай уніі. У сувязі з гэтым трэба прызнаць, што ёсць няслушнымі тыя канструкцыі, якія спрабуюць выявіць пашырэнне назову "літвіны" па Крэўскай уніі на ўсё жыхарства ўласна Вялікага Княства Літоўскага як пашырэнне ў якасці "палітоніму". Такія канструкцыі падмяняюць паняткі, бо назоў "літвіны", як мы паказалі вышэй, пашырыўся пасля Крэўскай уніі на ўвесь народ *уласна Літоўскага княства* (без Жамойці і ўкраінскіх зямель) у якасці *нацыянальнага* назову, то бо ў якасці агульнага назову народу на грунце супольнасці тэрыторыі, мовы, культуры і самасвядомасці. Палітонім задзіночвае ўсіх жыхароў аднаго гаспадарства незалежна ад іх этнічнасці і мовы,

а назоў “літвіны” быў акурат нацыянальным назовам і не пашыраўся на ўсё жыхарства ўсяго Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага – на жыхароў Русі (Украіны) ды на жамойтаў.

<...>

Мапа Вялікага Княства Літоўскага 1562 году:
Надпіс “MAGNUS DUCATUS LITVANIAE” размешчаны ля выяў Лагойска і Клецка,
а Жамойць пазначана колерам, адрозным ад колеру Літвы.

У святле ўсяго вышпісанага зразумела, што не адлюстроўваюць рэальнасці тыя гістарыяграфічныя канструкцыі, якія кажуць, што ўласна Вялікае Княства Літоўскае было нібыта “шматэтнічным” гаспадарствам (даўнімаючы пад літвінамі “балцкі этнас”, а пад русінамі “славянскі этнас”). Да Крэўскай уніі ВКЛ наогул не было нацыянальным, этнічным гаспадарствам у звычайным сэнсе: падзел ягонага жыхарства на ідэнтычнасці “літвінаў” і “русінаў” адбываўся паводле канфесійнага зместу, а не нацыянальнага (пры тым што, з улікам славянізацыі літвінаў, яны былі ў нацыянальным плане вельмі блізкімі, калі часам не тоеснымі з русінамі ВКЛ). Пасля ж Крэўскай уніі збудавалася нацыянальная супольнасць “літвінаў”, літоўскі народ у нацыянальным сэнсе, які па-ранейшаму заставаўся тытульным элементам ВКЛ, пры тым што канфесіёнімы “літвіны” і “русіны”

працягвалі ў вузкім сэнсе ўжывацца для канфесійнага адрознення. Назоў "русіны", "русь" у палітычным і нацыянальным сэнсе быў азначэннем народу сённяшняе Ўкраіны, які меў у складзе гаспадарства сваё Вялікае Княства Рускае з сталіцаю ў Кіеве. Такім парадкам, аб "шматэтнічнасці" ў ВКЛ 15-га стагоддзя можна казаць адно ў межах усяго Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, калі прызнаць, што літвінамі ў нацыянальным сэнсе называліся сённяшнія беларусы, жамойтамі – сённяшнія летувісы, а русінамі – сённяшнія ўкраінцы (што досыць ясна адлюстравана ў палітычнай тэрміналогіі ВКЛ і ва ўласна яго тытулатуры). У межах жа *ўласна* Вялікага Княства Літоўскага (уласна Літоўскага княства, без Жамойці і ўкраінскіх зямель) ніякае "шматэтнічнасці" не існавала, бо паноўны германскі элемент Літвы не меў уласнае этнічнае ідэнтычнасці, а даўно цалкам славянізаваўся і злучыўся ў плане нацыянальных рыс і ідэнтычнасці з славянскім народам ВКЛ, надаўшы яму свой назоў "літвінаў": тут існаваў адзін (не паводле спачатнага этнічнага паходжання, але паводле мовы, культуры і самасвядомасці) народ, які як да Крэўскай уніі, так і пасля быў славянамоўным і хрысціянскім. Адно што ён меў розную *канфесійную ідэнтычнасць*: да Крэўскай уніі "літвінамі" называлася богумільская канфесійная супольнасць, а "русінамі" праваслаўная; пасля ж Крэўскае уніі назоў "літвіны" стаўся нацыянальным назовам усяго народу ўласна Вялікага Княства Літоўскага, пры тым што ў вузкім (не нацыянальным, а канфесійным) сэнсе назовы "літвіны" і "русіны" працягвалі быць канфесіёнімамі ("літвіны" цяпер – у якасці каталіцкага канфесіёніму, а "русіны" – па-ранейшаму ў якасці праваслаўнага).

Наўпростае пацверджанне гэтага маем у Гарадзенскім прывілеі караля і вялікага князя Жыгімонта-Аўгуста 1568 году. Гэты прывілей (як і папярэднія прывілеі – Віленскі 1563 году, Бельскі 1564 году і Віленскі 1565 году) быў выдадзены "шляхте *литовской*", "станом *литовским*", да "князей, панов, шляхты *литовское*, будь рымское або руское только хрестианское веры". Як у Віленскім прывілеі 1563 году было шмат мовы пра канчатковае касаванне абмежавальных пастаноў Гарадзельскага прывілея 1413 году, то магло скласціся ўражанне, што пры размове аб "літве" і "русі" сярод літоўскае шляхты мова ідзе пра розныя народы. Таму літоўская шляхта запатрабавала ад гаспадара выдаць дадатковы Гарадзенскі прывілей, "...абыхмо некоторые речы и члонки в оном прывилью поправившы и водлуг потребы объяснившы, достаточней ешче ниж первей и чого там недоставает казавшы, прыписать". У Гарадзенскім прывілеі было адзначана, што назовы "літва" і "русь" у вузкім сэнсе ёсць канфесіёнімамі: "…там в том прывильи описан паном-шляхте обоего закону и веры хрыстианское *рымского закону Литве, а греческого Руси*...". Далей было наўпрост патлумачана, што хаця літоўскі народ можа быць "рымскае" або "рускае" веры, усё адно гэта адзін

народ: “...што вышей о народе том славном Великого Князства *ач двоего закону хрестианского* людей, але *одного и однакого народу* описано и поменено...”, “...ровно и однако яко и рымского и всякого хрестианского закону и веры людех у Великом Князстве Литовском и во всих землях ку нему прыслухаючых належыт, гдыж сполне межы собою и с собою в одном панстве Великом Князстве Литовском и землях ему прыслухаючых и в границах одных мешкают и *одным народом суть*” [276] (згадка ў гэтай фразе аб “землях ему прыслухаючых” ясна сведчыць, што мова была пра тытульны народ уласна Вялікага Княства Літоўскага, без Жамойці і Русі).

<...>

Высновы па артыкуле “Крэўская рэлігійная рэформа і яе наступствы”

(ПВКЛ, с. 215-216):

Усе разгледжаныя намі ў сувязі з пытаннем Крэўскае рэлігійнае рэформы матэрыялы дазваляюць учыніць наступныя высновы:

1) Звесткі і матэрыялы гістарычных крыніц аб падзеях Крэўскае рэлігійнае рэформы яшчэ раз пацвярджаюць, што назоў “літвіны” да Крэўскай уніі быў канфесіёнімам – азначэннем мясцовае богумільскае дэнамінацыі, якая была задзіночана ў межах Літоўскае мітраполіі (гл. артыкул “Літоўскі народ 14-га стагоддзя”). Гістарычныя сведчанні аб пераводзе літвінаў на каталіцтва падчас Крэўскае рэформы паказуюць, што пераводзілі на каталіцтва хрысціянаў іншае (прызнанае каталіцкаю царквою ў якасці герэтычнае) дэнамінацыі. Канфесійная супольнасць літвінаў абыймала як паноўны германскі элемент (амаль чыста славянізаваны), так і славянскі з этнічнага паходжання элемент Літвы; дзеля гэтага народ літвінаў наконадні Крэўскае уніі станавіў сабой чыста славянскі паводле мовы, культуры і самасвядомасці народ, што відаць з усіх сведчанняў тагачасных крыніц.
2) Пастанова літоўскага ўраду аб устаўленні ў Літве каталіцкага касцёла не была вымушаным крокам (спрычыненым толькі ваенным ціскам каталіцкіх краёў), яна была ў ладнай меры свабодным і свядомым змеркаваннем, выкліканым праблемамі з адаптацыяй Літвы ў бізантыйска-праваслаўнай царкоўнай арганізацыі (у новых умовах) і жаданнем браць учасць у жыцці заходнеславянскага свету.
3) Устаўленая ў Літве каталіцкая арганізацыя мела ў ладнай меры асаблівы характар. Найперш гэта праяўлялася ў панаванні ў літоўскім касцёле народнае мовы, якую шырока ўжывалі ў набажэнстве, для стварэння рэлігійных літаратурных помнікаў (што было чыста немагчымым, напрыклад, у тагачаснай Польшчы). Пытанні канкрэтных умоў устаўлення каталіцтва ў

Літве і захавання ў літоўскім касцёле элементаў старое літоўскае рэлігійнае культуры (а таксама ролі францысканаў у гэтым працэсе) вымагаюць дадатковага даследвання.

4) У межах Вялікага Княства Літоўскага “літвіны” (дакрэўская богумільская дэнамінацыя ВКЛ) пражывалі ўперамешку з “русінамі” (праваслаўнымі). У цэлым, наконадні Крэўскай уніі літвіны (то бо богумілы) складалі ладную частку ўсяго жыхарства ўласна Вялікага Княства Літоўскага, да паловы, а імаверна і больш. Па Крэўскай рэформе, па пераходзе большае часткі літвінаў на праваслаўе, назоў “літвіны” пашырыўся на ўсё жыхарства Літоўскага княства (уласна ВКЛ) у якасці нацыянальнага назову ўсяго яго народу. Пры гэтым, у вузкім (канфесійным) сэнсе назоў “літва” (“літвіны”) стаў адыгрываць ролю каталіцкага канфесіёніму, а “русь” (“русіны”) – праваслаўнага канфесіёніму.

5) Далучэнне Літвы да каталіцкага свету дазволіла Літве чыніць рэлігійна-палітычны ўплыў у Еўропе, перадусім падтрымаць рух чэскіх гусітаў. У святле ўчыненых намі высноў аб рэлігійнай гісторыі Літвы, падтрымку Літвою гусітаў і рэлігійны ўплыў Літвы на гусітаў трэба прызнаць адным з найважнейшых чыннікаў еўрапейскае гісторыі першае паловы 15-га стагоддзя, што вымагае апрычонага даследвання.

6) У плане палітычных наступстваў Крэўскае уніі і злучанае з ёю рэлігійнае рэформы, важна адзначыць, што паказнікам самастойнасці палітыкі літоўскага ўраду ў гэтых падзеях ёсць факт захавання палітычнага звязу ВКЛ з Ордаю, на якім у ладнай меры была збудавана вонкавая палітыка ВКЛ як да, так і пасля Крэўскай уніі (гл. артыкул “Літва і Орда...”). Захаванне звязу Літвы з Ордаю і прызнанне Ордаю новага палітычнага курсу Літвы паказуе, што Літва ў гэтых падзеях не была пасіўным успрымальнікам “цывілізацыйных уплываў Захаду” (як у канструкцыях мадэрнавае гістарыяграфіі), а была актыўным дзейнікам, які праводзіў уласную далёкасяжную палітыку.

* * *

Галоўныя падзеі ў Вялікім Княстве Літоўскім ад часу стварэння (1238 г.) да Люблінскай уніі (1569 г.)

1238 або 1239 г.	Створана новае гаспадарства – Вялікае Княства Літоўскае – у якое ўвайшлі ўдзельныя княствы Вільні, Коўні, Полацка, Друцка, Мазыра, Слуцка, Наваградка і інш. У новым гаспадарстве жывуць прадстаўнікі дзвюх канфесій – “літвіны” (евангелікі) і “русіны” (праваслаўныя). Назоў новага вялікага княства – Літоўскае – азначае, што канфесія літвінаў у ім ёсць тытульнай і паноўнай.
1248 г.	Тэўтонскія крыжакі і галіцка-валынскія князі ўкладаюць лігу проці вялікага князя літоўскага Міндоўга.
1252 г.	Вялікі князь літоўскі Міндоўг прымае каталіцтва і атрымвае ад папежа каралеўскую карону.
1255–1260 гг.	Папская курыя абвяшчае шэраг крыжовых выпраў проці Літвы.
зіма 1259–1260 гг.	Літвіны разам з ордскімі і галіцка-валынскімі войскамі ідуць у выправу на Польшчу і Прусы.
1264 г.	Сын Міндоўга Войшалк з пінянамі і наваградцамі займае літоўскі вялікакняскі сталец.
1274 г.	Вялікі князь літоўскі Тройдзень ваюе з галіцка-валынскімі князямі, спрабуючы захапіць Валынь.
каля 1282 г.	Пасля нападу пскоўскага князя Даўмонта літоўскі князь Лаўр-Рымунт вяртае ў склад ВКЛ Полацк і Віцебск (гл. с. 32).
1298 г.	Князь Гедымін жэніцца з полацкай князёўнай Еўнай Іванаўнай (гл. с. 38).
1299 г.	Створана Літоўская мітраполія (гл. с. 23).
1317 г.	Адзначана ўчасць мітрапаліта Літвы (μητροπολίτης Λιτβων) у паседзінах Канстантынопальскага сіноду.
1322 г.	Пасля апанавання Літвою Кіева і Валыні крыжакі абвяшчаюць штогадовыя выправы на ВКЛ.
каля 1340 г.	Вялікі князь Гедымін дзеліць удзелы ВКЛ між сынамі (ПВКЛ, дад. №13).

1346 г. Вялікі князь Альгерд засноўвае ў Вільні збор Прачыстае (мітрапалічы).

1354 г. Вялікі князь Альгерд аднаўляе Літоўскую мітраполію (гл. с. 40). У 1356 г. пад уладу літоўскага мітрапаліта пераходзяць валынскія біскупствы.

1357 г. Новы шэраг заклікаў папскае курыі да крыжовых выпраў на Літву. Папеж Інацэнт VI мянуе літвінаў (Letwinis) “галоўнымі ворагамі каталіцкай веры” (catholice fidei capitalibus inimicis) (гл. с. 28).

1368–1372 гг. Тры выправы вялікага князя Альгерда на Маскву (ПВКЛ, дад. №20).

1378–1380 гг. Літоўскі мітрапаліт Кіпрыян афіцыйна мае тытул мітрапаліта “ўсяе Русі” (гл. с. 40-41).

1386 г. Вялікі князь Ягайла атрымвае польскую карону і злучае ВКЛ з Польшчай у дынастычным звязе (гл. с. 56-60).

1388 г. Створана Віленскае каталіцкае біскупства (гл. с. 61-67).

1392 г. Вялікі князь Вітаўт дазваляе літвінам вольна вызнаваць праваслаўную веру (гл. с. 72-73; ПВКЛ, дад. №33).

1401 г. Віленска-Радамская унія ВКЛ і Польшчы (гл. с. 36).

1410 г. Перамога злучаных літоўскіх, рускіх (украінскіх), ордскіх, польскіх і гусіцкіх войскаў над Тэўтонскім ордэнам у Грунвальцкай бітве (ПВКЛ, дад. №41).

1413 г. Гарадзельская унія ВКЛ і Польшчы (гл. с. 69-71).

1415 г. Вялікі князь Вітаўт стварае аўтакефальную Літоўска-Кіеўскую праваслаўную мітраполію (ПВКЛ, дад. №42).

1430 г. Па смерці в.к. Вітаўта вялікакняскі сталец займае Свідрыгайла. Свідрыгайла імкнуўся да шырокага прадстаўніцтва баярства і мяшчанства ў жыцці гаспадарства, у тым ліку ў замежных дамовах (гл. ПВКЛ, с. 205-206).

1432 г. На вялікакняскі сталец сядае Жыгімонт Кейстутавіч. У тым жа годзе ён выдае прывілеі для месцічаў Вільні (ПВКЛ, дад. №49).

1440 г. Вялікакняскі сталец займае Казімір Ягайлавіч. У тым жа годзе ў дамовах з Псковам і Вялікім Ноўгарадам ён ужывае назоў

“літвіны” як азначэнне ўсяго народу ВКЛ (гл. с. 78).

1447 г. Вялікі князь Казімір выдае агульнагаспадарствавы прывілей – першую канстытуцыю ВКЛ (ПВКЛ, дад. №56).

1468 г. Вялікі князь Казімір выдае Судзебнік.

1476 г. Пасольства праваслаўных паноў ВКЛ да папежа ў справе уніі.

1483–1490 гг. Вялікі князь Казімір жыве ў Літве, канчаткова аддаючы бачнасць літоўскім справам над польскімі.

1499 г. Кракаўска-Віленская унія ВКЛ з Польшчаю (гл. с. 80-81).

1506 г. У Кракаўскі ўніверсітэт запісаўся “літвін” (Lithuanus) Францыск Скарына (аб літвінах у Кракаўскім універсітэце ў 15-ым ст. – гл. на с. 187-188 ПВКЛ).

1514 г. Перамога войска ВКЛ над маскоўскім войскам у бітве на Крапіўне (ля Оршы). Невядомы праваслаўны манах складае панегірык на чэсць гэтай перамогі, услаўляючы “воев літовскіх” (ПВКЛ, с. 93-95)

1528 г. Статут Віленскага біскупства (абыймала ўсю тэрыторыю ВКЛ за выняткам Бярэсця і Пінска) пацвярджае ранейшую практыку выкладання навук у школах у “літоўскай” (Lithuano) мове (гл. с. 68).

1529 г. Выдадзены першы Статут Вялікага Княства Літоўскага.

1544 г. Пачынаецца панаванне вялікага князя Жыгімонта-Аўгуста і росквіт Рэфармацыі ў ВКЛ.

1563 г. Віленскі прывілей вялікага князя Жыгімонта-Аўгуста раўнуе ў правах усе хрысціянскія канфесіі ў ВКЛ.

1568 г. Гарадзенскі прывілей вялікага князя Жыгімонта-Аўгуста, выдадзены “шляхте литовской”, “станом литовским”, пацвярджае, што народ ВКЛ “ач двоего закону хрестианского”, але ёсць “одным народом” (гл. с. 83-84).

1569 г. Люблінская унія – злучэнне Вялікага Княства Літоўскага з Польшчаю ў канфедэратыўнае гаспадарства Рэч Паспалітую “абодвух народаў” (польскага і літоўскага).

“Літоўскі народ” у акце Люблінскае уніі, выдадзеным літоўскім бокам, прадстаўлялі: Грыгор Хадкевіч, Стэфан Збаразскі, Астафей Валовіч, Ян Хадкевіч, Валяр’ян Пратасевіч, Мікалай Нарушэвіч і г.д. (гл. с. 81).

На першым паседжанні сенату Рэчы Паспалітае “літоўскі народ” ВКЛ прадстаўлялі:

канцлер літоўскі і ваявода віленскі Мікалай Радзівіл,
падканцлер літоўскі і кашталян троцкі Астафей Валовіч,
маршалак земскі і стараста жамойцкі Ян Хадкевіч,
маршалак дворны Мікалай Крыштаф Радзівіл,
падскарбі земскі Мікалай Нарушэвіч,
біскуп віленскі Валяр’ян Пратасевіч,
біскуп жамойцкі Юрый Пяткевіч,
кашталян жамойцкі Мальхер Шэмет,
ваявода троцкі Стэфан Збаразскі,
ваявода наваградскі Павел Сапега,
ваявода берасцейскі Юрый Тышкевіч,
ваявода менскі Гаўрыла Гарнастай,
ваявода полацкі Станіслаў Давойна,
ваявода віцебскі Станіслаў Пац,
ваявода мсціслаўскі Юрый Остык,
ваявода смаленскі Васіль Тышкевіч,
кашталян віленскі Грыгор Хадкевіч,
кашталян наваградскі Грыгор Валовіч,
кашталян берасцейскі Ян Гайка,
кашталян менскі Мікалай Тальваш,
кашталян полацкі Юрый Зяновіч,
кашталян віцебскі Павел Пац,
кашталян мсціслаўскі Іван Саламярэцкі,
кашталян смаленскі Грыгор Трызна.

* * *

Уклаў: Алёхна Дайліда
пошта: staralitva@gmail.com